J.TÓTH DEZSŐ

EGY FALU PARASZTSÁGA TÁRSADALMI STRUKTURÁJÁNAK VÁLTOZÁSAI

Tudományos szocializmus füzetek
46

AZ OKTATÁSI MINISZTÉRIUM
MARXIZMUS-LENINIZMUS OKTATÁSI FŐOSZTÁLYA
1977

ISSN 0324-5683
ISBN 963 673 039 3

KÉZIRAT GYANÁNT

A kiadásért felelős: Dr. Kahulits László
Szerkesztő: Honfi József

Megrendelve: 1977. julius Megjelent: 1977 november Példányszám: 560
Sportpropaganda TZ - 77549

TARTALOM

BEVEZETÉS

A tudományos szocializmus oktatása során gyakran tapasztaljuk, hogy a nagy társadalmi folyamatok érthetőbbé válnak, közelebb kerülnek a hallgatóhoz, ha időnként ezeket a folyamatokat kisebb, jól körülhatárolható területen is bemutatjuk. A tapasztalat bizonyitja, hogy a hallgatók ismeretei akkor válnak alaposabbá és teljesebbé, ha nem csak az általános törvényszerűségeket vizsgálja, hanem azt is nézi, hogy miként érvényesülnek ezek a törvényszerűségek konkrét esetekben.

Ehhez kiván segitséget nyujtani ez a tanulmány, amely a társadalmi struktura változásait vizsgálja Kunszentmártonban 1945 - 1973 között.

A szerző a község szociális strukturáját tárja fel a történelem és a szociológia kutatási eszközeivel mégpedig ugy, hogy a község adatait rendszeresen a megye és az ország adataival veti össze. Munkájához nagymennyiségű, főként helyi pártszervezeti, tanácsi, termelőszövetkezeti forrásanyagot használt fel, s nem utolsó sorban érvényesitette az 1974-ben általa a szövetkezeti parasztság körében végzett felmérés eredményeit.[1] Ez a tanulmány, amelyet az olvasó figyelmébe ajánlunk, része a szerző készülő kandidátusi disszertációjának. A tanulmány szövege azonban a Füzetek számára megrövidült, s disszertációban majd tanulmányozható sok táblázatból is csak néhányat közlünk.

* * *

Aki a Jászkunság és benne Kunszentmárton fejlődését nyomon kivánja kisérni, számolnia kell bizonyos sajátosságokkal, amelyek az 1745-1751 közötti redemptióból erednek. A redemptioval itt az agrárfejlődés kapitalista utja nyilt meg. Ismeretes, hogy az ország többi területének többségén csak mintegy száz évvel később, az 1848-as jobbágyfelszabaditás eredményeként kezdődött el a mezőgazdaság kapitalista fejlődése. Kunszentmártonban a feudális nagybirtokosok kénytelenek voltak tudomásul venni a jobbágyság megszünését, a töröktől visszafoglalt területek benépesitése nekik is érdekük volt. Ekkorra a lakosság szociális differenciálódása jelentőssé vált. A telepeseknek csak egy része tudott hozzájárulni a megváltási dij

fizetéséhez, a lakosság egészének felszabadulásához. A megváltási dijat fizetők - a redemptusok - lettek a megváltott földek tulajdonosai és a község teljes jogú polgárai, kiváltságosai; számuk a XVIII. század közepén mintegy másfélszáz volt. A község többi lakója - az irredemptusok - nem jutottak földhöz. Közülük kerültek ki az agrárproletariátus előfutárai, akik ugyan szintén megszabadultak a feudális kötöttségek többségétől, de sem gazdaságilag, sem jogilag nem voltak egyenranguak a redemptusokkal. A nincstelenek gazdasági és politikai kiszolgáltatottsága gyakorlatilag 1945-ig állandósult annak ellenére, hogy 1848-tól, illetve 1876-tól a törvény előtt a birtokos parasztokkal egyenjoguakká váltak.[2]

A redemptioval megindult átalakulás nagy mértékben meghatározta a Jászkunság s benne Kunszentmárton parasztságának társadalmi strukturáját is. Ennek egyik lényeges jellemzője a parasztság országosnál nagyobb méretü differenciálódása: a viszonylag nagy számu sok földdel rendelkező gazdagparaszt mellett viszonylag kislétszámu középparaszt, ugyanakkor a másik oldalon nagy számu szegényparaszt és agrárproletár állt. A termelést a községben az extenzivitás jellemezte, a gazdagparasztság jövedelmét elsősorban ujabb területek megszerzésével tudta növelni. Közvetlen ellenfele nem a nagybirtokosság volt, hanem a helybéli szegényparasztság, agrárproletariátus. Társadalmi-politikai állásfoglalásait legtöbbször az agrárproletárellenesség határozta meg. A község gazdagparasztsága gazdasági és politikai jellemzőit tekintve közelebb volt a basaparaszthoz, mint Kecskemét, Nagykörös, Cegléd és Makó intenziv gazdálkodást folytató demokratikus forradalmi tradiciója polgárosodó farmerparasztságához.

1945 előtt a község agrárproletariátusának, szegényparasztságának agrárnépességen belüli aránya a birtokaprózódás és a paraszti differeenciálódás következtében az országos átlagnál nagyobb mértékben nőtt. Helyzetüket a földhiány és a munkanélküliség határozta meg. Nem ellensulyozta ezt az sem, hogy a mult század végén közel 2000 kat.hold földet osztottak fel közöttük. A föntiek eredményeként a bérmunkás és a tőkés paraszti rétegek érdekellentétei mindig jelentősek voltak. Ezek képezték objektiv alapját a közöttük folyó gazdasági és politikai harcoknak, és annak, hogy a községben a szocialista, majd kommunista mozgalom számottevő tömegbázisra támaszkodhatott. (Lásd a zsellérek 1788-as bérmozgalmát, az 1881-es lázadását, az 1905-, 1912-es aratósztrájkjait, a KMP helyi szervezetének 1918 decemberi megalakulását, az agrárproletariátus, a szegényparasztság részvételét a Tanácsköztársaság fegyveres harcaiban, az illegális kommunista mozgalom 1920-1944 között szervezett bérmozgalmait és rendszerellenes tüntetéseit! Ilyen történelmi előzmények után alakitotta meg az agrárproletariátus a község felszabadulása - 1944. október 9 - utáni napokban az MKP helyi szervezetét, ami az 1945-ös országgyülési választásokon a 38 százalékos szavazati arányával a községben második, 1947-ben a szavazatok 33,3 százalékával első helyet foglalta el.)[3]

Kunszentmárton lakóinak száma 1941-1970 között 11 525-ről 11 103-ra csökkent. A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő helyi ipar hiányában jórészt az ipari centrumokba vándorolt el.[4]

A község népességének iskolázottsága 1941-1970 között legtöbbször megközeliti, esetenként elhagyja az országos és a megyei átlagot, illetve a fejlődési ütemet. Harminc év alatt az analfabéták aránya 10,5 százalékról 2 százalékra, az általános iskolát be nem fejezőké 81,7 százalékról 59,6 százalékra csökkent. Az általános közép és felsőfoku iskolát végzetteké ha nem is érte el az országos átlagot, de a megyeit elhagyta, mert Kunszentmárton mint a környező települések közigazgatási, kulturális és egyre inkább ipari centruma a megye falvainál jobban igényli és biztositja a lakosság iskolai végzettségének növekedését.[5]

Kunszentmárton aktiv keresőinek száma (5608-ról 4926-ra) csökkent szemben az országos jellemzőkkel, a kereső koruakhoz (14-60 év) viszonyitott aránya azonban az 1949-1960 közötti visszaesés után a következő évtizedben az országos tendenciákhoz hasonlóan nőtt (1949: 65,5 %; 1960: 62,5 %; 1970: 75 %). Az 1950-es évek változásainak több forrása van. Az aktiv keresők arányának csökkenését az elvándorlás és elhalálozás mellett az is eredményezte, hogy mig az 1949-es népszámlálás minden parasztot aktiv keresőként tartott nyilván, addig az 1960-as évekre kialakult a nyugdijas paraszti réteg is. A csökkenő tendenciát erősitette, hogy a megyében és a községben 1959 őszén, a népszámlálás előtti hónapokban fejeződött be a mezőgazdaság szocialista átszervezése. A parasztok egy része - főleg fiatalok és nők - nem vált tsz-taggá, de iparban, közlekedésben, kereskedelemben sem helyezkedett el. Ezt a csoportot az eltartottak kategóriájába kellett sorolni.

Az 1960-as évek legszembetünőbb változása az, hogy a nyugdijasok számának és arányának növekedésével csökkent az aktiv keresők száma, de lényegesen emelkedett a nők aránya a kereső koruakon belül. Ennek oka az 1967-től alakult és gyors ütemben fejlesztett ipari üzemek megnövekedett munkaerő igénye.

Az 1960-as években a községben éppugy mint az országban és a megyében megnőtt a nyugdijasok és általában az inaktiv

keresők száma és az össznépességhez viszonyitott aránya. A növekedés elsődleges oka az, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a tsz-ek megalakulásával, a nyugdij-rendszer bevezetésével a nyugdijkorhatárt elérő tsz-tagok inaktiv keresővé válnak. A magán kisipar és kiskereskedelem visszaszorulásával a szocialista szektorban elhelyezkedő egykori kisiparosok és kiskereskedők a nyugdijkorhatárt elérve szintén nyugdijasokká válnak.

Az 1950-1960-as években Kunszentmártonban is csökkent az agrárnépesség száma és aránya (7294-ről 3520-ra.) az iparban, közlekedésben, kereskedelemben dolgozók javára. A községi agrárnépesség aránya kisebb eltéréssel mindhárom népszámlálás idején azonos volt a megyeivel, de az országosat elhagyta. Az ipari népesség aránya legtöbbször a megyei fölé emelkedett, de még 1960-ban is elmaradt az országos átlagtól. 1970-re a község iparosodása következtében ez a különbség csökkent. Az ipari, közlekedési és kereskedelmi népesség községen belüli aránya általában elhagyja a megyeit, de - ha csökkenő mértékben is - elmarad az országos átlagtól.

A felszabadulás előtt a község gazdasági életében az ipar másodlagos szerepet játszott. Néhány kisebb üzemet (például téglagyár, malom) nem tekintve a kisipari tevékenység a jellemző. Elsősorban a helybeli lakosság igényeinek a szolgálatában állt. Az 1950-es években a község iparosodása fejlődésnek indult. A kisiparosok és alkalmazottaik többsége, a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő egy része kisipari termelőszövetkezetek, illetve állami ipari üzemek dolgozójává vált. Az 1950-es években létrehozott vállalatok nem nagyok, dolgozóik létszáma az 1960-as évek közepén egy üzemben sem haladja meg a százat. Szintén elsősorban a község, másodsorban a járás lakosságának fogyasztói és részben más - főleg mezőgazdasági - üzemek termelői szükségletét elégitik ki. Az ipar nagyobb mértékü fejlődése 1966 után indult meg, amikor is a község vezető szervei a helyi pártértekezlet határozata értelmében a meglevő ipari üzemek továbbfejlesztését és ujak telepitését határozták el. Ennek eredményeként a korábban is müködő vállalatok dolgozóinak száma hat év alatt az alig több mint 900-ról közel 1200-ra nőtt. 1967-1968-ban a község területén három uj üzem jött létre - Pannónia Szőrmegyár, Beton- és Vasbetonipari Müvek, Tisza Cipőgyár Kunszentmártoni gyáregysége - ahol 1973-ban már 1514 ember dolgozott. Emellett a községben ideiglenesen 1970 óta Hidépitő Vállalat is müködik mintegy száz dolgozóval. Az utóbbi üzemek a korábbiaknál nagyobbak, modernebb termelőeszközökkel müködnek. Termékeiket nemcsak a községben, a járásban értékesitik, hanem a megye, az ország más területein is, sőt hazánk exportforgalmában is részt vesznek.

A község szellemi dolgozóinak aránynövekedése is számottevő, lényegében azonos az országossal. De az aktiv keresőkön belüli arányuk valamelyest elmarad az országos és a megyei átlagtól.

A fentieknél is nagyobb mértékü változás ment végbe a magánszektorban dolgozók és segitőcsaládtagjaik esetében. Ezt bizonyitja, hogy mig 1949-ben a népesség 64,2 százaléka tartozott ebbe a csoportba, addig 1970-ben csak 3,3 százaléka. Arányuk Kunszentmártonban általában meghaladta az országos átlagot. Ennek az az oka, hogy a község lakóinak többsége mezőgazdaságban dolgozott. 1960-ban a magánszektorban dolgozók és családtagjaik népességen belüli aránya az országos átlag alá került. Ez azzal van összefüggésben, hogy a községben ekkorra már befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, az országban nem. Emlitésre méltó, hogy a községben a megyeinél mindig - még 1960-ban is - magasabb az idetartozók aránya, mert a község hamarabb indult el a kapitalizálódás utján, ezért erősebb volt a magántulajdonhoz való ragaszkodás mint a megye más területein.

1.

AZ 1945-ÖS DEMOKRATIKUS AGRÁRFORRADALOM ÉS HATÁSA AZ AGRÁRNÉPESSÉG SZOCIÁLIS STRUKTURÁJÁRA

Az 1930. évi népszámlálás szerint Kunszentmártonban a mezőgazdasági népesség 50,5 %-a mezőgazdasági cseléd, agrárproletár volt. Szintén jelentős a 10 kat.hold alatti félproletárok és kisparasztok aránya. A 10-50 és az 50-100 kat.holdas közép- és gazdagparaszti réteg aránya elhagyja a megyei, különösen az országos átlagot. A fenti adatok azt bizonyitják, hogy a községben már 1930-ban is előrehaladottabb a paraszti differenciálódás, mint az ország más területein.[6]

A fenti tendenciákat támasztják alá az 1935. évi mezőgazdasági felmérés adatai is. Ezek szerint a kunszentmártoni agrárnépesség közel fele (44 %) kevesebb mint egy kat.holddal, az összes mezőgazdasági terület 1,2 %-ával, egy-egy birtokos átlagban 0,26 kat.hold területtel rendelkezett. Az 1-5 kat.hold közötti félproletárok községi aránya (26,6 %) elmarad a megyei és a mintegy 35 %-os országos átlagtól. Az 5-100 kat. hold közötti kis-, közép- és gazdagparaszti rétegek községi aránya (28,5%), illetve a kezükben levő föld mennyisége (61,8 %) felette volt az országos átlagnak. A 100-500 kat.holdasoknál (a kunszentmártoniak többsége basaparaszt) a fentiekhez hasonló, az 500 kat.hold feletti birtokosoknál (a községben ketten tartoznak ide) azzal ellentétes tendenciák mutathatók ki.[7]

Az agrárforradalom előtti utolsó dokumentum szerint a községben az agrárproletariátus aránya 1930-hoz viszonyitva közel kilenc százalékkal megnőtt. Az 1-5 kat.holdas félproletárokkal együtt az agrárnépesség több mint háromnegyedét (76,7 %) adja. A viszonylag nem nagy arányu kis- és középparasztság mellett a gazdagparasztság nagy erőt (8,6 %) képviselt és kezében tartotta a mezőgazdasági területek 60 százalékát.[8]

A földtulajdonviszonyok elemzése alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a községben már 1945 előtt is a parasztság kezében volt a mezőgazdasági terület tulnyomó része. Az ország más területeitől eltérően itt feudális eredetü földtulajdon nem volt, kivéve az 1920-as években Kunszentmártonhoz csatolt 2072 kat.holdas Almássy birtokot.[9]

1945 márciusában Kunszentmártonban is létrejött a községi földigénylő bizottság (továbbiakban KFB). Első lépésként megállapitotta a felosztható birtokok számát és nagyságát. Javaslata alapján 1945 nyaráig 21 birtokot megváltással, 30-at pedig elkobzással sajátitottak ki és osztottak fel. (Részletesebben lásd az 1.sz.táblázat 2.sz. megjegyzését!) Az utóbbi csoportba soroltak területe 2-212 kat.hold között volt, közel fele a gazdagparaszti birtok alsó határát sem lépte tul. Meg kell azonban jegyezni, hogy a 2-25 kat.holdas földtulajdonosok egy részénél a föld csak jövedelemkiegészitő jellegü volt, s nem a megélhetés elsődleges forrása.

Az elkobzott birtokok aránya (58,8 %) az országoshoz (57,2 %) hasonlóan számottevő, a Szolnok megyeinél (37 %) jóval nagyobb. A községi nagyobb átlag azzal függ össze, hogy az Alföldön, különösen a redemptus területén sok volt a földigénylő agrárproletár, szegényparaszt és kevés volt a kisajátitható feudális eredetü nagybirtok. Ezért a KFB kénytelen volt érvényesiteni a "földreform" rendelet azon pontjait, amelyek lehetővé tették, hogy a hazaárulók, népellenes bünösök földjét nagyságuktól függetlenül igénybe vegyék. Emellett orvosolni is kivánta azokat az igazságtalanságokat, amelyek 200 év óta az irredemptusokat, majd utódaikat, az agrárproletárokat, a szegényparasztokat sujtotta a redemptusok, majd utódaik, a gazdagparasztok részéről. (Lásd az 1.sz.táblázatot!)

1945 nyaráig a földigénylők száma 1054 volt, közülük a KFB 971-et sorolt az igényjogosultak közé. (Az igényjogosultság megállapitásánál abból indultak ki, hogy az igénylőnek korábban volt-e földje, vagy nem, mennyi annak területe, megélhetésének mi a fő forrása, hány gyereke van?) 1945 juliusáig 761 igénylő kapott földet. Mind a földigénylők, mind a földhözjuttatottak nagyobb része (1945 julius: 79,6 %) korábban agrárproletár volt. A község háromnegyedes arányával elhagyta az országos átlagot (57,7 %). Igy Kunszentmártonban az egykori félproletárokkal együtt közülük került ki a földhözjuttatottak 94 %-a.

Az igényjogosultaktól elmaradt a földhözjuttatottak száma, mert az igényekhez viszonyitva kevés volt a felosztható földterület, és egyben a KFB egy-egy igénylőnek az országos átlag feletti területet juttatott. Igy kivánta biztositani a sokgyermekes családok megélhetését, az életképes kis- és középparaszti gazdaságok létrejöttét.[10] Ezek eredményeként 1945 nyaráig a gazdasági cselédek 12 (1947: országosan 8,4), a félproletárok 10,4 (országosan: 3,9), a kisparasztok 16,6 (országosan: 4,4!) kat.hold földet kaptak. A szegődményes iparosokat és kisiparosokat nem tekintve a mezőgazdasági munkások kaptak 1 fő átlagban legkevesebb - 6,6 (országosan: 4,9) kat.hold - földet.

Az egy igénylőre eső átlagos juttatás 1947-re a községben is csökkent - 8,9 kat.holdról 7,2 kat.holdra -, de még igy is elhagyta az 5,1 kat.holdas országos átlagot. (Lásd a 2.sz. táblázatot!) A több mint másfél kat.holdas átlag csökkenés oka az, hogy a föld nélkül maradt igényjogosultak követelésére 1945 nyara és 1947 tavasza között még 166-an kaptak földet. Ezzel a földhözjuttatottak száma a Dunántulra áttelepülőkkel együtt - 973 - elérte az igényjogosultakét. Felosztható föld azonban már alig volt a községben. 1945-ben a későbbi jogos igénylők - igy a hazatérő hadifoglyok - számára összesen csak 120 kat.hold földet tartalékoltak. Ez annyira kevés volt, hogy az ujgazdák egy részének földjét voltak kénytelenek ujra osztani az ujabb igénylők között. (Lásd a 2.sz.táblázat 6.sz. megjegyzését!)

A földosztás a község területének 29,9, Szolnok megyének 28,4, az országnak pedig 34,6 százalékát érintette.[11] Adataink szerint a község és az ország között nagyobb eltérés van az utóbbi javára, de ha csak az egyéni juttatásokat nézzük, akkor Kunszentmártonban 29, az országban pedig csak 20 százalék a felosztott föld aránya. 1947 elejére gyakorlatilag a községben is kialakultak azok a földtulajdonviszonyok, amelyek a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig kisebb módosulásokkal állandóaknak tekinthetők.[12]

Az 1945-ös földosztásnak a kunszentmártoni agrárnépesség szociális strukturájára gyakorolt hatását az 1949-es népszámlálás segitségével vizsgálhatjuk meg. A leglényegesebb változásokat a következőkben lehet megadni. Az agrárproletárok száma felére csökkent (1356-ról 673-ra), a félproletároké megkétszereződött (399-ről mintegy 800-ra), a kis- és középparasztságé közel háromszorosára nőtt (355-ről hozzávetőlegesen 978-ra), a gazdagparasztságé egyharmadával csökkent (195-ről 136-ra), megszünt a 200 kat.hold fölötti földtulajdonosok csoportja. Legjelentősebb réteggé vált a kis- és a középparasztság (38 %), illetve a félproletariátus (31 %). A mezőgazdasági munkásság számának és arányának nagymértékü csökkenése ellenére is 25,7 százalékával fontos tényezője maradt a helybeli parasztságnak, a község politikai élete alakitásának és a termelőszövetkezetek létrehozásának. A gazdagparasztság szám- és aránycsökkenése ellenére mind gazdaságilag, mind politikailag olyan társadalmi rétegnek tekinthető, amelynek mindenkori célkitüzéseit és tevékenységét feltétlenül figyelembe kellett venni a dolgozó paraszti érdekeket kifejező feladatok meghatározásakor és megvalósitásakor. A fenti adatok arról tanuskodnak, hogy csökkent az agrárnépességen belül a föld nagyságával mérhető különbség, azaz a parasztság - bár magántulajdonosi alapon - a korábbiaknál egységesebb társadalmi csoporttá vált.

Az ország más területeihez hasonlóan Kunszentmártonban is elterjedt a felesbérleti rendszer. A felesbérlők csoportjába azok a parasztok tartoztak, akiknek volt igavonó állatuk és a föld megműveléséhez szükséges fontosabb termelőeszközük, de vagy egyáltalán nem, vagy olyan kevés földjük volt, hogy abból megélni nem tudtak. Ezért elmentek a gazdag-, esetleg jómódu középparasztok stb. földjére dolgozni. A felesbérleti viszony lényege a következő volt: 1. a felesbérlő a megművelt földön termelt termények felét a gazdagparasztnak adta és az általa megjelölt helyre szállitotta; 2. a föld mennyiségétől és minőségétől függően meghatározott számu sertést, baromfit, tojást stb. adott a tulajdonosnak és szintén az általa meghatározott helyre szállitotta. Az utóbbi járadékok pontos bemutatására eredeti források hiányában nem vállalkozhatunk - általában nem készitettek irásbeli szerződést, csak szóbeli megegyezés volt közöttük. Ezért e probléma jelzésére elégedjünk meg néhány példával. 1940-1942 között D.A. 30 kat.hold földje után a fele termény mellett még két darab egy éves sertést, két bárányt, husz libát, negyven kilogram csirkét, 200 darab tojást, 1942-1944 között S.B. 26 kat.hold földje után még egy darab egy éves sertést, tizenöt libát, tiz pulykát, harminc kilogram csirkét, 200 darab tojást és tizenhat fuvar teljesitését kérte felesbérlőjétől.[13] Itt tehát a feudális eredetü termény- és munkajáradék - kapitalista környezetben való - továbbéléséről van szó. Ez azt bizonyitja, hogy a községi birtokos parasztság egy része nem tudott, nem kivánt polgárosodó farmerparaszttá válni, hanem inkább vállalta a jövedelem biztositásának feudális és tőkés keverékét, pedig a tőkés kisárutermelés egyik lényeges feltétele, a nagy létszámu szabad munkaerő - a községen belül is biztositva volt.

A felesbérlők számának a megállapitása csak becslés utján lehetséges, mert legtöbb összeirás a haszonbérlőkkel egy csoportba sorolja őket. Ez jellemzi az 1935-ös mezőgazdasági felmérést is. A két csoport hozzávetőleges pontosságu elválasztása a földterület nagysága alapján lehetséges: az 50 kat.hold feletti bérlők többsége tőkés haszonbérlő, az ennél kevesebb földet bérlők nagyobb része kis- és középparaszti szinten gazdálkodó, "feles". A községben az agrárkeresők egyhatoda volt bérlő. Ez a szám igen magas, főként akkor, ha tudjuk, hogy a bérlők országosan az agrárkeresők egytizedét tették ki. Mindenhol jellemző azonban, hogy a bérletek több mint 90 százaléka nem haladja meg az 50 kat. holdat, ugyanakkor az ide sorolható föld az összes bérelt terület kisebb hányadát adta. Még Kunszentmártonban sem érte el a bérelt földek felét (46,2 %), az országban pedig egyharmadát sem (30 %).[14] Figyelembevéve azt, hogy az 50 kat.holdnál nagyobb birtokot bérbevevők egy része tőkés haszonbérlő, ezért a községben mintegy 300-400 "feles" gazdálkodott. A későbbiekben is csak hozzávetőlegesen állapitható meg a számuk, igy 1945 márciusában a földigénylők közül 61-en sorolhatók hozzájuk.[15]

A földreform megvalósulása után csökkent a számuk, részben azért, mert egy részük földet kapott, részben pedig azért, mert kevesebb lett a bérbevehető föld területe. Igy 1946 márciusában a községben 136 haszon- és felesbérlőt tartottak nyilván. 110-en maximum 25, 19-en legföljebb 50 kat.hold földön gazdálkodtak és csak heten béreltek ennél nagyobb birtokot. 1935-höz viszonyitva lényeges változás az, hogy nincsenek 100 kat.hold feletti bérletek.[16] 1947 elejére a bérlők száma 185-re nőtt.[17] A növekedés forrásai: a) a gazdagparasztok egy része a földosztás befejezése előtt kevésbé vállalta földjének bérbeadását, félvén attól, hogy akkor a KFB kisajátitja és felosztja, de mivel gyakorlatilag 1946-ban lezárult a földosztás, ezért most már kevésbé kellett tartani bérbeadás esetén a felosztástól; b) a földhözjuttatottak egy része is felesművelésre (1947. julius 1.: 23 fő) és haszonbérbe adta ki földjét.[18] Források alapján nem lehet a következő években pontosan nyomon követni a felesbérlők számának alakulását. Valószinű azonban, hogy az 1950-es években egyre kevesebben lettek, majd 1959 végére, a község mezőgazdaságának szocialista átszervezésével jelentéktelenné vált a felesbérleti rendszer.

2.

A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALISTA ÁTSZERVEZÉSE ÉS HATÁSA A PARASZTSÁG SZOCIÁLIS STRUKTURÁJÁRA

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megalakulása

A parasztság szociális strukturájára a legnagyobb hatást a mezőgazdaság szocialista átszervezése gyakorolta. Kunszentmártonban az első - bár sikertelen - szövetkezetalakitási kisérletek 1945-ben voltak: Papp - Szász Tamás és gróf Almássy Pál földjén. A Papp-Szász birtokon csak a szervezés stádiumáig jutottak el, de a kungyalui parasztok csak több hónapos működés után mondták ki a tsz megszüntetését.[19] Ujabb - most már sikeres - szövetkezetalakitási kisérletre 1947-ben került sor, aminek eredményeként 1948. december 5-én 62 földhözjuttatott a Kőrös menti árterületen levő 133 kat.hold szikes legelőn létrehozta a község első rizstermelő szövetkezetét.[20] A község maradandó tsz-ei - Zalka Máté, Zöldmező, és Buzakalász - 1948-1952 között jöttek létre.

A tsz-ek megalakulásának, a parasztság tsz-be lépésének ösztönző tényezőit két alapvető és egy másodlagos forrás alapján összegezhetjük: az e problémára utaló eredeti dokumentumok, az 1974-es kérdőives felmérésünk eredményei (" Az alábbiak közül melyik volt a legfontosabb, amiért Ön belépett a tsz-be?" kérdés segitségével vizsgáltuk meg e problémát), és másodlagosan a helyi tapasztalataink alapján. A felsőbb, illetve a helyi állami és pártszervek ösztönzése mellett különösen 1948-1950-ben, majd az ellenforradalom után a belépés egyik legfontosabb oka a nagyüzemi gazdálkodás jelentőségének megértése volt. E belépők tudati szintjét nagy mértékben befolyásolta az, hogy az alapitó tagok többsége - főleg a Zalka Máté és a Zöldmező Tsz-ekben, illetve az első években belépők nagy része MKP, illetve MDP tag, agrárproletár, egykori agrárproletár (1945-ös földhözjuttatott) volt.[21]

Az 1974-es felmérésünk is alátámasztja a fenti belépést motiváló tényezőt: a megkérdezettek közül legtöbben, közel egyharmaduk (29 %) szerint tsz-be lépésük legfontosabb oka a közös gazdálkodás jelentőségének megértése volt.

Felmerül az a kérdés, hogy nem irreálisan magas-e az itt "igent" válaszolók aránya? E probléma eldöntésénél a következőket kell megjegyezni: a megkérdezettek közül néhány esetben saját és több kérdezőbiztos tapasztalatai szerint is feltételezhető az őszintétlenség, a tudatos torzitás azonban nem jelentős. Ehelyett a belépéskori paraszti tudati szinvonal mellett sok egyénileg dolgozó paraszt azért is értette meg a közös gazdálkodás jelentőségét, mert termelőeszköz hiányában nem tudott gazdálkodni az 1945-ben kapott földjén, vagy 1956 előtt nem tudta teljesiteni a növekvő adó- és beszolgáltatási kötelezettségeit, vagy főleg az 1960-as években a háztáji gazdaságból és a tsz-ből biztositható jövedelem nagysága sok esetben elhagyta a nem mezőgazdaságban dolgozókét. Mindezek segitették megértetni a parasztokkal, hogy egyéni, családi érdekeik szempontjából is célszerübb tsz-ben dolgozni, mint egyénileg, vagy más szektorban, más népgazdasági ágban.

Elenyésző a száma (13 - többségük 1956 előtti tsz-tag) azoknak, akik elsősorban azért léptek be a tsz-be, mert mint 1945-ös földhözjuttatottak, illetve félproletárok, kisparasztok nem rendelkeztek elég termelőeszközzel. Az előbbi probléma elemzéséből következik, hogy e tényezőt a megkérdezettek egy része a tsz jelentőségének megértése mellett másodlagosnak tekintette, holott sok esetben ez eredményezte a nagyüzemi gazdálkodás jelentőségének megértését. Az akkori forrásokból is arra következtethetünk, hogy a termelőeszköz hiány is több esetben ösztönzője volt a tsz-be lépésnek. Ezt bizonyitja az, hogy 1947-ben a földhözjuttatottak egy része földjét kiadta felesbérletbe, haszonbérletbe, vagy készpénzért szántatta fel, vagy az igaerővel végzett munkát kézierővel ledolgozta.[22] Ugyancsak ezt támasztja alá az is, hogy 1949 tavaszán a Zalka Máté Tsz

11 tagjának tulajdonában összesen csak két ökör, egy szekér, két eke, és 24 juh volt.[23]

1951-1956 között a parasztságra nehezedő gazdasági kényszer (az adó és a beszolgáltatás mennyiségének gyakori és kiszámithatatlan növekedése) kettős célt szolgált: igy kivánták biztositani a mezőgazdasági termékek begyüjtését és ezzel is elő akarták segiteni a parasztok tsz-be lépését. Kunszentmártonban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ösztönzését tekintették elsődlegesnek. Éppen ezért ez a gazdasági kényszer nemcsak az 1945 előtti kis- és középparasztokat sujtotta, hanem a gazdaságilag megerősödött földhözjuttatottakat is.[24] Az 1974-es felméréskor viszonylag nem sokan (9 %) vallották ezt belépésük legfontosabb okának. Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1948-1956 közötti birtokos tsz-tagok (101 fő) egyharmada - közöttük néhány párttag is - ezt tekintette a belépés elsődleges okának. 1957-1959 között az önkéntesség elvének megsértése a helyi párt és állami vezetők, tsz szervezők részéről egyre ritkábban, de előfordult. Erre enged következtetni az, hogy 1959 decemberében a helyi pártvezetők nagyon türelmetlen hangot ütöttek meg a még egyénileg dolgozó néhány paraszt tsz-be szervezésével kapcsolatban.[25]

A munkalehetőség mértéke is befolyásolta a tsz-be lépést. 1940-es évek végén a föld nélkül maradt községi agrárproletárok között is sok volt a munkanélküli.[26] Az 1960-as évek végéig sokan a helyi ipari stb. munkalehetőség korlátozott volta miatt léptek be valamelyik tsz-be. Az 1974-es felmérésünk szerint a tsz-tagok egyhetede (14 %) - tekintette ezt belépése legfőbb okának, főleg a Zalka Máté Tsz tagjai közül.

Az előbbi tényezőnél nagyobb szerepe volt - főleg 1956 után - a gyári munkától és a szakmatanulástól való idegenkedésnek (18 %) összefüggésben azzal, hogy sem az ingázást, sem az elvándorlást nem szivesen vállalták a parasztok és sokan idegenkedtek a szakmatanulástól mint szellemi tevékenységtől.

A tsz-be lépés második legfontosabb ösztönzője - az 1974-es kérdőíves felmérésünk adatai szerint - a háztáji gazdaságból és a közösből biztositható jövedelem reménye volt (22 %). Igaz, e miatt 1956 előtt, az 1950-es évek végén is voltak belépések, de méginkább a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után. Ez azzal függ össze, hogy a tsz-ek az 1960-as években gazdaságilag megerősödtek, a tsz-tagság személyes jövedelme többszörösére emelkedett, ezért a tsz-be lépés nemcsak perspektivikusan jelentett viszonylag magas életszinvonalat biztositó munkahelyet, hanem azonnal. Emellett többen, főleg az 1960-as évek végétől minden jelenségnél mindenekelőtt azt vizsgálták, hogy mit jelent az egyéni érdekek szempontjából elsősorban a Zöldmező Tsz-ben.

Kérdőivünk azon válaszlehetőségével, hogy "Más is belépett" - arra kivántunk választ kapni, hogy milyen arányban voltak azok a tsz-tagok, akik különösen 1951-52-ben, 1959-ben mások - tekintélyesebb dolgozó parasztok, esetleg családtagok - hatására, vagy azért léptek be a tsz-ekbe, mert a község dolgozó parasztjainak tömeges belépése magával ragadta az ingadozókat is. A válaszolók számának - 24 fő - ismeretében megállapitható, hogy e tényezőnek nem volt nagy jelentősége.

A Zalka Máté Tsz 1948. október 15-én alakult III. tipusu tszcs-ként 111,5 kat.hold földön 8 agrárproletár, földhözjuttatott kezdeményezésére és részvételével. A tszcs 1951 elején önálló mezőgazdasági tsz-é alakult.[27] 1952 végére a tsz területe 7397 kat.holdra, a dolgozó tagok száma 700 fölé emelkedett.[28] A község termelőszövetkezeteinek földterülete számottevően sem 1953-ban, sem 1956-ban nem csökkent.[29] A Zalka Máté Tsz tagjainak többsége egyik alkalommal sem lépett ki, csak kisebb hányada: igy 1953 őszén 46 fő, közülük néhányat - a források szerint hatot - a közgyülés zárta ki a szövetkezetből. Az utóbbiak egykori gazdag- és jómódu középparasztok voltak, akik az 1953-as párthatározat megjelenése után a tsz tagjai között aláirásokat gyüjtöttek azzal a céllal, hogy felbomlasszák a szövetkezetet.[30] 1956-ra a dolgozó tagok száma 750-re,[31] a segitő családtagokkal együtt közel 800-ra nőtt. Az ellenforradalom után, 1956 novembere - 1957 márciusa között a taglétszám 160-nal csökkent. Ennek a következők voltak az okai. Többen az ellenforradalom előtt alkalmazott gazdasági kényszerintézkedések hatására léptek be a tsz-be. A tsz-tagság személyes jövedelme alacsony volt. Egyesek a szövetkezet-ellenes elemek agitációjára, esetenként fenyegetésére mentek el a tsz-ből. Az utóbbiakkal a tsz vezetői, párttagjai elbeszélgettek, aminek eredményeként 1957 végéig 82-vel gyarapodott a taglétszám.[32]

A község második maradandó termelőszövetkezetét - akkori nevén Rákóczi - 1952. szeptember 2-án 39-en alakitották 204 kat.holdon. A tsz területe 1955 végén 2501 kat.holdra és taglétszáma 183-ra emelkedett. A tsz-tagság többsége 1956 végén részben az ellenforradalom hatására, részben a tsz szervezés idején elkövetett tulkapások miatt kilépett a tsz-ből. 1956 végén a tsz feloszlott, de 1957 januárjában 18 fő részvételével Buzakalász Tsz néven ujjáalakult. A tsz területe 1957. március 31-én 1991 kat.hold volt, tagjainak száma pedig 116-ra nőtt, ezzel megközelitette az ellenforradalom előtti létszám kétharmadát.

1952 őszén Kunszentmártont tsz községgé nyilvánitották,[33] mivel - az akkor önálló Kungyalu nélkül - a község mezőgazdasági területének mintegy háromnegyede (1956 februárjában 87 %-a) szocialista üzemek kezébe került és a parasztság többsége azok dolgozója lett. Az ellenforradalom után terület és taglétszámcsökkenés következtében Kunszentmárton megszünt tsz-község lenni.

1959 januárjában, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének előestéjén 407 egyénileg dolgozó paraszt volt a községben kezükben tartva 2767 kat.hold földet, a mezőgazdasági területek 14,6 százalékát.[34] Az 1959 februári tagtoborzás hatására a község mezőgazdasági területének 90 %-a a szocialista gazdaságok tulajdonába, illetve közös használatába került, ezért kérte a községi tanács 1959. február 16-án Kunszentmárton tsz-községgé nyilvánitását[35] egy héttel megelőzvén ezzel a megyét.[36] De csak év végén fejeződött be a községben a mezőgazdaság szocialista átszervezése.[37]

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének utolsó lépése a négy I. tipusu tszcs egyesitése, a tsz-ekbe beolvasztása volt. A község vezetői azért ösztönözték az I.tipusu tszcs-k beolvasztását, mert: a) kis területü és taglétszámu gazdaságok voltak; b) a tszcs-tagok csak a számukra kedvező rendeleteket tartották be, nem dolgoztak rendszeresen a tszcs-ben. 1959 novemberében két tszcs a Buzakalász és két tszcs a Zalka Máté Tsz-szel egyesült.[38]

A község harmadik közös gazdasága a kungyalui Zöldmező Tsz. Alakulásának időpontja 1951. augusztus 12.[39] 47 kat.hold földön 11 földhözjuttatott (MDP tagok, egykori agrárproletárok és uradalmi cselédek) alakitotta meg III. tipusu tszcs-ként. 1951-1956 között a gazdaság területe - 456 kat.holdra, tagjainak száma 42-re nőtt. A tsz-ben 1953-ban és 1956-ban sem terület, sem taglétszámcsökkenés nem volt. 1959 március végére a szövetkezet területe 901 kat.holdra, taglétszáma 111-re nőtt. Közben 1959 elején ujabb tsz is alakult, Uj Élet néven, melynek taglétszáma március 31-ig elérte a 110-et. A két gazdaság azonban nem sokáig dolgozott külön-külön, még 1959 végén egyesültek Zöldmező néven, 2058 kat.hold földön, 243 taggal. 1959 végére befejeződött Kunszentmárton és Kungyalu mezőgazdaságának szocialista átszervezése és megindulhatott parasztsága a szocialista fejlődés utján.

A következő másfél évtizedben Kunszentmártonban és az 1966-ban hozzácsatolt Kungyalun három termelőszövetkezet működött. 1974. január 1-én azonban egyesültek Körösmenti Mezőgazdasági Termelőszövetkezet néven.

Az ország egészéhez viszonyitva a mezőgazdaság szocialista átszervezése Kunszentmártonban figyelemreméltó különbséggel valósult meg. Az egyik eltérés az, hogy a község parasztsága 1948-ban is, 1959-ben is az a tsz mozgalom kezdeményezői közé tartozott és az ország egészénél két évvel korábban valósitotta meg az átszervezést. A másik az, hogy a tsz-ek sem 1953-ban, sem 1956-ban nem oszlottak fel (kivéve a Rákóczi Tsz-t,

de az is 1957 januárjában alig egy hónapos szervező munka eredményeként ujjáalakult). Mig Kunszentmártonban - Kungyaluval együtt - 1953, illetve 1956-ban a parasztság és a mezőgazdaságilag müvelhető területek mintegy háromnegyede tsz-be került, addig az ország parasztságának csak 19,1, illetve 15,4, földjének csak 18,3, illetve 16,5 százaléka volt szövetkezetekben. 1953-1954-ben az országban a tsz-felbomlások és a kilépések következtében a taglétszám közel 30, illetve a tsz-ek szántóterülete 26, 1956 junius - 1957 junius között a tagok száma 53, a tsz-ek területe 47 százalékkal csökkent.[40]

A különbségek okai két alapvető tényezőben adhatók meg: a község parasztságán belül nagyobb arányu volt az agrárproletariátus, mint az ország más területein: Kunszentmárton szegényparasztsága - különös tekintettel az agrárproletariátusra - a szocialista tudatosság magasabb szintjén állt 1945 előtt is, 1945 után is, mint egész parasztságunk, mert az 1945 előtti községi kommunista szervezkedés, agitáció már akkor hatott gondolkodásmódjára, amit a felszabadulás után az átlag falusi pártszervezeteknél jobban müködő helyi pártszervek még magasabb szintre emelhettek.

Az 1960-as években a tsz-ek területe alig változott. 1973-ban a Buzakalász Tsz-ben 3917 kat.holdon (1959-hez képest 78 kat.hold csökkenés), a Zalka Máté Tsz-ben 9236 kat.holdon (1102 kat.hold növekedés, ebből 621 kat.hold 1960 végén a Haladás Tsz-szel való egyesüléskor került a Zalka Máté Tsz-be), a Zöldmező Tsz-ben 2489 kat.holdon (431 kat.holdas növekedés) gazdálkodtak.

A taglétszám 1960-1967 között mindhárom helyen nőtt (Buzakalász Tsz: 36-, Zalka Máté Tsz: 186-, Zöldmező Tsz: 66-tal. A Zalka Máté Tsz-nél figyelembe vettük a Haladás Tsz 67 tagját is), mert a tsz-ek gazdaságilag fejlődtek, a tsz-tagság személyes jövedelme megkétszereződött, a községben máshol kevés volt a munkalehetőség. (A személyes jövedelem növelésének fontos tényezői voltak a tsz-tagság érdekeinek megfelelőbb jövedelem elosztási formák alkalmazása; a földjáradék fizetése; a háztáji gazdaság árutermelő jellegének fokozódása.) 1967-1970 között csökkent mindhárom tsz taglétszáma (Buzakalász Tsz-ben 21-, Zalka Máté Tsz-ben 67-, Zöldmező Tsz-ben 26-tal), mert a tsz-ek gépesitése munkaerőt szabaditott fel; a személyes jövedelem növekedése egyenetlen volt: egy-egy természeti csapás és a tsz gazdasági vezetése munkájának szinvonala nagyon rányomta bélyegét annak nagyságára; ahogy a fentiekben már megvizsgáltuk, a helyi, főleg az 1967-1968-ban alakult ipari üzemek munkaerőigénye egyre nagyobb konkurrenciát jelentett a tsz-ek számára.

1959-ben a mezőgazdaság szocialista átszervezésével az egyéni tulajdonu és használatu területek aránya 10 % alá csökkent. A pontos adatok megállapitására a források különbözősége miatt nem vállalkozhatunk. A leghitelesebb kép az 1972-es általános mezőgazdasági összeirás alapján adható meg. Bár a mezőgazdaság szocialista átszervezése és a jelzett felmérések időpontja között 13 év telt el, mégis ezeket kell elfogadnunk az átszervezés hatását leginkább bemutató adatoknak, megjegyezvén, hogy néhány százalékos eltérés lehetséges az 1959-es valóság és az ismert adatok között. Az 1972-es felmérés szerint a község és az ország között lényegében nincs különbség. Mindkét helyen a mezőgazdasági területek mintegy 95 %-a került szocialista üzemek tulajdonába, illetve használatába.

A községi agrárnépesség társadalmi strukturájában bekövetkezett leglényegesebb változás az 1960. január 1-i adatok szerint az, hogy számottevően csökkent az önállók és a segitő családtagjaik száma (421 fő), illetve aránya (16,5 %). Az agrárkeresők több mint fele (52,6 %-a) a dolgozó családtagokkal együtt a tsz-ek tagja lett; a tsz-ekben uj réteg jött létre: a szellemi munkát végzők csoportja (43 fő; 1,7 %). Többségük a helyi parasztság közül került ki, akik különböző tanfolyamok, illetve közép-, főiskola, egyetem elvégzése után váltak szellemi dolgozóvá. Mellettünk azonban több érettségizett és diplomás főagronómus, főállattenyésztő, főkönyvelő a megye, illetve az ország más területeiről vándoroltak Kunszentmártonba. 1949-hez viszonyitva megnőtt (22 %-ról 30,4 %-ra) az alkalmazásban álló (állandó és időszakos mezőgazdasági munkások, szellemi dolgozók) mezőgazdasági dolgozók aránya. Közöttük is megnőtt a szellemi dolgozók száma: mig 1949-ben csak hárman, addig 1960-ban hetvennégyen voltak. Az utóbbiak kivételével a létszámnövekedés kisebb mértékü, ezért az aránynövekedés elsősorban az összes agrárkeresők létszámcsökkenéséből adódik. Az alkalmazásban állók növekedése elsősorban az állami és erdőgazdaság munkaerőszükségletének, másodsorban a tsz-alkalmazottak létszámának emelkedésével függ össze.

A községi és a megyei adatok összehasonlitása alapján azt állapithatjuk meg, hogy az előbbi helyen nagyobb maradt az egyénileg dolgozó parasztok aránya, mint az utóbbiban. Ennek az az oka, hogy Kunszentmártonban 1945 előtt előrehaladottabb volt a mezőgazdaság tőkés fejlődése, ezért a parasztság itt jobban ragaszkodott a magántulajdonhoz. Az alkalmazásban állók aránya a községben nagyobb volt, mint a megyében, mert a megye 13 állami gazdasága közül egy itt van, emellett az erdőgazdaság is foglalkoztatja az agrárkeresők egy részét.

Az 1960-as évek legszembetünőbb változása a községben az, hogy az egyénileg dolgozó parasztok és segitő családtagjaik száma felénél kevesebbre, az agrárkeresőkön belüli aránya pedig kétharmadára (10,3 %) csökkent, de még igy is elhagyta az országos és a megyei átlagot. Az országhoz és a megyéhez hasonlóan nem lehet figyelmen kivül hagyni az alkalmazásban álló szellemi dolgozók szám- és különösen aránynövekedését (2,9 %-ról 5,5 %-ra). Mig a fizikai dolgozó tsz-tagok száma az ország más területeihez hasonlóan jelentősen csökkent, addig a szellemi munkát végző tagok száma (43-ról 66-ra) és az agrárkeresőkön belüli aránya (1,7 %-ról 3,7 %-ra) emelkedett. A tsz-ek összes (tag és alkalmazott) és az állami mezőgazdasági üzemek szellemi dolgozóinak száma tiz év alatt 117-ről 164-re, aránya pedig 4,7 %-ról 9,2 %-ra nőtt. Ezzel az átlaggal a község kisebb mértékben elhagyta az országot és a megyét is. A tsz segitő családtagok szám- és aránynövekedése is emlitésre méltó, ha nem is éri el az országos és a megyei arányok emelkedését. Mig 1960-ban a községben alig van tsz alkalmazott, addig tiz év alatt számuk 163-ra, a tsz-ek aktiv keresőin belüli arányuk 13,4 százalékra nőtt, ideiglenesen elhagyta az országos és a megyei átlagot is.

A fenti tényekből megállapitható, hogy a községi agrárnépességen belül is növekvő arányu és domináló a szövetkezeti szektorban tagként, alkalmazottként és segitő családtagként dolgozók és nyugdijasok, járadékosok csoportja. Jelentős az állami szektor dolgozóinak száma és aránya is. Megjegyzendő, hogy csökkenő tendenciájuk ellenére is viszonylag még mindig sokan tartoznak az önállóak és segitő családtagok csoportjába. Számukat, arányukat és gazdasági erejüket felülmulja a lakosságra gyakorolt politikai és ideológiai hatásuk. Ezért feltétlenül a községi ideológiai, politikai és gazdasági vezetés figyelmének központjába kell állitani őket abból a szempontból is, hogy kisebb hányaduk kapitalizálódási törekvéseinek megvalósulását megakadályozzák. (Ez a lehetőség különösen a középparaszti birtokkal rendelkezők esetében merül fel - 1969-ben 15 főnek van 7-25 kat.hold közötti földje és egy főnek 25 kat.hold fölött - bár a kisebb birtokosok, bérlők egy része sem mentes e problémától.)

A tsz-parasztság földtulajdonviszonyai

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy milyen szociális rétegekből tevődik össze a szövetkezeti parasztság, majd ennek ismeretében következtethetünk arra is, hogy a parasztság mely rétegei milyen arányban kerültek a népgazdaság más szektorába, ágaiba.

A termelőszövetkezetek alapitó tagjainak többsége agrárproletár, szegényparaszt, illetve 1945-ös földhözjuttatott, különösen a Zalka Máté és a Zöldmező Tsz-ekben. 1948-1956 között a földnélküliek tsz-tagságon belüli aránya 40-45 százalék között volt, 1957-1958-ban pedig 50 százalék fölé emelkedett. Ez a növekedés azzal függ össze, hogy az ellenforradalom idején kilépők nagyobb része birtokos paraszt volt - elsősorban az 1956 december végén ideiglenesen felosztott Rákóczi Tsz-ben - és azzal, hogy az 1957-1958-ban belépők nagyobb hányada földnélküli volt, elsősorban az 1957 januárjában a Rákóczi Tsz helyett ujjáalakult Buzakalász Tsz-ben. Mindezék eredményeként 1958 végén, a mezőgazdaság szocialista átszervezése előestéjén az egykori agrárproletariátus aránya a Buzakalász Tsz-ben a tagság mintegy háromnegyede (73 %), a Zöldemző Tsz-ben közel kétharmada (63 %) volt, a Zalka Máté Tsz-ben pedig megközelitette az össztagság felét (47 %).

1959-ben a mezőgazdaság szocialista átszervezésének végére a földnélküliek aránya az össztagság egyharmadára (37 %) csökkent. A három gazdaság között emlitésre méltó különbség volt, különösen az átlag feletti Zalka Máté (41 %) és az átlagtól elmaradó (24 %) Zöldmező Tsz között. Ennek a nagy arányeltolódásnak az az oka, hogy 1959-ben legtöbben a Zöldmező Tsz-be léptek be, az uj tagok nagyobb hányada pedig földdel kérte felvételét. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fenti változások ellenére is mindhárom szövetkezetben nagyobb arányban voltak egykori agrárproletárok, mint a megyében (21 %), vagy 1960 végén az országban (15 %).

Az 1960-as évek változásainak hatására 1970-ben a községi tsz-tagság több mint fele (52 %) a földtelenek csoportjába tartozott. Ennek legfőbb oka az, hogy kevés volt az egyénileg dolgozó parasztok száma, ezért a belépők többsége földnélküli volt. Befolyásolta a szociális összetétel alakulását az idős birtokos tsz-tagok elhalálozása is. Különösen nagy aránynövekedés volt a Zöldmező Tsz-ben, bár még ekkor is elmaradt a másik két szövetkezettől. A Buzakalász Tsz pedig 56 százalékával még jobban elhagyta a községi átlagot. Ennek az az oka, hogy a tsz-tagság személyes jövedelme ugyan a három tsz között közepesen, de legkiegyensulyozottabban növekedett, ezért az 1960-as években legnagyobb vonzóerőt gyakorolta a különböző munkavállalókra. A Zalka Máté Tsz-ben sem elhanyagolható az aránynövekedés, de a másik két gazdasághoz viszonyitva a legkisebb, mert a személyes jövedelem legtöbb esetben itt volt a legalacsonyabb.

Az 1974 januári felmérésünk adatai szerint további arányeltolódás volt a tsz-tagok között a földtelenek javára. A Buzakalász és a Zöldmező Tsz-ekben a tagság több mint 60 %-a, a Zalka Máté Tsz-ben 55 %-a közülük került ki. A növekedés oka az, hogy a segitő családtagok közül a tsz-vezetés ösztönzésére mind többen beléptek a tsz-ekbe. Ezt segitette a Zöldmező Tsz-ben az is, hogy az alkalmazottak a tsz 1972-1973-as gazdasági megerősödése, a tsz-tagok személyes jövedelmének minden korábbit elhagyó emelkedése következtében és a tsz vezetésének ösztönzésére szintén tsz-tagok lettek. A Zalka Máté Tsz-ben a már emlitett ok - személyes jövedelem alacsonyabb szintje - miatt volt kisebb arányu a földtelenek csoportja. Ezért 1959, a kunszentmártoni mezőgazdasági területek szocialista átszervezése után a Zalka Máté Tsz-ben a másik két gazdasághoz, különösen a Zöldmező Tsz-hez viszonyitva elmaradt a tagfelvétel. E problémát azért kell különösen kiemelnünk, mert a földtelenek döntő többsége - 64 %-a - 1959 után lett tsz-tag, illetve az ekkor felvettek még nagyobb része - 84 %-a - föld nélkül lépett be a tsz-ekbe. A földtelen tsz-tagok nagyobb része a fiatal és részben a középkorosztályba tartozik. A 109 fiatal közül csak egy lépett be földdel a tsz-be. A földtelen tsz-tagok aránya az iskolai végzettség növekedésével együtt emelkedik, mert az általános iskolát végzettek, az érettségizettek és a diplomások - fiatalok, esetleg középkoruak - többsége 1959 után föld nélkül lépett a tsz-be. Az alacsonyabb iskolai végzettségüek többsége pedig 1960 előtt földdel lett tsz-tag. Az előbbivel függ össze az is, hogy legnagyobb arányu földtelen van az ipari dolgozók és gépjárművezetők között, emellett a gazdaságvezetői és adminisztrativ munkát végző és általában az aktiv keresők között, a legkisebb arányban pedig a nyugdijasok között.

A földtulajdonosok különböző csoportjai számának és arányának megállapitására az előbbieknél is kisebb a lehetőségünk. Csak 1959 végén vannak mindhárom tsz-re vonatkozó pontosabb adataink. Ekkor a községi tsz-tagság egyharmada (34 %) az egykori félproletárok és kisparasztok (7 kat. holdig) csoportjába tartozott. Különösen sokan voltak (47 %) a Zöldmező Tsz-ben. Legkevesebb volt belőlük (28 %) a Zalka Máté Tsz-ben.

Az 1974-es felmérésünk adatai szerint 1960-1973 között ujabb módosulások következtek be az egykori félproletár és kisparaszti eredetü tsz-tagok arányában. Elsősorban a földnélküliek belépése, másodsorban a földdel rendelkezők elhalálozása következtében egyre kisebb hányadát adják a tsz-tagságnak., 1973 végén már csak alig negyedük (23 %-a) tartozott közéjük, de még a Zalka Máté Tsz-ben - ahol legtöbben voltak - is csak 27 %-ot érték el. Az átlagot jóval meghaladta arányuk az időskoru, az elemi iskola I-IV. osztályát elvégzett nyugdijasok között. Ezzel szemben elmarad arányuk az általános iskolai végzettségüek, érettségizettek és diplomások, illetve az ipari és gépjárművezetői munkát végzők között.

1959 végén az egykori középparasztság (7-25 kat.hold) aránya 29 százalék volt, alig több mint a megyében (28 %), illetve ugyanannyi mint 1960 végén az országban. A három gazdaság között nincs különösebb eltérés, a Buzakalász Tsz átlagtól való öt százalékos elmaradása nem hagyható figyelmen kivül, de nem is tulajdonithatunk neki nagy jelentőséget.

A fentiekben ismertetett adatok arról tanuskodnak, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése végén szembetünő különbségek voltak a község, a megye és az ország között a tsz-tagság eredeti szociális összetétele szerint. De ha a tsz-tagságot két alapvető csoportra - hajdani szegény- és középparasztságra - osztjuk, akkor eltérés már alig tapasztalható.

A tsz-parasztság és a csoporttulajdon

A tsz-parasztok tudati viszonyainak lényeges ismérve az, hogy menynyire alakul ki gondolkodásukban és a mindennapos tevékenységükben az egyéni és csoportérdek harmóniája. E probléma elemzésénél a személyi és csoporttulajdonhoz való viszonyból kell kiindulni. Mindhárom tsz tagjainál az eltelt 15-25 év alatt figyelemre méltó előrelépések történtek a csoporttulajdonhoz való viszonyban. A fejlődés azonban ma még elmarad a társadalmi fejlődés szükségleteitől, a személyes jövedelmük növekedésétől, az általános és kisebb mértékben az ideológiai müveltségük más összetevőinek emelkedésétől. A csoporttulajdonhoz való viszony két ellentétes pólusán van egyrészt az, aki mindenekelőtt az egyéni érdekeit tartja szem előtt, másrészt az, aki megtalálja az összhangot az egyéni és a csoportérdek között. A tudati viszonyok fejlődésének törvényszerüségeiből adódik az, hogy a tsz-tagság többsége különböző fokozatokat alkotva a két pólus között helyezkedik el.

A tsz-ek megalakulásától kezdve gyakori jelenség volt a csoporttulajdonban levő termények, eszközök eltulajdonitása elsősorban a Buzakalász, másodsorban a Zalka Máté Tsz-ekben főleg az ellenforradalom előtt. A mezőgazdaság szocialista átszervezése után ritkábban nyultak a csoporttulajdonhoz, de ekkor sem sikerült ezt mindig megakadályozni. Legtöbb gondot okozott a külterületi lakosság háztáji állatállományának kártevése a közös szántóföldben; a tsz termelőeszközeinek gondatlan kezelése. Időnként a tudatos kártevés is előfordult még az 1960-as években is. A csoporttulajdont képező kisebb eszközök, méginkább kisebb-nagyobb mennyiségü termények eltulajdonitását szintén nem sikerült minden esetben megakadályozni: igy 1969-ben a Buzakalász Tsz-ben, 1966- és 1973-ban a Zalka Máté Tsz-ben a rendőrség beavatkozására volt szükség néhány társadalmi tulajdont megsértő felelősségre vonásához. Az első években időnként a vezetők is megsértették a csoporttulajdont hozzánemértő intézkedéseikkel. A tsz-tagság egy része az egyéni és a csoportérdek, személyi és a csoporttulajdon esetében még gyakran az egyéni érdeket, a személyi tulajdont helyezte előtérbe.

Mindhárom, de különösen a Zöldmező Tsz tagjainak nagy részéről elmondható az, hogy a tsz-ben nem "gazda módjára gondolkodik". Az egoizmus, a tulzott anyagiasság az utóbbi tsz tagjainak gondolkodásmódját és tevékenységét befolyásolta legjobban. Ugyanakkor a tsz-tagság legmagasabb jövedelme miatt itt kárositották meg legritkábban a csoporttulajdont.

A csoportérdek, a csoporttulajdon nem kellő megbecsülésének okai több tényezőre vezethetők vissza. Élnek még a tsz-tagság tudatában a kispolgári ideológia egyes elemei (individualizmus, egoizmus, tulzott anyagiasság). A ma is ható kispolgári ideológiának a forrása részben a multbeli örökség, részben pedig az, hogy az egyenlőséget célként kitüző szocializmus a bérezésben a differenciáltságra, tehát az egyenlőtlenségre - "mindenkinek munkája szerint" - az egyéni érdekeltségre épit, ami ujratermelheti a kispolgári ideológia egyes elemeit. A tsz-tagok általános és ideológiai müveltsége a fejlődés ellenére sem elég magas ahhoz, hogy minden vonatkozásban megértsék a szocialista szemlélet lényegét, és annak megfelelő gyakorlatot folytassanak. A pártvezetőségek csak a mezőgazdaság szocialista átszervezése után kezdtek foglalkozni a társadalmi tulajdon megbecsülésének propagálásával, akkor sem kellő hatásfokkal; nehezitette a tsz-tagság nevelését, hogy esetenként egyes párttagok is megsértették a társadalmi tulajdont. Mind a párt, mind a gazdaságvezetés ellenőrző tevékenységének rendszeressége, alapossága a szükségestől elmaradt, az ellenőrző bizottság gyakran huzamosabb ideig semmit sem tett, vagy jelentéktelen ügyekkel foglalkozott. A gazdaságvezetés kevés hathatós intézkedést tett a társadalmi tulajdon megsértésének megakadályozására, annak felszámolására. A felelősségre vonás legtöbbször késett és liberális volt; különösen a Buzakalász Tsz-ben, ahol 1968-1970-ben a gazdálkodási, bizonylati, elszámolási és okmányfegyelem nagyon gyenge, ezért gyakorlatilag kevés lehetőség volt a felelősségre vonásra.

A tsz-ek megalakitása óta eltelt 20-25 esztendő sok mindenben alakitotta a tsz-tagok "enyém-miénk" tudatát. Ez abban mérhető le, hogy többségük nem ellentétpárnak tekinti e fogalmakat, annak ellenére sem, hogy az "enyém" gyakrabban kap is jobb rangsorolást gondolkodásukban és tevékenységükben, mint a "mienk". Csökken a társadalmi tulajdont megsértők száma. Ugyanakkor a társadalmi tulajdont megsértőket a tsz-

tagság többsége elitéli. Mindhárom tsz-re vonatkoztatható a Zalka Máté Tsz 1970. október 2-i pártértekezletének az elért eredményeket és a meglevő feladatokat összegező megállapitása: "Ezen a területen az utóbbi időben van némi javulás. Azonban ... nem minden területen érvényesül a közös tulajdon védelme és megbecsülése."[42]

Az 1974-es kérdőives felmérésünk alkalmával " Mi a véleménye arról, ha egy tsz-tag elvisz a közösből 10-20 forint értékü terményt?" kérdéssel azt kivántuk megállapitani, hogy a tsz-tagság mennyire itéli el az ugynevezett "mezei lopásokat", mennyire becsüli a közös tulajdont. A válaszok szerint a tsz-tagság négyötöde (82 %) helyes álláspontot alakitott ki, amennyiben feltétlenül elitélően nyilatkozott a közös tulajdon ilyen kisméretü megkárositásáról is.

Mi határozza meg a tsz-tagság e kérdésben nyilvánitott véleményét? Jelentős, bár csökkenő mértékben a kistulajdonosi gondolkodásmód, mely elitéli a magántulajdon minden formájának, különösen a kismagántulajdonnak a megsértését. Emellett növekvő szerepe van a szocialista tudatosságnak is, bár még nincs primátusa az előbbivel szemben. E két tényező határozza meg a közvéleményt, ami visszahat az egyéni vélemények kialakulására is.

A tsz-tagság tudati szintjének különbsége mutatható ki abban, hogy a párttagok a pártonkivülieknél nagyobb (7 %-kal), az állattenyésztők és a fogatosok pedig az össztagságnál kisebb mértékben (10 %-kal) itélik el a mezei lopásokat. Az utóbbi azzal hozható összefüggésbe, hogy az állattenyésztők és a fogatosok a takarmányból könnyen elvihetnek néhány kilogramot - mondván: "Nyomtató lónak nincs bekötve a szája". Egyesek esetenként élnek is ezzel a lehetőséggel. Ezért másoknál kisebb erkölcsi alapjuk van a tsz-tulajdon megkárositásának elitélésére. Nem nagy, de figyelmen kivül nem hagyható különbség (7 %) van egyrészt a föld nélkül belépők, egykori agrárproletárok, félproletárok, kisparasztok, másrészt a középparasztok véleményében: az utóbbiak kevésbé itélik el a mezei lopásokat. Ennek az az oka, hogy mig az előbbieknek (egy részük 1945-ös földhözjuttatott) a tsz tulajdon megteremtése és védelme létkérdés volt, addig a középparasztok, mivel földjük általában biztositotta megélhetésüket, kevésbé voltak érdekelve a csoporttulajdon megteremtésében és védelmében. A Buzakalász és a Zöldmező Tsz-ek között az eltérés (13 %) nagy, az előbbi helyen az átlagnál többen, az utóbbiban kevesebben itélik el feltétlenül a csoporttulajdon kismértékü megkárositását. Ez két tényezőre vezethető vissza: a Zöldmező Tsz tagjainak egy részében, mint 1945 előtti uradalmi cselédben kevésbé alakult ki a magántulajdon tisztelete; a pártszervezet ideológiai és tömegpolitikai munkájának alacsony szinvonala miatt a másik két tsz tagjaihoz képest elmaradt szocialista tudatosságuk szinvonala, gondolkodásmódjukban, mindennapos tevékenységükben még szerepet tölt be az egyéni érdekek elsődlegessége.

Viszonylag nem nagy, de el sem hanyagolható azoknak az aránya, akik nem itélik el feltétlenül a mezei lopásokat. Ezek közül a legnagyobb arányban (8 %) azt a válaszlehetőséget részesitették előnyben, ami szerint ilyen kis értékü lopást nem érdemes szóvá tenni. Az előbbinél kisebb arányu (6 %) a véleményét a körülmények ismeretében kialakitó tsz-tag. Legkevesebben (5 %) vélekedtek ugy, hogy nem itélik el a kisértékü mezei lopást, mert minden tsz-tag munkája benne van a szóban forgó termény megtermelésében.

A fentiek alapján arra következtethetünk, hogy a tsz-tagságban fokozatosan tudatosodik a tsz tulajdon megkárositásának helytelensége. Meg kell azonban jegyezni, hogy a helyes álláspont forrása csak részben vezethető vissza a szocialista eszmeiségre, részben még a kistulajdonosi gondolkodásban adható meg. A fejlődésre enged következtetni, hogy az elmult 20-25 évben az előbbi forrás szerepe nőtt, az utóbbié pedig csökkent.

A parasztság társadalmi mobilitása

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének és az ország iparositásának hatására a parasztság nagy része átstrukturálódott az ország egész területén. Különösen nagy változásokon ment keresztül a gazdagparasztság (25-200 kat.hold). Mig az országban egynegyede (27 %) vált tsz dolgozóvá, addig Kunszentmártonban csak néhányan. Az eltérés oka a község és az ország agrárfejlődésének különbségében adható meg, és abban, hogy 1959-re, amikor lehetővé vált a gazdagparasztság tsz-be lépése, a kunszentmártoniak döntő többsége már ott hagyta földjét, a népgazdaság más területein - állami mezőgazdasági üzemek, ipar, közlekedés, kereskedelem stb. - dolgozott, főleg fizikai munkásként.

Ugyancsak eltérés van a tsz-be lépő középparasztság (7-25 kat.hold) arányában Kunszentmárton, Szolnok megye és az ország között. Mig az ország és a megye egész területén közel kétharmada, addig a községben csak 42 százaléka vált tsz-taggá. Még nagyobb a különbség a tsz-be lépett félproletárok és kisparasztok (7 kat.holdig) arányában: az országban négyötödük, a községben alig egyharmaduk vállalta a tsz-tagsági viszonyt. Ezzel ellentétes tendenciák érvényesültek az

egykori agrárproletariátusnál: az országban fele, a községben kétharmada lett tsz-tag. De ha a szegényparasztság különböző rétegeit együttesen vizsgáljuk, akkor legnagyobb arányban a megyében (79 %) és az országban (71 %), legkisebb arányban a községben (43 %) váltak tsz-tagokká.

A községi birtokos parasztság ilyen nagy arányu átstrukturálódásának okait az ország más területeihez hasonlóan az ipar szivó hatása és a mezőgazdaság szocialista átszervezése mellett az 1957 előtti parasztpolitika negativumaiban kell keresni. Ennek lényeges ismérve az, hogy a középparasztság egy része is "kuláklistára" került és érvényesitették velük szemben a gazdagparasztság felszámolását célzó gazdasági kényszerintézkedéseket (gyakran növekvő adó és beszolgáltatás). A listára vétel alapja nemcsak a föld nagysága, a termelőeszközök mennyisége és az idegen munkaerő alkalmazása volt, hanem gyakran a tényleges, vagy vélt politikai állásfoglalás is. Ezt támasztja alá az, hogy 1949-ben a legalább 25 kat. hold földdel rendelkezők száma 130 és a bérlőkkel együtt is csak 136 volt. Az 1950-es években a "kuláklistákon" pedig 235-269 név szerepelt. A fenti adatok összevetése azt bizonyitja, hogy a "kuláklista" csak részben felelt meg a tőkés és a dolgozó paraszt megkülönböztetésének, részben az osztályharc éleződésének koncepciójából fakadt. A községi tanács és a községi párt-végrehajtóbizottság 1956 nyarán vizsgálta felül a listát és 108 fő törlését hagyta jóvá. A töröltek fele középparaszti birtokkal rendelkezett, de a listán maradók egy részének (129 főből 55-nek) nem haladta meg a földje a 25 kat.holdat. E politika negativumai, ha kisebb mértékben is, de sujtották az egész birtokos parasztságot. E paraszti rétegek tsz-szel kapcsolatos hamis ítéletei szintén a népgazdaság más területei felé ösztönözték őket. Ezzel szemben az agrárproletariátust nem érintették a gazdasági kényszerintézkedések. A munkanélküliség is a tsz felé hajtotta őket és amikorra az 1950-es években az ipar szivó hatása megnőtt, akkor már nagy részük tsz-tagként dolgozott. Mint a tsz-be lépés motiváló tényezőinek elemzésekor is megállapitottuk, politikai tudatuk szintén jobban vonzotta őket a szövetkezet felé, mint a birtokos parasztokat. Ugyanakkor a mult örökségéből adódóan iskolai végzettségük más paraszti réteghez viszonyitva alacsonyabb volt, ezért mezőgazdaságon kivül nehezen tudtak elhelyezkedni.

Az ország minden területén sokan mondtak le tulajdonjogilag is a földjükről. Kunszentmártonban főleg az ellenforradalom előtt, mivel a mezőgazdaság szocialista átszervezése itt ekkorra jórészt befejeződött. Az 1950-1953 közötti évekből 437 földfelajánlás dokumentálható. Mig az országban a szegény- és középparasztoknak csak 6, addig a községben 21 százaléka mondott le földjéről. Igy került állami tulajdonba az előbbi he-

lyen a dolgozó parasztok földjének 3,6, Kunszentmártonban pedig 22 százaléka. A gazdagparasztok még nagyobb arányban hagyták ott földjüket. Az országban birtokaik fele (53 %), a községben - az ismert adatok szerint - egyharmada (37 %) került állami tartalékba. Valószinü azonban, hogy itt is ennél több földet adtak át az államnak. Erre enged következtetni az, hogy 1968-ban a községben állami tulajdonban volt a mezőgazdasági területek 58 százaléka, szemben az 1953-ból dokumentálható 28 százalékkal.

A földről lemondók egy része 1945-ös földhözjuttatott volt. Számuk pontosan nem állapitható meg. A községben 48 fő lemondásáról tanuskodnak a források, ennél azonban többen lehettek. Feltételezésünket támasztja alá az, hogy a földhözjuttatottak közül mintegy 850-900-an az agrárnépességhez tartoztak, 1959 végén pedig a földdel rendelkező összes tsz-tagok száma 745 volt. A fenti és az 1974-es adatok összevetése alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a földhözjuttatottaknak hozzávetőlegesen fele nem vállalta a tsz-tagsági viszonyt, és ennek nagy része tulajdonjogilag is lemondott földjéről.[43] Az agrárnépesség 1949-es és az 1970-es adatai azt bizonyitják, hogy a községi parasztság több mint fele a mezőgazdaságot is otthagyta, nemcsak a termelőszövetkezetet.

Az ellenforradalom előtti agrárpolitika negativumainak hatására a paraszti termelőeszközök egy része tönkrement, éveken át jelentős nagyságu mezőgazdasági területek maradtak müveletlenek. A szegény- és a középparasztok egy része nem helyeselte a "kuláklistára" vettek gazdasági tönkretételét és a velük kapcsolatos politikai intézkedéseket. Nem tekintette őket osztályellenségnek.[44] Mások vagy közömbösen vették tudomásul megrendszabályozásukat, vagy sajnálták őket. Ezek eredményeként az 1940-es években kialakuló főleg demokratikus tartalmu munkás-paraszt szövetség meglazult, a szocialista tartalmu szövetség a parasztság kis hányadára terjedt ki. A dolgozó parasztság nagy része passzivan figyelte a politikai élet alakulását és nem kapcsolódott be annak formálásába. A felszabadulással kibontakozó tömegeket megmozgató politikai akciók az 1950-es évek első felében jórészt visszaszorultak.

A mai falu ismeretéhez szervesen hozzátartozik a szövetkezeti parasztság családtagjai - házastársak és gyermekek - társadalmi mozgásának feltárása is. Ezt a problémát az 1974-es kérdőives felmérés eredményeinek felhasználásával vizsgáltuk meg. A "Házastársa jelenleg hol dolgozik?" kérdéssel arra kerestünk választ, hogy van-e állandó munkaviszonyuk, vagy nincs? Ha van, akkor hol dolgoznak, a tsz-tagokhoz viszonyitva átstrukturálódtak-e, vagy sem? A megkérdezett tsz-tagok egy része egyedülálló (nőtlen, hajadon, elvált, özvegy), ezért elemzésünk csak 321 házastársra - 42 férj és 279 feleség - terjed ki.[45]

A felmérés adatai szerint a házastársaknak csak 43 százaléka az aktiv kereső. Az állandó munkaviszony létesitését a mindenkori gazdasági szükségletek, lehetőségek és a paraszti törekvések határozzák meg. Ezekkel magyarázható, hogy az idős tsz-tagok házastársainak csak 18, a fiatalokénak pedig 68 százaléka létesitett állandó munkaviszonyt. E lényeges különbség oka az, hogy amig az 1930-1940-es években kevés volt a munkalehetőség - különösen a mezőgazdaságon kivül -, addig a következő periódusban egyre inkább a munkaerőhiány vált jellemzővé. Emellett sok idős tsz-tag a nők szerepkörét a háztartási munkára, a gyermekek nevelésére, gondozására korlátozza, a háztáji gazdaságon, illetve a családi részesművelésen kivüli termelő munkában való részvételüket nem helyesli. Ez a szemlélet a fiataloknál kezd háttérbe szorulni. Az utóbbi korosztályba tartozó feleségek ilyen módon is törekszenek egyenjoguságuk biztositására, a családon belüli "függetlenségük" anyagi alapjának megteremtésére. Ugyanakkor egy részük ma már nem szivesen dolgozik a háztáji gazdaságban, mert az abból származó jövedelemben nagy a bizonytalanság, különösen az éghajlati viszonyok és a különböző állatbetegségek miatt. Ezért inkább vállalja az időnként alacsonyabb, de biztosabb jövedelmet nyujtó állandó munkaviszonyt.

Az aktiv kereső házastársak többsége (58 %) az ipar, az épitőipar, a közlekedés, a kereskedelem és egyéb népgazdasági ágak dolgozójává vált, azaz átstrukturálódott. Ezt ugyanazokkal a tényezőkkel lehet magyarázni, mint az állandó munkaviszony létesitését, vagy nem létesitését. Ezekkel függ össze, hogy az idős tsz-tagok házastársainak csak 10, a fiatalokénak 64 százaléka hagyta ott a mezőgazdaságot. Végül az időseket a hagyománytisztelet, az ujtól való félelem, az alacsony iskolai végzettség, a szakmatanulástól való idegenkedés is akadályozta a mezőgazdaságon kivüli munkavállalásban.

A fiatal és középkorosztályba tartozók házastársainak nagyobb arányu átáramlását az iparba, a közlekedésbe, a kereskedelembe stb. az tette lehetővé, hogy a termelés korszerüsitése, a nagyfoku gépesités következtében csökkent a szövetkezetek emberi munkaerőigénye. Ugyanakkor az 1967-1968-ban létrejött helybeli ipari üzemek minden dolgozni akarónak biztositottak munkát. Ehhez járult az is, hogy az iskolai végzettségük magasabb, a szakmatanulástól való idegenkedésük kisebb az időseknél. A fiatalok és a középkoruak munkahellyel kapcsolatos differenciáltabb elvárásai is jobban ösztönözték őket a mezőgazdaság elhagyására.

Az aktiv kereső házastársaknak 42 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik, főleg tsz-tagként. A szövetkezeti segitő családtagok és alkalmazottak száma már nem számottevő, mert a tsz-vezetés tudatosan segiti

mindkét csoportba tartozók tsz-taggá válását. A családtagok beléptetésével a munkaerőt akarja állandósitani. Az alkalmazottakéval pedig meg akarja szüntetni a tsz-tagok és alkalmazottak közötti konfliktusokat, amelyek a bérezésük, a szociális juttatásaik és nyugdijkorhatáruk különbségéből adódnak. A családtagok és az alkalmazottak anyagi érdekeiktől függően vállalják is a tsz-tagsági viszonyt. Ez a legmagasabb jövedelmet biztositó Zöldmező Tsz-ben már a község három termelőszövetkezetének 1974 január 1-i egyesülése előtt jórészt meg is oldódott: a segitő családtagok száma nagy mértékben csökkent, az alkalmazottak pedig beléptek a tsz-be.

A házastársak nagyobb részének, az asszonyok kétharmadának nincs állandó munkaviszonya. Ők alkotják a "csak" háztartási munkát végző feleségek csoportját. Szerepük megitélésénél abból kell kiindulni, hogy többségük rendszeresen bekapcsolódik a háztáji gazdaságok munkájába, különösen a külterületiek. Az utóbbi azzal van összefüggésben, hogy mig a belterületen élők számára több munkalehetőség van, addig a külterületiek a tsz-en kivül jórészt csak a háztáji gazdaságban találnak jövedelmet biztositó munkát. Ez leginkább a Zöldmező Tsz-re jellemző, ahol négyötödük lakik tanyán. Tevékenységük gyakran a konyhakerti növények ápolása, betakaritása, a baromfitenyésztés mellett kiterjed a sertések és szarvasmarhák gondozására is. Az 1960-as évektől előtérbe került a háztáji gazdaságok árutermelő funkciója. Ezért a "csak" háztartási munkát végző feleségek nagy részének termelő tevékenysége ugyanolyan nélkülözhetetlen, mint a szövetkezetekben, gyárakban stb. dolgozóké.

Akadályozta az asszonyok állandó munkaviszony létesitését a nő hivatásával kapcsolatos konzervativ szemlélet is, különösen a birtokos parasztok esetében. Az utóbbiaknál azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a nők az állatok gondozásával a szövetkezetek megalakulása előtt is hasznositották munkaerejüket. Az egykori agrárproletároknak erre jóval kevesebb lehetőségük volt, ezért objektiv helyzetük is ösztönözte és kényszeritette őket a korszerübb szemléletnek megfelelő társadalmi gyakorlat: a munkavállalásban is megnyilvánuló női egyenjoguság elfogadására, legalábbis tudomásul vételére.

„Házastársa jelenleg milyen minőségben dolgozik?" kérdéssel vizsgáltuk meg a munka jelleg szerinti rétegződésüket. Válaszaik szerint döntő többségük fizikai munkát végez és csak alig egyötödük (18 %) szellemi dolgozó. Az utóbbiak fele nyolc osztályt végzett, fele érettségizett, illetve diplomás. A viszonylag kis arányuk okai alacsony iskolai végzettségükben adhatók meg. Ugyanakkor a tsz-tagok iskolai végzettségével és munkájuk jellegével is szorosan összefügg a házastársak által választott munka. Az iskolai végzettségük emelkedésével nő a szel-

lemi munkát végzők aránya is. Mig az általános iskola különböző osztályait elvégzők házastársai között alig van szellemi dolgozó, addig az érettségizettek és a diplomások esetében háromötödük tartozik ebbe a csoportba. A szellemi dolgozók házastársainak fele, a fizikai és a nyugdijas tsz-tagokénak csak 6-7 százaléka szellemi dolgozó. A valóságban az utóbbi tsz-tagoknál még jobban eltolódik az arány a fizikai munkát végző házastársak javára, ha figyelembe vesszük, hogy a "csak" háztartásbeliek nagy része a háztáji gazdaságban is rendszeresen dolgozik.

Az ipar szivó hatása és a mezőgazdaság szocialista átszervezése a tsz-tagok gyermekeinek társadalmi mozgására is komoly befolyást gyakorolt. Ezt a problémát néztük meg a "Kereső koru gyermekei jelenleg hol dolgoznak?" kérdés segitségével. A felmérés szerint mig a tsz-tagok házastársainak többsége csak a háztartásban dolgozik, addig kereső koru gyermekeik közül már alig tartoznak ebbe a csoportba (562 gyermek közül 47 lánynak - többsége feleség - és 3 beteg fiunak - összesen - 9 % - nincs állandó munkahelye.).

A lányoknál az állandó munkaviszony létesitésének elsődleges meghatározója a szülők életkora összefüggésben társadalmi fejlődésünk adott szakaszával, másodlagos pedig a föld-tulajdonviszony. Az "eltartottak" szülőinek többsége idős koru. Ezek a gyermekek két ok miatt nem mentek el dolgozni: kereső koruvá válásuk idején, az 1940-es években a községben is nagy volt a munkanélküliség, de az 1950-es években is kevés volt a szövetkezeten kivüli helybeli munkalehetőség. A tsz-tag feleségeknél megállapitottakhoz hasonlóan nehezitette a lányok munkavállalását is a női szerepkörrel kapcsolatos konzervativ szemlélet, szintén elsősorban a földdel belépők esetében.

A tsz-tagok dolgozó gyermekeinek alig egyharmada (29 %) maradt a mezőgazdaságban. Szüleiknél jóval nagyobb arányban (71 %) váltak az ipar, épitőipar, közlekedés, kereskedelem és egyéb népgazdasági ágak dolgozóivá.

A mezőgazdaságban maradó gyermekek nagyobb része tsz-tag. A szövetkezeti segitő családtagok és alkalmazottak száma jelentéktelen. A mezőgazdasági munka jellegével és a fizikai erő igényével összefüggésben a dolgozó fiuknak 36, a lányoknak csak 20 százaléka létesitett a mezőgazdaságban állandó munkaviszonyt.

A mezőgazdaság elhagyását a többi népgazdasági ág szivó hatásán tul a föld-tulajdonviszonyok határozzák meg és az, hogy melyik tsz-ről van szó. Az ipar, épitőipar stb. legjobban a birtokos parasztok gyermekeit

szivta el a mezőgazdaságból, mert mint ismeretes az ellenforradalom előtt a szülők egy részét gyakran érte sérelem az adózásnál és a beszolgáltatásnál. Ez a mezőgazdaságban bizonytalanná tette a gyermekek társadalmi felemelkedésének lehetőségét. Ezért hagyták ott az agrárproletariátusnál nagyobb arányban a mezőgazdaságot, szükség esetén vállalva a szakmatanulást, a közép- vagy felsőfoku iskolai végzettség megszerzését, az ingázást, vagy az elvándorlást is.

A szülők föld-tulajdonviszonyainál nagyobb a befolyásoló szerepe annak, hogy melyik tsz-ről van szó. Ezzel kapcsolatos ugyanis az, hogy a tsz-tagság hol lakik - belterületen, vagy attól távol szétszórt tanyákon - és mekkora a személyes jövedelme. A Buzakalász Tsz tagjainak gyermekei átlag felett hagyták ott a mezőgazdaságot, mert itt a legnagyobb a belterületi lakosság aránya, amelyre az ipar, épitőipar stb. nagyobb szivóhatást gyakorol, mint a tanyasiakra. Legkisebb arányban mentek el mezőgazdaságból a Zöldmező Tsz-ből, mert a tagság mintegy háromnegyede tanyákon él, és legtöbb esetben a személyes jövedelem is itt a legnagyobb. A leányoknál forditott tendencia érvényesül. A három tsz közül innen mentek el legnagyobb arányban a helybeli női munkalehetőség korlátozott volta, a női szerepkörrel kapcsolatos konzervativ szemlélet miatt. Munkavállalási igényük esetén be kellett volna járniok, vagy költözniök a község belterületére, esetleg más településre.

A tsz-tagok gyermekeinek 71 százaléka (a fiuknak 64, a lányoknak 80) az ipar, épitőipar, közlekedés, kereskedelem és egyéb népgazdasági ágak dolgozójává, azaz munkássá, értelmiséggé, alkalmazottá vált. Az előbbi népgazdasági ágak közül a legnagyobb szivó hatást az ipar, az épitőipar gyakorolta, itt helyezkedett el a dolgozó gyermekek közel fele. A mezőgazdaságot elhagyó fiuk aránya jóval kisebb a lányokénál, mert a mezőgazdaságban nagyobb az igény a férfi, mint a női munkaerő iránt. Ezért a dolgozni akaró lányok jobban voltak kényszeritve máshol munkát vállalni.

A mezőgazdaság elhagyását ösztönözte az is, hogy mig az ipar, épitőipar stb. munkaerő igénye állandóan nő, addig a szövetkezeteké általában csökken. Ezzel függ össze, hogy a nyugdijas, járadékos tsz-tagok gyermekei között kisebb, a dolgozóké között nagyobb az átstrukturálódás.

A "Családi tervezések, fontolgatások szerint a még nem kereső gyermekek milyen minőségben szeretnének a jövőben dolgozni?" kérdéssel vizsgáltuk a gyermekek átstrukturálódására vonatkozó elképzeléseket és törekvéseket. A tiz év alatti gyer[illegible] esetében alig kaptunk érdemleges feleletet. A 97 gyermekre vo-

natkozó családi tervezés szerint nagyobb részük (79 %) nem a mezőgazdaságban, hanem más népgazdasági ágban szeretné a gyermekek elhelyezkedését. A tsz-tagság többsége ugyan elégedett a tsz-szel is, személyes jövedelmének nagyságával is, mégsem akarja gyermekének mezőgazdaságban maradását. Ennek okai a következők: a tsz-ben a munkakörülmények, a munkafeltételek általában elmaradnak az ipar mögött, ahol hét-nyolc órás a munkanap és folyamatos a munka; a tsz-ekben a beütemezett személyes jövedelem csak 80 százalékban garantált; öt évvel magasabb volt a nyugdijkorhatár; a mezőgazdasági munka és a szövetkezeti paraszt társadalmi presztizse még ma is elmarad az ipari stb. munka és dolgozó társadalmi presztizse mögött.

A "Dolgozó gyermekei jelenleg milyen minőségben dolgoznak?" kérdéssel a munka jelleg szerinti rétegződésüket mértük fel. Válaszaik szerint a tsz-tagok házastársainál nagyobb a szellemi munka iránti érdeklődésük: egynegyedük szellemi dolgozó (33-an általános, 67-en közép-, 21-en felsőfoku végzettséggel) és háromnegyed részük végez fizikai munkát, mig a tsz-tagok házastársainak négyötöde, a háztáji gazdaságban is dolgozó feleségekkel együtt 95 százaléka!

Az előbb megrajzolt képet a tsz-tagok életkora határozza meg, mert általában ettől függ, hogy gyermekeik a társadalmi fejlődésünk melyik szakaszában váltak kereső koruvá és dolgozóvá.

Az idős tsz-tagok gyermekeinek többsége az 1940-1950-es években vált aktiv keresővé. 1945-től a parasztgyermekek felemelkedésének két utja volt: a földosztás - az egyéni paraszti gazdálkodás, illetve a szellemi dolgozóvá válás. Az első uton sok volt a bizonytalansági tényező, szemben a biztosabb perspektivát jelentő második uttal. A kor szelleme is á tanulásra ösztönözte őket. Ezért tanultak és váltak szellemi dolgozóvá közülük viszonylag sokan (27 %). Az 1960-as években a paraszti életszinvonal lényegesen nőtt. Igy korábbi helyzetükhöz viszonyitva mint fizikai dolgozók is felemelkedtek. Emellett a szellemi munkakörök lényegében telitődtek és nehezebbé vált az egyetemekre és a főiskolákra való bekerülés. Ezért a 60 év alatti szülők gyermekei kisebb arányban váltak szellemi dolgozóvá (18 %).

A fiuk és lányok között számottevő eltérés van: mig az előbbieknek 82, addig az utóbbiaknak csak 69 százaléka fizikai dolgozó. A különbség egyik legfontosabb oka az, hogy a fiuk kötődése a hagyományos fizikai munkához és idegenkedése a szellemi tevékenységtől nagyobb a lányokénál. Ez összefügg azzal a régi szemlélettel, hogy az ember, főleg a férfi legfőbb

értéke fizikai ereje. A másik fontos tényező az a szemlélet és gyakorlat, ami szerint a férfiaknak mint családalapitóknak és családfenntartóknak minél hamarabb munkába kell állniuk és keresethez kell jutniuk. Ezzel ellentétben a lányok iskolába járatása és munkába állitásuk "késése" kevésbé befolyásolta a családi jövedelem nagyságát, a családalapitás anyagi fedezetének megteremtése sem az ő feladatuk volt. A fiukat az is a fizikai dolgozóvá válásra ösztönözte, hogy személyes jövedelmük nemcsak nem maradt el, hanem esetenként el is hagyta a szellemi dolgozók egyes csoportjaiét (például az adminisztrátorokét, vagy a pedagógusokét). Az utóbbi években ujból megerősödött anyagias szemlélet szintén fékezi a tsz-tagok gyermekei, főleg a fiuk szellemi dolgozóvá válását.

Nagy különbség van a fiuk és a lányok között a szülők rétegződésétől függően is. Igy az idős, nyugdijas, a tsz-be földdel belépők fiugyermekeinek 23-24, a 60 év alatti, jelenleg is dolgozó, földnélküli tsz-tagokénak pedig csak 6-10 százaléka vált szellemi dolgozóvá. A leányoknál forditott tendencia mutatható ki: az idős, inaktiv kereső tsz-tagok leánygyermekeinek alig több mint egynegyede (28 %) ment szellemi dolgozónak, a 60 év alatti, aktiv kereső tsz-tagokénak pedig több mint egyharmada (34-35 %). Ennek közvetlen oka az, hogy a felszabadulás utáni első évtizedben még fontos szerepet játszott a női szerepkörrel kapcsolatban már többször idézett hamis itélet. Ezért ekkor elsősorban a fiuk vállalták a szellemi munkát. A fenti szemlélet szerepének csökkenésével az 1950-es, de főleg az 1960-as években a leányok között nőtt a tanulást, a szellemi munkát is vállalók aránya.

A "Családi tervezések, fontolgatások szerint a még nem kereső gyermekek milyen minőségben szeretnének a jövőben dolgozni?" kérdéssel a munka jellegére vonatkozó elképzeléseket, terveket is megvizsgáltuk. A választadók többsége (54 %) azt szeretné, ha gyermeke szellemi dolgozóvá válna. Ez a nagy arány a következőkre vezethető vissza: a szülők iskolás korukban anyagi okok, vagy akarat hiánya miatt nem tanultak, a mulasztásukat gyermekeiken keresztül szeretnék pótolni; a szellemi munkával kapcsolatos részben hamis itéletek: minden szellemi munka könnyü és jól fizetett; a szellemi munka társadalmi presztizse legtöbb esetben nagyobb a fizikai munkáénál; az egyéni felemelkedésnek ma is ez az egyik utja.

3.

A SZÖVETKEZETI PARASZTSÁG SZOCIÁLIS STRUKTURÁJÁNAK VÁLTOZÁSAI

A továbbiakban megvizsgáljuk a szövetkezeti parasztság társadalmi strukturájának mindazon elemét, amelyek ismerete szükséges a végbement változások megértéséhez.

A szövetkezeti parasztság életkori megoszlásának vizsgálatánál a tsz-tagságot fiatalokra (15-39 év), közép- (férfiaknál 40-59, nőknél 40-54 év), idős (60-65, illetve 55-60 év) és nyugdijas koruakra (65, illetve 60 év fölött) osztottuk.

Az ismert adatok arról tanuskodnak, hogy a községben a fiatal férfiak, nők és a középkoru férfiak aránya csökkent, idős és nyugdijas koru férfiaké, közép és nyugdijas koru nőké növekszik, az idős nőké kisebb ingadozásokkal stagnál. A középkoru nők arányának növekdése nem befolyásolja a tsz-tagság korösszetételét, mivel mindhárom tsz-ben kevesen vannak és számuk növekedése kisebb jelentőségü az arányváltozásnál. A fenti tények arról tanuskodnak, hogy nő az idősebb korosztályba tartozók aránya, különösen a Buzakalász és a Zalka Máté Tsz-ekben, a Zöldmező Tsz női tagjai esetében.

A tsz-tagság korösszetételének változásai, növekedése több tényezőre vezethető vissza. A mezőgazdaság szocialista átszervezése idején nagyobb arányban léptek a tsz-ekbe a közép és idős koruak, mint a fiatalok. Az utóbbiak nagyobb arányban mentek el végleg a népgazdaság más szektorába, illetve ágaiba dolgozni. Az 1960-as években, főleg annak a második felében a tsz-ek gazdasági fejlődésének, a tsz-tagok életét kedvezően befolyásoló szociális intézkedéseknek a hatására ugyan nőtt a tsz-ekben a fiatalok száma, de ez nem tudta ellensulyozni az idősebb generáció aránynövekedését. A tsz-eket ért különböző természeti csapások és a gazdaságvezetés felkészületlenségéből következő nem kellően átgondolt gazdasági intézkedések nem segitették a tsz-ek gazdasági fejlődését, a tsz-tagok személyes jövedelmének emelkedését. A vizsgált periódusunkban csökkent, de még mindig van különbség a tsz-tagokra, illetve a bérből és fizetésből élőkre vonatkozó szociális intézkedések, juttatások között. A község 1967-1968-tól meggyorsuló iparosodása sok munkaerőt igényelt. Mindezek

elősegitették a taglétszám csökkenését elsősorban a fiatalok közül. A középkoruak kisebb arányban hagyták ott a tsz-eket. Az utóbbiak a megszokás ereje miatt is jobban ragaszkodnak a mezőgazdasághoz, mint az előbbiek. A fiatalok magasabb iskolai végzettségük miatt is könnyebben mentek iparba dolgozni segéd-betanitott munkásként, vagy vállalták a szakmatanulást is. A korösszetétel alakulását kisebb mértékben az idős tsz-tagok elhalálozása is befolyásolta.

Az 1967- és 1970-es adataink szerint Kunszentmárton és az ország szövetkezeti parasztságának életkori megoszlása néhány figyelmen kivül nem hagyható eltéréssel hasonló tendenciákat mutat. Mig 1967-ben a község fiatal férfi tsz-tagjainak aránya jóval (8 %-kal) az országos fölött van, az időseké pedig kisebb mértékben (4 %-kal) elmarad mögötte, addig 1970-re Kunszentmárton és Magyarország közötti eltérés minden korosztály esetében vagy megszünik, vagy egy-két százalékra esik vissza. A nőknél nagyobb, bár csökkenő a különbség, de 1970-ben is nagyobb az elöregedésük a községben, mint az országban. Mig 1967-ben a középkoruak aránya Kunszentmártonban 11, addig 1970-ben csak 8 százalékkal marad el az országos átlagtól. A nyugdijas koruaknál forditott tendencia észlelhető: mig 1967-ben 7, addig 1970-ben csak 5 %-kal magasabb az országos arányoknál.

A szövetkezeti parasztság átlagos életkorát csak az 1968-as adatok alapján vizsgálhatjuk meg. Ekkor az átlagos életkor legalacsonyabb a Buzakalász, legmagasabb a Zöldmező Tsz-ben, az aktiv keresőknél az előbbi szövetkezetben a legalacsonyabb, a Zalka Máté Tsz-ben a legmagasabb. Az országos átlagtól azonban mindhárom gazdaság tagsága (2-4 év) elmarad, kivéve a Buzakalász és a Zöldmező Tsz-ek női tagjait.

A szövetkezeti parasztság életkori megoszlásával kapcsolatos adataink azt bizonyitják, hogy mig az 1960-as évek első felében az elöregedés csak perspektivaként, addig a tárgyalt periódusunk utolsó éveiben valóságként jelentkezett, ha nem is olyan nagy mértékben, mint az ország egész parasztságánál. A tsz-ekben megnőtt az idősebbek, különösen a nyugdijasok száma és aránya. Éppen ezért ugyanaz a dolgozói taglétszám az 1960-as évek végén kisebb értékü munkaerőt jelent, mint a 8-10 évvel korábbi. A fenti gondolatokat támasztja alá és egésziti ki 1970 októberében a Buzakalász Tsz elnöke, elsősorban "saját" tsz-éről - ahol legkisebb az elöregedés - de a másik tsz-ről is elmondható, hogy: "... eddig arról beszéltünk, hogy a tsz-ekben az elöregedés veszélye áll fenn, most már ez nem csak veszély, hanem valóság. Nehéz fizikai munka végzésére alig kapunk munkaerőt, a fiatalok leginkább a gépesites területére mennek, igy a folyamatos munkavégzéshez kivülállókkal alkalmazotti viszonyt

vágyunk kénytelenek létesiteni. Ez az állapot évről - évre fokozódik."46

A szövetkezeti parasztság nemek szerinti megoszlását az jellemzi, hogy számottevően emelkedett a nők száma (191-ről 346-ra), különösen a Buzakalász és a Zöldmező Tsz-ekben, ahol eredetileg kevesen voltak. Aránynövekedésük sem hagyható figyelmen kivül, bár az emelkedést időnként visszaesések is követik. A község 19-25 százalék közötti arányával azonban elmarad az 1962-, 1967- és 1970-es 38-39 százalékos országos átlagtól.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése óta a parasztság iskolai végzettsége sokat fejlődött. Bizonyitottnak tekinthetjük ezt a megállapitást annak ellenére, hogy e problémát csak részben követhetjük nyomon: a Zöldmező Tsz-ben 1959-től, a Buzakalász Tsz-ben 1967-től, a Zalka Máté Tsz-ben pedig csak az 1974-es kérdőives felmérésünk alapján. Az utóbbi gazdaság esetén azonban a párttagság 1963-1970 és 1973-as adatai alapján következtethetünk az össztagság fejlődésének tendenciáira.

A Buzakalász és a Zöldmező Tsz-ekben az analfabéták, félanalfabéták aránya nagy, még 1970-ben is a csökkenés ellenére (1959-1970 között 13-ról 4 %-ra esett vissza) kétszerese az országosnak. A fenti változások okai a felnőttoktatásban és az idős tsz-tagok elhalálozásában adhatók meg. Ujabb csökkenés következtében 1973 végére az országos és a községi arány egyenlővé válik. Az elemi, illetve az általános iskola I-VII. osztályát elvégzettek aránya 1973-ban még 11 százalékkal (Zalka Máté Tsz-ben 18 %-kal) elhagyja az országos átlagot. Az utóbbi szövetkezet 1973-as és a párttagság 1963-, 1970- és 1973-as adataiból arra következtethetünk, hogy a korábbi években is nagyobb a községben a nyolc osztályt el nem végzők aránya, mint az országban. Ugyanakkor mindegyik tsz-ben csökkenés következett be a magasabb iskolai végzettségüek javára, különösen a Zöldmező Tsz-ben, ahol 1959-ben 64, 1973-ban már csak 46 százalék sorolható a legfeljebb hét osztályt végzettek csoportjába.

Az elemi és az általános iskolát elvégzettek aránya minden ismert és becsült adat (Zalka Máté Tsz) szerint messze elmaradt az országostól (1973-ban 12 %-kal, a Zalka Máté Tsz-ben 18 %-kal!), a Zöldmező Tsz tagságának kivételével (1973-ban az országosnál 5, a községinél 17, a Zalka Máté Tsz-nél 23 %-kal nagyobb a nyolc osztályt végzettek hánya-da). Az aránynövekedés azonban mindhárom tsz-ben nagy, különösen 1967-ig a Zöldmező Tsz-ben, ahol azonban később a kilépések következtében stagnálás tapasztalható. A Buzakalász Tsz-ben kisebb, de kiegyensulyozottabb a növekedés. A tsz-ek szükségleteihez viszonyitva mindig alacsony az érettségizettek, a diplomások száma és aránya, annak ellenére, hogy nagymértékü növekedés volt, különösen 1967-1973 között. Ennek eredményeként 1970 és 1973-ban mindhárom tsz elérte, sőt a Buzakalász, és a Zöldmező Tsz-ek el is hagyták az országos átlagot.

Az 1974-es felmérésünk adatai azt bizonyitják, hogy az iskolai végzettségre ható tényezők közül primátusa van az életkornak, másodlagos szerepet tölt be a munkaköri megoszlás és a pártállás. Az életkor és az iskolai végzettség a mult örökségeként forditott arányban vannak egymással. Az időskoruak kétharmada 0-IV. elemit, közel egyharmada V-VII. osztályt végzett. Az általános, közép és felsőoktatási intézményt befejezők száma és aránya nagyon kicsi (6 fő; 4 %). Mig ennek a korosztálynak iskolai végzettsége jóval az átlag alatt van, addig a középkoruak eltérése az átlagtól jelentéktelen (kivéve a 0-IV. elemi iskolai végzettségüeket, akiknek az aránya alig több mint az átlag fele; és az V-VII. osztályt elvégzőket, akiknek aránya az átlag fölé emelkedik). A fiataloknál ellentétes tendenciák érvényesülnek. Közülük kerül ki a legkevesebb általános iskolai végzettség alatti, alig több mint egynegyedük tartozik ide (26 %). Bár legkisebb az arányuk, mégis sok, ha figyelembe vesszük, hogy az 1974-ben 39 évesek 1945-ben végezték az elemi iskola IV. osztályát. Ez azt jelenti, hogy a fiatal tsz-tagok egynegyede 1945 után hagyta félbe az általános iskolát. A viszonylag nagy arány kialakulása összefügg azzal, hogy a felszabadulás utáni első évtizedben a parasztság anyagi gondok miatt IV-VI. osztály elvégzése után gyermekét munkába állitotta; ehhez járult az is, hogy a szülők egy része - mivel nem értette meg annak jelentőségét, esetleg "tudatosan" nem akart gyermekéből "urat", "nadrágos embert" nevelni - nem is forditott gondot a gyermekének iskoláztatására, végezetül az is e nagy arány kialakulását segitette, hogy nagyobb arányban maradtak a mezőgazdaságban azok, akik az általános iskolát nem fejezték be, mint akik befejezték. A fiatalok háromötöde azonban elvégezte az általános iskolát. Az érettségizettek és diplomások többsége is közülük kerül ki.

A pártállás és az iskolai végzettség közötti összefüggés két vonatkozásban is kimutatható: a magasabb iskolai végzettségüek könnyebben eljutottak a pártba lépés gondolatáig; az 1960-as években a felnőttoktatás kereteiben a pártonkivülieknél több párttag fejezte be az általános iskolát, érettségizett, vagy szerzett diplomát, mint pártonkivüli. Ezek eredményeként mig a pártonkivülieknek háromnegyede, addig a párttagoknak "csak" 61 százaléka nem fejezte be az általános iskolát. A diplomások, az érettségizettek és az általános iskolai végzettségüek többsége is a párttagok közül kerül ki. Mégsem lehetünk elégedettek iskolai végzettségükkel, mert negyedrészük (27 %) nem jutott el az elmi, illetve az általános iskola ötödik osztályába, 61 százalékuk pedig nem fejezte be az általános iskolát.

A tsz-tagság munkaköri megoszlása és az iskolai végzettsége között a föntiekhez hasonló összefüggés van. A gazdaságvezetői, az adminisztrativ, az ipari jellegü munkakörben dolgozók és a gépjármüvezetők iskolai végzettsége eredetileg is magasabb volt az össztagságénál; ez a differencia az 1960-as években fokozódott is, mert közülük nagyobb arányban vettek részt a felnőttoktatásban, mint a növénytermelők és az állattenyésztők közül. Ezek eredményeként iskolai végzettségük még jobban elhagyta az össztagságét. Az elemi, illetve az általános iskolát be nem fejezők közé tartozik a nyugdijasok többsége (96 %), az átlagnál kisebb arányban (55 %) az ipari jellegü munkát végzők és a gépjármüvezetők. Az átlaghoz viszonyitva kicsi a száma (6) és aránya (16 %) az ide tartozó szellemi dolgozóknak, mégis gondot okoz, hogy közöttük is van, aki nyolc osztályt sem végzett. Az általános iskolát 43 százalékuk végezte el, hasonló arányban, mint az ipari dolgozók és a gépjármüvezetők. A hasonló végzettségü növénytermelők és állattenyésztők aránya (28 %) csak néhány százalékkal emelkedik az átlag fölé. A szellemi dolgozók 42 százaléka érettségizett, vagy diplomás.

A tsz-tagság iskolai végzettségének növekedése, időnkénti csökkenése létszámnövekedésének, fluktuációjának, dolgozók iskolája elvégzésének, illetve az idősebbek elhalálozásának volt a következménye.

Mig az 1950-es években a tsz-tagság néhány százalékának volt csak szakmunkás képesitése, addig a mezőgazdaság szocialista átszervezése után, az 1960-tól időnkénti visszaesésekkel jelentősen nőtt a számuk és az össztagságon belüli arányuk. 1970-ben a három tsz tagságának 8 százaléka sorolható ebbe a csoportba, legnagyobb arányban a Zöldmező, átlag alatt a Zalka Máté Tsz-ben. Ekkor a községi és az országos arányok egyenlőek. Az 1974-es kérdőives felmérésünk alkalmával már az össztagság 12 százaléka, - az országosnál 3 százalékkal több - tartozik hozzájuk, az aktiv keresőknek pedig 15 százaléka. A szakmunkás képesitéssel rendelkezők többsége, ipari munkát végző - az ország összes tsz szakmunkásaihoz hasonlóan -, általános iskolai végzettségü földnélküli fiatal párttag férfi. Külön megjegyzendő, hogy a 78 nő közül csak egynek van szakmunkásképesitése. Ugyanakkor az átlag felét sem éri el a szakmunkások aránya a Zalka Máté Tsz-ben (6 %). A három gazdaság közül legnagyobb fejlődés a Zöldmező Tsz-ben ment végbe (32 %), legkissebb az előbbiben. Ennek ellenére 1970-ben is, 1973-ban is elhagyja a község az országos átlagot.

A szellemi dolgozók iskolai végzettségét csak 1961-től lehet figyelemmel kisérni. A korábbi évekre csak egy-két forrás alapján

utalhatunk. Igy 1955. február 12-én a Rákóczi Tsz gazdaságvezetőinek iskolai végzettsége 3,5 osztály volt, az igazgatósági tagok és a brigádvezetők semmilyen szakmai képzettséggel nem rendelkeztek.[47] 1955 telén a gazdaságvezetésben bekövetkezett kedvező változások kiinduló alapját képezték a szakképzettség későbbi növekedésének is. 1961-re öten közép- és felsőfoku, (45 %), hárman alapfoku képzettséget szereztek és csak hárman voltak képesitésnélküliek. Az 1967-es kisebb mértékü növekedést 1970-ben egy nagyobb követett,
Az 1967-es kisebb mértékü növekedést 1970-ben egy nagyobb követett,
amelynek eredményekéht közép- és felsőfoku képzettségüek száma 11-re (79 %) nőtt. A Zalka Máté Tsz-ben 1953-ban három egyetemi és középiskolai, 9 alapfoku képesitésü mellett a vezetők másik fele képesités nélküli volt. Az 1961-es kisebb mértékü fejlődést 1970-re nagyobb követte. Ekkorra többszörösére nőtt a közép- és felsőfoku intézményt elvégzők száma, felére csökkent a képesités nélküliek aránya. A Zöldmező Tsz-ben 1961-ben csak egy gazdaságvezetőnek volt felsőfoku, kettőnek alapfoku képesitése. Az 1967-es kisebb fejlődést 1970-re egy nagyobb követte. Ekkorra a gazdaságvezetők közel fele (45 %) érettségizett, vagy diplomás volt és 15 százalékra csökkent a szakképzetlenek aránya.

Az 1974-es felmérésünk is azt bizonyitja, hogy nagy a fejlődés a gazdaságvezetők és az adminisztrativ munkakörben dolgozók iskolai végzettségében. A felmértek 42 százaléka közép-, vagy felsőfoku oktatási intézményben, 43 százaléka általános iskolában végzett és csak kisebb hányadának (16 %) van ennél alacsonyabb iskolai végzettsége. Ez a korábbiakhoz viszonyitva lényeges előrelépés, de a gazdasági fejlődés növekvő üteme megköveteli a gazdaságvezetők és adminisztrációban dolgozók mind magasabb szintü szakmai müveltségét. Ez teszi indokolttá azt a követelményt, hogy ezek a tsz-tagok vagy befejezik az általános, közép- stb. iskolát, vagy folyamatosan képzettebbekkel kell őket helyettesiteni.

Mig 1961-ben a községben nagyobb a diplomás és érettségizett, kisebb az alapfoku képesitésü és képesités nélküli tsz-vezetők aránya, mint az országban, addig 1970-re e különbségek lényegében megszünnek, 1973-ban azonban a községi érettségizettek és diplomások aránya elmarad az országostól.

Mindhárom tsz-ben komoly fejlődés volt a gazdaságvezetők és adminisztrativ ügyintézők szakképzettségében. Különösen a tsz-ek alakulási időpontjához és általában a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig terjedő időszakhoz viszonyitva. A mezőgazdaság szocialista átszervezése óta a legnagyobb számszerinti fejlődés a közép- és felsőfoku intézményben végzettek vonatkozásában a Zöldmező Tsz-ben volt, a legkisebb a Buzakalász Tsz-ben. A szakember ellátottság tsz területéhez viszonyitva 1959-

ben legjobb a Buzakalász Tsz-ben, a tsz taglétszámához viszonyitva legjobb a Zöldmező Tsz-ben, 1973-ban a Zöldmező Tsz szakember ellátottsága mindkét szempontból a Buzakalász Tsz elé került. Mindkét évben, mindkét vonatkozásban legrosszabb a helyzet a Zalka Máté Tsz-ben.

A szellemi dolgozók szakképzettsége növekedésének két forrása volt: az 1960-as években többen eredményesen vettek részt a felnőttoktatásban; a szakmailag alkalmatlanok helyett az ujaknál nagyobb gondot forditottak a szakképzettségre, mint korábban.

A Buzakalász Tsz-ben az elkerülhetetlen vezető, illetve szakember fluktuáció nagyon gyakori volt. 1952-1956 között négy, 1957-1973 között egy elnök állt a tsz élén. 1952-1970 között négy főkönyvelője volt a tsz-nek. Az elvárásokból elmaradó vezetők tömeges cseréje háromszor volt: 1955 elején, 1964 elején, 1968-1970-ben. Az utolsó három évben tiz szakvezetőt cseréltek. A fentiek eredményeként csökkent a gazdaságvezetés munkája és a vele kapcsolatos jogos elvárások közötti különbség.

A Zalka Máté Tsz-ben az előbbi szövetkezethez viszonyitva ritkább és kisebb mértékü volt a gazdaságvezető és szakember csere. A tsz életét alapvetően befolyásoló személyi változás 1960-ban volt, amikor vezetői konzervativizmus, szakmai képzetlenség, hozzá nem értés, vezetői készség hiánya és a tsz demokrácia megsértése miatt tsz elnök és elnökhelyettes cserére került sor. 1960-1973 között időnkénti megtorpanásokkal, megállásokkal rendszeres, bár a követelményektől elmaradó fejlődés volt a gazdaságvezetés munkájában. A három tsz közül itt volt a legmegoldatlanabb a középvezetők felkészültsége. A középkáderek gyakorlati tapasztalattal ugyan rendelkeztek, de szakmai képzettségük és hozzáértésük alacsony szintje miatt elsősorban csak a tsz felső vezetése utasitásainak végrehajtói voltak.[48]

A Zöldmező Tsz gazdaságvezetése 1951-1961 között lassu, de folyamatos fejlődésen ment keresztül. Ez a fejlődés 1961-1962-től meggyorsult, ami elősegitette a tsz gazdasági megerősödését. Ennek hatásaként a tsz elnöke 1966-1968-ra tul nagyvonaluvá, felületessé vált, egy sor gondatlan intézkedésével akadályozta a gazdasági felemelkedést, ezért 1969-ben uj vezető került a gazdaság élére. De ez az elnök sem tanult eleget elődjének hibáiból, vezetése alatt a tsz-t szanálni kellett, ezért 1971 telén ujabb elnök állt a tsz élére. Az elnök és több gazdaságvezető cseréje következtében a tsz gazdaságvezetése 1971-1973 között ujabb, a korábbiaknál is nagyobb fejlődésen ment keresztül.[49]

1967-ben a járási tanács megvizsgálta a területén levő tsz-ekben a gazdaság és a szakvezetés munkájának minőségét. Az értékelés alapján 1965-ben a járásban a gazdaságvezetés szinvonala szerint a Zöldmező Tsz a második, a Buzakalász Tsz hatodik, a Zalka Máté Tsz a kilencedik helyet foglalta el, majd a következő években mindhárom tsz eggyel rosszabb helyre került. Ennek alapvető oka a kunszentmártoni gazdaságvezetők fejlődésének a járási ütemtől való elmaradása volt. A Zöldmező Tsz mindkét évben a jók, a Zalka Máté Tsz a közepesek, a Buzakalász Tsz először a jók, másodszor a közepesek csoportjába került.[50] A legjobb vezetés a Zöldmező Tsz-ben, a leggyengébb a Zalka Máté Tsz-ben volt. 1968-1970 között a Zöldmező Tsz gazdaságvezetése a községben a harmadik helyre került, a Buzakalász Tsz-ben levő lényeges, de a Zöldmező Tsz-nél kisebb jelentőségü problémák miatt a gazdaságvezetés a községben marad a középső helyen, a Zalka Máté Tsz gazdaságvezetésének szinvonala ideiglenesen az első helyre került. A mezőgazdaság szocialista átszervezése óta a tsz-ek gazdaságvezetésének szinvonala nagy fejlődésen ment keresztül, bár a társadalmi elvárásoktól elmaradt. Ha a tsz-ek területének természeti adottságaiból és a tsz-ek gazdasági eredményeiből indulunk ki, akkor nemcsak az 1970-es, hanem legtöbbször az 1960-as években is a legtöbb szakmai hozzáértésről, szakvezetői készségről a Zöldmező Tsz vezetése tanuskodik. Az 1960-as években egy-két kivételtől eltekintve nem nagyon marad el mögötte a Buzakalász Tsz sem. Az 1970-es években a két gazdaságvezetés szinvonalkülönbségének növekedése a Zöldmező Tsz gyorsabb fejlődésének az eredménye. A Zalka Máté Tsz gazdaságvezetése szinvonalának fejlődése ugyan az előbbieknél kiegyensulyozottabbnak látszik, de lassubb, ezért legtöbbször a másik két tsz után következik lényeges különbséggel.

Kunszentmárton egyénileg dolgozó parasztsága elsősorban extenziv szántóföldi növénytermeléssel és állattenyésztéssel foglalkozott. A gabonafélék és a kukorica mellett más takarmány fajták termelése messze elmaradt a korszerü állattenyésztés követelményeitől. Nem volt nagyobb szerepe sem a konyhakerti, sem az ipari növényeknek. Az utóbbi megállapitás alól csak az 1945 után elterjedt cukorrépa jelentett kivételt.

A korábbi időszakhoz viszonyitva az 1950-es években a termelőszövetkezetek gazdasági szerkezete alapvetően nem változott. Az első években megpróbálkoztak a rizstermeléssel, a kezdeti sikerek azonban ideiglenesek voltak, nem hozták meg a hozzá fűzött reményeket. A gyapottermelési kisérletek pedig éghajlati adottságaink miatt voltak kudarcra itélve. Tiz-tizenöt év alatt felhalmozódott termelési tapasztalatok alapján az 1960-as évek végére, az 1970-es évek elejére sikerült kialakitani a legelfogadhatóbb termelési strukturát, amely megfelel a csoport és végső soron az össztársadalmi érdekeknek is.

A községi termelőszövetkezetek termelési profiljuk szerint hasonlitanak egymáshoz. A Buzakalász Tsz kivételével mindegyikben a növénytermelés és az abból származó árbevétel a legjelentősebb. Az 1970-es évek elejére bekövetkezett szakosodás következtében a kisebb területü árunövények többségét felszámolták és ma már jórészt olyanokat termelnek, amelyek legjobban megfelelnek a természeti adottságoknak és a közgazdasági feltételeknek. A vetésszerkezet és értékesités szerint a kenyérgabona (buza) bir legnagyobb jelentőséggel. Az állattenyésztés korszerüvé tétele indokolja a különböző takarmányfélék termelését. A hagyományos szemes takarmánynövények - elsősorban kukorica, amelyet egyben árunövényként is termelnek, másodsorban árpa és zab - mellett a korábbiakhoz viszonyitva megnőtt a szálas takarmányfélék - mindenekelőtt a lucerna - szerepe. Emelkedett az eladási célokat szolgáló olajos - napraforgó és repce -, illetve ipari növények - elsősorban a cukorrépa- vetésterülete is, különösen a termelőszövetkezetek egyesülése utáni években. A helyi lakosság és kisebb mértékben a konzervgyári igényeket kielégitő zöldségtermelés egyre kisebb területen folyik. Hasonló sors várt a jórészt helyi piaci igények kielégitéséhez hozzájáruló szőlő- és gyümölcsfélékre is olyannyira, hogy 1973 után termelés szervezési nehézségek miatt felszámolták ezeket a növényi kulturákat.

1973 végéig, a közös gazdaságok egyesüléséig a Zalka Máté és a Zöldmező Tsz-ekben a növénytermelés utáni legfontosabb termelési ágazat az állattenyésztés volt. Az árbevételek közel egyharmada származik elsősorban a sertés-, a szarvasmarha- és a baromfi-, másodsorban a juhtenyésztésből. A termelőszövetkezetek távlati tervei szerint az állattenyésztés szerepe tovább növekszik. Erre engednek következtetni az 1974-1976 közötti évek eredményei is.

A növénytermelés és az állattenyésztés mögött ugyan elmarad, de egyre nagyobb szerepet játszik a termelőszövetkezetek életében a segéd-, melléküzemági és a kiskereskedelmi tevékenység. Az ide tartozó üzemek egyik része a mezőgazdasági tevékenység, másik része a helyi lakosság, harmadik része mindkét igény kielégitéséhez hozzájárul. Az épitőipari részlegek csak a termelőszövetkezetek szükségleteit veszik figyelembe. A gépjavitó üzemek és az azok részeként müködő kovács, bognár, asztalos, villanyszerelő, üvegező, szij- és kötélgyártó mühelyek főleg a közös gazdaságok termelési igényeit elégitik ki, de a lakosságnak is végeznek munkát. A fentiek mellett néhány üzem hozzájárul a községi, a járási és más falvak, városok egyes szükségleteinek kielégitéséhez is. Igy a Zalka Máté Tsz étterme - Mátyás Pince - a helyi közétkeztetés lebonyolitásához nyujt segitséget. A Buzakalász Tsz husboltja és vendéglátóipari üzemei (a cserkeszőlői falatozó, illetve pecsenyesütő) a helyi és a járási lakosság rendelkezésére állnak. Saját sertés feldolgozására épitették husüzemüket, amelynek termékeit nemcsak a község, a járás, hanem a megye más települései is vásárolhatják. A segéd-, melléküzemági és a kiskereskedelmi tevékenység termelőszövetkezetek gazdasági életén belül elfoglalt helyét mutatja az, hogy már az egyesülés előtti utolsó évben az árbevételek negyedrészét - a Buzakalász Tsz-ben közel felét - biztositották ezek az üzemágak.

A termelőszövetkezetek gazdasági szerkezetének, termelési profiljának bemutatását az indokolja, hogy mindenkori jellemzői és változásai rányomják bélyegüket a termelőszövetkezeti parasztság szociális strukturájára, részben az aktiv és az inaktiv keresők, mindenekelőtt pedig a munka jelleg és a termelési ágazatok szerinti rétegződésére. A továbbiakban a tsz-tagok, a tsz-dolgozók munkamegosztás szerinti tagozódását vizsgáljuk meg.

A szövetkezeti parasztság dolgozó tsz-tagokra, segitő családtagokra, tsz-alkalmazottakra, nyugdijasokra és járadékosokra tagolódik.

A dolgozó tsz-tagok száma 1948-1959 között számottevően nőtt, de a következő közel másfél évtizedben csökkent. Nagyobb visszaesés különösen az utóbbi hat évben volt elsősorban a Zalka Máté és Zöldmező Tsz-ekben. A Buzakalász Tsz-ben a fentiekkel ellentétes változások mentek végbe 1967-1973 között, mert a segitő családtagok, alkalmazottak és más munkavállalók közül többen léptek be itt, mint ahányan inaktiv keresőkké váltak, esetleg kiléptek a gazdaságból. A község és az ország aktiv kereső tsz-tagjainak létszámváltozása között csak kisebb különbség van. Eszerint 1959-1973 között a tsz-tagok száma az országban 33, a községben 38 százalékkal csökkent, az előbbi helyen elsősorban 1960-1967 között, az utóbbi helyen főleg 1967-1973 között. A különbség oka az, hogy a községben az országnál nagyobb a termelés gépesitettségének, modern termelőeszközökkel való ellátottságának szintje, több munkaerő szabadult fel, amire a gyorsan fejlődő helyi ipar igényt tartott.

A segitő családtagok száma főleg 1959-ig, kisebb mértékben 1967-ig, a Zalka Máté Tsz-ben 1970-ig növekszik, a következő években azonban csökken. E dolgozói réteg esetében is a községben nagyobb a visszaesés, mint az országban (1967-1973 között a községben 64, az országban csak 40 százalékos csökkenés volt). A különbség összefügg a családtagok tsz-be lépésével, illetve a helyi ipar munkaerő szivóhatásával.

Az állandó alkalmazottak száma az országos tendenciákhoz hasonlóan 1970-ig emelkedik, de a Buzakalász Tsz-ben 1967-től, a másik

két gazdaságban 1970-től az országos tendenciáktól eltérően egyre gyorsuló ütemben csökken. Az aktiv keresőkön belüli arányuk a községben 1965-ben 5, 1970-ben 13,6, 1973-ban pedig csak 6 százalék, az országban pedig 1965-ben 6, 1970-ben 13,4, 1973-ban pedig 15,8 százalék. A különbség oka összefügg a tsz-be lépésekkel és az ipar munkaerő szivóhatásával.[51]

A tsz-ek összes aktiv keresőinek a száma az 1950-es években nőtt, az 1960-as években pedig csökkent, különösen a Zöldmező Tsz-ben. A Zalka Máté Tsz e megállapitás alól annyiban kivétel, hogy 1967-1970 között kisebb mértékben nőtt, de az 1970-es években ujból csökkent az aktiv keresők száma. A csökkenést előidéző tényezők közül a legfontosabbakat a következőkben lehet összegezni: a) A tsz-ekben a gépesités növekedése miatt emberi munkaerő szabadult fel; b) a tsz-tagság személyes jövedelmének növekedése elmaradt főleg az igények és részben az objektiv lehetőségek - a talaj minősége, napfényben való gazdagság, a fogyasztópiac közelsége stb. - mögött; c) az 1960-as évek utolsó harmadában a községi ipartelepitések konkurrenciát jelentettek a tsz-ek számára munkaerő igény tekintetében; d) tsz-tagság elöregedése.

1967-1973 között nagy mértékben nőtt a tsz-ek nyugdijasainak és járadékosainak a száma, az össztagságon belüli aránya (1967: 30, 1974: 40 százalék), főleg a Zalka Máté Tsz-ben, ahol 1967-ben 32, 1973-ban már 43 százalék tartozik hozzájuk. A község tsz-nyugdijasainak és járadékosainak aránya nem éri el az országos átlagot (1967: 37, 1970: 39, 1973: 43 százalék), a Zalka Máté Tsz is csak 1973-ban. Ez azt bizonyitja, hogy a község tsz-tagjainak elöregedése ugyan figyelemre méltó, de kisebb az országosnál.

A községben az egyénileg dolgozó parasztok többsége a mezőgazdasági munka specializációjának alacsony szintje miatt differenciálatlanul foglalkozott annak legtöbb ágával: a szántóföldi, az elsősorban csak saját szükségletet kielégitő konyhakerti növények termelésével és állattenyésztéssel. A tsz-ek létrehozásával változás következett be, mert a munkatermelékenység növelésének indokolt igénye miatt szükségessé vált részben a hagyományos mezőgazdasági munka specializációja (lásd a szakvezetői és adminisztrativ munka önállóvá válását), részben pedig a kisegitő és melléküzemági tevékenység. Ezeket a változásokat a szövetkezeti dolgozók munka jelleg (szellemi dolgozók csoportjának kialakulása) és termelési ágazatok (ipari dolgozók, gépjárművezetők, növénytermelők, állattenyésztők) szerinti rétegződésének segitségével vizsgálhatjuk meg.

Az egyéni paraszti gazdálkodáshoz viszonyitva uj rétegként jelent meg a szellemi dolgozók - a szakvezetők és az adminisztrativ munkát végzők csoportja. 1959-1973 között számuk és az összes dolgozókhoz viszonyitott arányuk egyre nagyobb lett. Az 1974 januári felmérésünk szerint csak negyedrészük nő. Ez összefüggésben van a nő képességével, rátermettségével és szerepkörével kapcsolatos már emlitett sztereotip itélettel. Ezért alig van közöttük gazdaságvezető, szinte kivétel nélkül adminisztrációban dolgoznak. A szellemi dolgozók háromnegyede (78 %) párttag, viszonylag kevés közöttük a pártonkivüli; hasonló aránykülönbség van közöttük, ha abból indulunk ki, hogy a pártonkivülieknek csak 7 százaléka, a párttagoknak pedig 33 százaléka tartozik hozzájuk. A párttagok nagy arányát általában helyesnek kell tekinteni. Ugyanakkor arról sem szabad elfeledkezni, hogy még az 1960-as években is, különösen a Zalka Máté Tsz-ben, vannak olyanok, akik a párt vezető szerepének biztositékát a szellemi dolgozók közötti párttagok arányának emelésében látják. Ezért nem egy esetben előfordult, hogy egyesek egzisztenciális kérdés miatt kérték tagfelvételüket. A szellemi dolgozók aktiv keresőkön belüli aránya Kunszentmártonban mindig elhagyta az országos átlagot, különösen 1973-ban.

A másik legszembetűnőbb jelenség a segéd-, mellék-üzemi szak-, betanitott dolgozók, illetve gépjárművezetők rétegének kialakulása. Általában mindhárom tsz-ben szembetűnően nőtt a számuk, kisebb ingadozásokkal arányuk. De az országos átlagtól minden vizsgált évben külön-külön is, együttesen is elmaradt a három szövetkezet.

Az 1974-es felmérésünk adatai szerint az ipari dolgozók és a gépjárművezetők többsége, fele-fele arányban fiatal és középkoru, illetve fele-fele arányban a párttag és a pártonkivüli. Meg kell azonban jegyezni, hogy az itt dolgozó párttagok összpárttagsághoz viszonyitott aránya (30 %) nagyobb mint a pártonkivüliek összpártonkivülihez viszonyitott aránya (22 %). Ennek elsődleges oka az, hogy az előbbiek nagyobb érdeklődést tanusitanak az uj, a fejlődést elősegitő jelenségek iránt, másodlagos pedig az, hogy ennek a termelési ágazatnak, illetve munkakörnek van legnagyobb társadalmi presztizse a fizikai dolgozók között. Iskolai végzettségük magasabb, mint az össztagságé, vagy az aktiv keresőké, de még igy is alig fele (46 %-a) fejezte be az általános iskolát. Többségük (88 %) földnélkül lépett be a tsz-be, illetve a földtelenek több mint kétharmada, a dolgozó földtelenek közel fele közülük kerül ki. A birtokos tsz-tagok ipari, gépjárművezetői munka iránti érdeklődése nagyon kicsi, mert a megszokottság ereje miatt is másoknál jobban kötődnek a növénytermeléshez és állattenyésztéshez.

A szántóföldi növénytermelésben dolgozók száma 1959-ig nőtt, 1960-tól pedig csökkent számuk is és arányuk is a vetésszerkezetben végbement változások és a gépesités hatására. A kertészek, gyümölcs- és szőlőtermelők száma és aránya ingadozásokkal ugyan, de nőtt. Ezekben a termelési ágazatokban a Zöldmező Tsz tagjai közül dolgoznak legtöbben és itt legegyenletesebb a létszám és aránynövekedés, 1973-ra azonban a vetésszerkezetben bekövetkezett változások miatt megszünt e réteg. A másik két tsz-ben kisebb volt a létszámnövekedés, sőt az 1970-es években itt is - főleg a Buzakalász Tsz-ben - nagyobb aránycsökkenés volt. Az ingadozások és a csökkenések összefüggésben vannak azzal, hogy a tsz-ek kifizetődőnek tekintik-e a konyhakerti növények termelését, vagy nem. A növénytermelők községi és országos ará[illegible] közötti néhány százalékos különbség - hol egyik, hol másik javár[illegible] [illegible]figyelmen kivül hagyható.

Az 1974-es felmérésünk szerint a növénytermelők megoszlását vizsgálva megállapitható, hogy kétharmad részük férfi, de az aktiv kereső nők fele itt dolgozik. Mig a pártonkivüliek egyharmada dolgozik növénytermelésben, addig a párttagok növénytermelés iránti érdeklődése kicsi (12 %). A növénytermelők kétharmada nem fejezte be az általános iskolát, illetve az általános iskolát el nem végzettek közel harmada tartozik közéjük.

Az állattenyésztők, fogatosok száma 1959-hez viszonyitva mindhárom tsz-ben figyelemre méltóan nőtt. A növekedés a Zöldmező Tsz 1967-1973 közötti létszámcsökkenésének kivételével folyamatos volt. A tsz-dolgozók mintegy 17-27 %-a sorolható ide. Arányuk az országosnál mindig nagyobb volt, ami 1967-től elsősorban azzal függ össze, hogy a községi tsz-ek az állattenyésztésre kezdik magukat specializálni.

Az 1974-es felmérésünk szerint az állattenyésztők háromnegyed része nem tagja a pártnak, illetve a pártonkivüliek több mint negyede tartozik ebbe a csoportba. A párttagok állattenyésztés iránti érdeklődése a növénytermelésnél is felsorolt okok miatt kicsi. Az állattenyésztők többsége (70 %) nem fejezte be az általános iskolát, illetve a nyolc osztálynál kevesebbet végzők több mint negyede közéjük sorolható. A magasabb iskolai végzettségüek állattenyésztés utáni érdeklődése jelentéktelen.

4.

A TERMELŐSZÖVETKEZETEK GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE. A SZÖVETKEZETI PARASZTSÁG MUNKA- ÉS ÉLETVISZONYAINAK VÁLTOZÁSAI

A tsz-ekben termelt értékek és jövedelmek növekedése

A tsz-parasztság szociális strukturája változásainak egyik leglényegesebb feltétele a tsz-ek által termelt, felhalmozott, elfogyasztott értékek (állóeszközök nettó értéke, halmozott és halmozatlan termelési értékek) és jövedelmek (bruttó, nettó és személyes) nagysága és fejlődési üteme. Ezért vizsgáltuk meg a tsz-ekben a meghatározott területegységre, az egy aranykoronára, a meghatározott munkaidőre és az egy dolgozóra jutó értékek és jövedelmek nagyságát és növekedési ütemét. Az adatok azt bizonyitják, hogy a vizsgált értékek és jövedelmek az elmult 15-20-25 esztendő alatt legtöbb esetben többszörösére emelkedtek, különösen a meghatározott munkaidőre és az aktiv keresőkre esők (6-8-szoros növekedés is), ami a munkatermelékenység emelkedését mutatja. A 3 gazdaság közül kiemelkedik eredményeivel a dolgozók átlag feletti szorgalma, a gazdaságvezetés szakmai hozzáértésének növekedése (különösen az 1971-es elnökcserétől) és nem utolsósorban a legjobb termőtalaja következtében a Zöldmező Tsz. Ugyanakkor a talaj minőségét kifejező egy aranykoronára jutó értékek és jövedelmek legtöbb esetben a Buzakalász Tsz-ben voltak a legmagasabbak. A legrosszabb minőségü talajon gazdálkodó tsz eredményeit a tagság szorgalmának és néhány gazdaságvezető hozzáértésének köszönheti (különösen kiemelkedő szerepe volt ebben a gazdaságvezetésben közel két évtizedig tevékenykedő elnöknek). A Buzakalász Tsz-nél jobb, a Zöldmező Tsz-nél gyengébb termőtalaju Zalka Máté Tsz gazdasági eredményei legtöbb esetben vagy a két gazdaság közötti szinvonalat érték el, vagy elmaradtak mögöttük. Ez különösen indokolttá teszi itt mind a gazdaságvezetés szakmai szinvonalának elemzését és növelését, mind a fizikai dolgozók munkafegyelmének további erősitését.

A három tsz által termelt, felhalmozott és elfogyasztott értékek és jövedelmek közötti különbségek legtöbbször növekszenek, amelyek részben tükröződi a paraszti differenciáltság és integráltság pillanatnyi szinvonalának, részben az utóbbi megvalósulásának ösztönzői is, amennyiben az egyik eredménye több termelésre serkenti a többieket. A termelőszövetkezetek egymáshoz viszonyitott gazdasági fejlődése nem egyenletes, nincs minden évben, minden vonatkozásban, minden értékben, jövedelemben leg-

jobb, vagy leggyöngébb eredményeket elérő tsz. A közös gazdaságok által termelt, felhalmozott és elfogyasztott értékek és jövedelmek közötti különbségek növekedése legtöbbször közepes, esetleg alacsony szinten - jórészt természeti csapások miatt - következett be. Kivételt képez e megállapitás alól az 1973-as év, amikor a Zöldmező Tsz minden korábbinál nagyobb gazdasági fejlődésen ment keresztül. A paraszti integrálódást biztositó gazdasági eredmények számottevőek, de a jelenlegi szinten a parasztság további közeledésének még csak alapjait képezik.

A személyes jövedelem változásai

A személyes jövedelem mindenkori nagyságát a felosztásra kerülő javak mennyisége mellett jórészt az elosztás módja és annak konkrét formái határozzák meg.

A vizsgált időszakban (1948-1973) a termelőszövetkezetekben az anyagi javak elosztásának egyik legismertebb formája a munkaegység volt. Amig azonban az első egy, másfél évtizedben szinte monopolhelyzetben volt, addig a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után, főleg az 1960-as évek második felétől - különösen a gazdaságilag fejlettebb termelőszövetkezetekben - egyre kevésbé alkalmazzák. Igy 1970-ben a tsz-dolgozók több mint 30 százalékára (235 805 fő) kiterjedő reprezentativ felmérés szerint a csak munkaegység szerinti elszámolás 26,9, a vegyes (munkaegység és munkadij) elszámolás 7,6 százalék volt, azaz: az összes jövedelmen belül a munkaegység szerinti részesedés kevesebb, mint egyharmadára esett vissza. Helyette egyre általánosabb lett a munkaidő, a teljesitmény, a munka eredménye, a hozam szerinti, vagy ezek kombinációját jelentő munkadijazás (49,8 %) és az 1960-as években fénykorát élő részesművelés alapján történő elosztás (15,6 %).[52]

A kunszentmártoni tsz-ekben is az első periódus legelterjedtebb elosztási formája a munkaegység volt. Az 1960-as években azonban itt is megkezdték felváltását hatékonyabb formákkal. Igy a Zöldmező Tsz-ben 1967 januárjától, a Buzakalász Tsz-ben a következő év elejétől áttértek a teljesitményre épülő készpénzfizetésre. A Zalka Máté Tsz-ben mindig a legfontosabb, vagy az egyik legfontosabb elosztási formának tekintették a munkaegységet. A községi tsz-ekben a hatékonyabb elosztási formák bevezetése közötti időbeni eltérés összefüggésben van a gazdasági fejlettségük különbségével. Az 1950-es évek kisérletei után a terv-tulteljesitők a Zalka Máté és a Zöldmező Tsz-ekben 1959-től, a Buzakalász Tsz-ben 1960-tól prémiumban is részesültek.

A családi részesművelés, mint gazdálkodási, munkaszervezési módszer és elosztási forma az ország más területeihez hasonlóan a községben is elterjedt: a Zöldmező Tsz-ben 1960-tól, a Zalka Máté Tsz-ben 1962-től, a Buzakalász Tsz-ben 1963-tól alkalmazták.

A tsz-tagság jövedelmi forrásai között mindig fontos szerepet töltött be a háztáji gazdaság, illetve ennek alapjául szolgáló háztáji föld, amit a község közös gazdaságai más tsz-ekhez hasonlóan mindenkor biztositottak az alapszabály szerinti nagyságban. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének kezdetén legtöbb tsz-ben megkapták a tsz-tagok a bevitt föld utáni földjáradékot, de később majdnem mindenhol megszüntették annak fizetését. Csak az ellenforradalom után kezdték ujból folyósitani. A községi tsz-ekben is csak 1958-1960-tól - különösen az 1959-es 7. számu törvény megjelenése után - fizették rendszeresen és megfelelő nagyságban a földjáradékot.[53]

A tsz-ek megalakulása utáni első években a tsz-tagság naturális munkadijazásban részesült. Néhány év eltelte, különösen a mezőgazdaság szocialista átszervezése után egyre nagyobb szereplővé vált a munkaegységhez, vagy hatékonyabb elosztási formákhoz kapcsolt pénzbeni munkadijazás. Az 1960-as évek közepére a részesedés több mint felét, végére hozzávetőlegesen háromnegyedét, 1973-ra mintegy 80 százalékát pénzben kapták meg a tsz-dolgozók. Leggyorsabban elterjedt a pénzbeni munkadijazás az állattenyésztésben, az ipari jellegű munkakörökben és általában a szellemi dolgozók esetében. A természetbeni jövedelemrészesedés elsősorban azokban a növénytermelő ágazatokban maradt meg, amelyek terményeit a háztáji gazdaságban közvetlenül hasznositani lehet.[54]

Jellemző mind a községben, mind az országban, hogy a termelőszövetkezetek nagyobb része egyszerre több elosztási formát is alkalmaz attól függően, hogy az adott munkakörben, munkában, termelési ágban melyik segiti elő legjobban a termelési eredményeket, melyik biztositja legjobban az anyagi érdekeltség megvalósulását.

1967 végéig a tsz-ek jövedelem elosztásánál a "maradvány-elv" érvényesült. (A "maradványelv" szerint a tsz-ek bruttó termelési értékéből először rendezték a tsz-en kivüli kötelezettségeket- adókat, kölcsönöket, stb. -, azután biztositották a tsz gazdasági továbbfejlesztésének anyagi fedezetét, kifizették a földjáradékot, az alkalmazottak munkabérét és ami megmaradt, abból fedezték a tsz-tagság munkadiját.) Igy nem volt ritka jelenség, hogy a gyengébb gazdaságokban a tervezett jövedelemnek csak 60-70 százalékát osztották szét a tsz-tagok között. 1968-tól a személyes jövedelem biztositása és növelése érdekében az 1028/1967.(IX.8.)

számu kormányhatározat kimondta, hogy "A jövedelem megállapitása és felhalmozása során el kell különiteni a folyamatos munkadijazásra szolgáló hányadot. Az év végi kiegészitő részesedést az alapok feltöltésével és kibővitésével összhangban lehet megállapitani. A termelés folyamatos költségráforditásai között kell elszámolni a tagok munkadiját, az alkalmazotti munkabéreket és a földjáradékot." A kormány határozata megállapitotta, hogy "... a munkadij mértékét - jövedelemtől függően - a termelőszövetkezetek maguk határozzák meg ... garantált munkadijként az előző két év bázisa alapján kiosztott jövedelem legfeljebb 80 százalékát a végzett munka arányában adhatják ki tagjaiknak." A termelési terv 80 százalék feletti teljesitése biztositotta a tervezett tagjövedelem 80 százalék feletti kifizetését.

Az előbbiekben ismertetett jövedelemelosztási formák kialakitása a községben is lassu folyamat eredménye volt. 1954-ben a Rákóczi Tsz gazdaság- és pártvezetősége a tsz-tagság jóváhagyásával a megyei pártbizottság helytelenitése ellenére külső munkaerőt alkalmazott, mert nagyon kevés volt a rendszeresen dolgozó tsz-tagok száma. A kukoricát harmadába adták ki. Az aratási és cséplési munkákat sem a tsz-tagok végezték. Igy az első esetben mintegy 400 q kukoricát, a másodikban mintegy 500 q gabonát fizetett ki a tsz. Csak az 1955 tavaszán lezajlott tsz-elnök és főkönyvelő csere után tudták a tsz névleges tagjainak is nagy részét bevonni a munkába és megszüntetni az idegen munkaerő rendszeres alkalmazását. A tsz vezetői 1962-ig mereven elzárkóztak a tsz-tagok részesművelési igényétől. A következő évtől azonban mégis bevezették a családi részesművelést az ország más tsz-ének pozitiv tapasztalataira támaszkodva és mivel a helyi tapasztalatok is kedvezőek voltak, a vizsgált években folyamatosan alkalmazták.

A fenti elosztási formák mellett 1967 végéig a munkaegység szerinti részesedés volt a legfontosabb. 1968-tól több vonatkozásban is lényeges változás következett be: megszüntették a munkaegységrendszert, helyette a növénytermelésben általánossá vált a családi részesművelés, állattenyésztésben, segédüzemekben stb., a készpénzfizetés. A fenti változások a jövedelemelosztási formák fejlődéséről tanuskodnak: biztositották a tsz-tagság érdekeltségét a termelésben; segitették a családtagok bevonását a növénytermelésbe, és kifizetődővé tették a korszerütlen körülmények között levő állattenyésztést.

A Zalka Máté Tsz-ben az első gazdasági évben a munkaegység szerinti elosztás mellett a konyhakerti növényeket nem a munkavégzés, hanem a tagság "szükségletei" alapján osztották fel. E módszert azonban elvetették, mielőtt még ellentétforrássá válhatott volna. A tsz-tagság megkedvelte az 1962-től alkalmazott részesművelést és öt év mulva már 80

százaléka vett benne részt. Bevezetése előrelépést jelentett az anyagi ösztönzés elvének gyakorlati megvalósitásában, de egyben konfliktusforrás volt a benne résztvevők és részt nem vevők között. A tsz-tagság megnyugvással vette tudomásul a garantált munkadijazást, de egyben vitatta is, amennyiben csak 80 és nem 100 százalékos a garantáltság. Ez a 20 százalék 1970-ben is ellentéteket szült a tsz-tagok és az alkalmazottak között. 1967-1970 között a Zalka Máté Tsz-ben a jövedelem elosztási formák alapvetően nem változtak: domináns volt a munkaegység szerinti részesedés, s ezt egészitette ki a növénytermelésben a családi részesművelés, az állattenyésztésben a végtermék utáni részesedés és a készpénz dijazás.

A Zöldmező Tsz jövedelemelosztási formái a fentiekhez hasonlóan fejlődtek azzal a különbséggel, hogy itt korábban csökkent, majd megszünt a munkaegység és korábban tértek át az ujabb bérezési formákra. Igy 1967-ben itt alkalmazták először a községben a készpénzfizetést: a tsz-tagok a zöldségkertészetben havi 1300-1800 forintot kaptak és tervtulteljesités esetén a 100 százalék feletti termés 37 százalékát; a kukoricát és a burgonyát családi részesművelés alapján művelték, az állattenyésztésben az alapjavadalmazás mellett a terven felüli termékek meghatározott arányát megkapták az állatgondozók. 1968-tól a teljesitményen alapuló készpénzfizetés, nyereségrészesedés mellett megmaradt a családi részesművelés is, de jelentősége csökkent. 1969-től további módositás eredményeként a tsz-tagság a tervezett jövedelem 60 százalékát havonta készpénzben, 20 százalékát természetben, a fennmaradó részt zárszámadáskor a teljesités mértékétől függően készpénzben kapta meg.

Az aktiv kereső tsz-tagok közös munka alapján szerzett évi jövedelme a vizsgált években többszörösére emelkedett. Ez a növekedés az objektiv (természetföldrajzi feltételek, termelőeszközök mennyisége és minősége stb.) és a szubjektiv feltételek (a gazdaságvezetés mindenkori munkájának minősége, a pártszervezetek termelési agitációjának hatékonysága, a tsz-tagok munkafegyelme stb.) eredményeként egyenetlen volt és a legtöbbször - különösen az 1960-as években - elhagyta a munkatermelékenység növekedési ütemét. Ez természetesen nem jelentette az emelkedés tulzott mértékét, - ha nagyobb is volt a munkásokénál - hanem csak azt, hogy "... a korábban meglevő aránytalanságok mérséklődtek", a többi dolgozó rétegek, illetve a munkásosztály személyes jövedelmének nagyságához viszonyitva.

1959-1973 között a Zöldmező Tsz-ben az aktiv kereső tsz-tagok közös munka alapján szerzett évi jövedelme 1967 kivételével legmagasabb, vagy lényegében azonos nagyságu volt (1970), mint a másik két szövetkezetben. Növekedési üteme is legnagyobb a községben: 14 év alatt 11 ezerről 38 ezer forint fölé, közel három és félszeresére emelkedett. Ez azzal magyarázható, hogy a község legjobb minőségü földjén gazdálkodnak; munkafegyelmük, szorgalmuk községi átlag fölött van; a vezetők gazdaságirányitó munkájának szinvonala legtöbbször eléri, vagy tulszárnyalja - főleg 1971-től - a Buzakalász, különösen a Zalka Máté Tsz-ekét. Az utóbbi két gazdaságban a személyes jövedelem nagysága a legtöbbször elmaradt az előbbitől, de ezekben is nagymértékü a növekedés, a 10-11 ezerről 28-30 ezer forintra, közel háromszorosára növekedett. A Buzakalász és a Zalka Máté Tsz-ek aktiv kereső tagjai személyes jövedelmének növekedési mértékében és arányában alig van eltérés, kivéve azt, hogy az előbbi gazdaságban nagyobb az ingadozás, - de általában magasabb szinten - mint az utóbbiban. Kivétel ez alól az 1973-as év, amikor a Zalka Máté Tsz elhagyta a másik gazdaságot. Az országos adatok ismeretében megállapithatjuk, hogy a községi aktiv kereső tsz-tagok személyes jövedelme legtöbb esetben nemcsak eléri, hanem el is hagyja az országos szinvonalat. Kivételt képez az 1970-es év, amikor az országos átlagnál jobban sujtották a községet a különböző természeti csapások (árviz, állatbetegségek stb.). Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül azt sem, hogy az országban a személyes jövedelem növekedési üteme is elmarad a kunszentmártonitól.

A továbbiakban a teljesség lehetősége nélkül két év adatai alapján megvizsgáljuk a személyes jövedelem változásait a dolgozók munka jelleg és termelési ágazatok szerinti rétegződése alapján.

A dolgozó tsz-tagok jövedelme, 1967-1970 között nem emelkedett, sőt kisebb mértékben csökkent. Ez az 1970-es természeti csapásoknak és a gazdaságvezetői munka elégtelenségének következménye. Mindkét évben a szellemi dolgozóknak volt a legmagasabb a személyi jövedelme, jóllehet, hogy a Buzakalász és a Zöldmező Tsz-ekben az összes dolgozókénál valamivel nagyobb arányban csökken, de a Zalka Máté Tsz-ben az összes dolgozók jövedelemcsökkenése ellenére változatlan maradt. 1967-ben a Buzakalász Tsz-ben, 1970-ben a Zöldmező Tsz-ben volt a dolgozói réteg jövedelme a legmagasabb. A tsz-ek közötti különbség 1967-1970 között csökkent elsősorban a jövedelem visszaesésének hatására.

A szellemi dolgozók után mindhárom helyen az ipari dolgozók, a gépjárművezetők, illetve az állattenyésztők és fogatosok a legmagasabb jövedelmüek. Az ide tartozók és a szellemi munkát végzők jövedelme között nem volt nagy különbség: 1967-ben mintegy 28-30 százalék, 1970-ben pedig csak 10-15 százalék. A két év közötti eltérés a szellemi dolgozók jövedelemcsökkenésének az eredménye. 1967-1970 között mindhárom gazdaságban nőtt az állattenyésztők, fogatosok, illetve a kertészek, a Zalka Máté Tsz-ben az ipari jellegü munkát végzők jövedelme. Egyik évben sem nagy az állattenyésztők és az ipari dolgozók jövedelmének nagyságában levő eltérés. 1967-ben még a 10 százalékot sem éri el, 1970-ben is csak a Zalka Máté Tsz-ben közeliti meg a 15 százalékot, ahol az állattenyésztők jövedelme kisebb, az ipari dolgozóké pedig nagyobb mint a másik két tsz-ben. Ennek a két rétegnek legkiegyensulyozottabb a jövedelemnövekedése, igy még az 1970-es rossz mezőgazdasági év ellenére is emelkedett. Ennek az az oka, hogy jövedelmüket csak közvetve befolyásolják a különböző objektiv tényezők (igy például az időjárás okozta természeti csapások), illetve állandó munkájuk és jövedelmük van.

Egy-két kivételtől eltekintve legtöbbször a kertészek és a szántóföldi növénytermelők jövedelme a legalacsonyabb bár - főleg a családi részesművelés hatására - legtöbbször itt is van növekedés. A növénytermelők és a szellemi dolgozók jövedelme közötti különbség nem hagyható ugyan figyelmen kivül, de indokolatlanul nem is nagy és 1967-1970 között 46-47 százalékról 24-re esett vissza. Az utóbbi oka az, hogy a növénytermelőké nagyobb mértékben nőtt, a szellemi dolgozóké pedig kisebb mértékben csökkent.

Az állandó alkalmazottak jövedelme változásainak elemzésére a fentieknél is kisebb a lehetőségünk. Az ismert adatokból azonban arra következtethetünk, hogy egyrészt itt is van növekedés - főleg a Zalka Máté Tsz-ben, -, másrészt pedig amig a Buzakalász Tsz-ben kisebb, addig a Zalka Máté Tsz-ben nagyobb a jövedelmük, mint a tagoké. Ennek az az oka, hogy az előbbi helyen kevesebb, az utóbbiban pedig több az alkalmazottak között a magasabb képzettségü - főleg az ipari és szellemi - dolgozó.

1967 őszén a járási párt-végrehajtóbizottság összehasonlitotta a tsz elnökök, a tsz párttitkárok és a legtöbbet kereső fizikai dolgozók havi jövedelmét. Ezek szerint a legmagasabb a tsz-elnöki és a párttitkári fizetés a Zalka Máté Tsz-ben, mert ez a község legnagyobb termelőszövetkezete. A legtöbbet kereső fizikai dolgozó a Zöldmező Tsz-ben volt, mert az össztagság jövedelme általában itt a legmagasabb. A tsz-elnök és a legjobban kereső fizikai dolgozó jövedelme között a Zöldmező Tsz-ben csak 16 százalék van az elnök javára, a másik két gazdaságban jóval több, közel kétszerese (31-32 %).

A nyugdijasok és a járadékosok száma az 1960-as évek második felében vált jelentősebbé részben az idősebb alapitó tagok, az első években belépők nyugdijas koruvá válása, részben a 60 év körüliek 1959-es beszervezése miatt. A Buzakalász Tsz gazdaságvezetői a tsz lehetőségeinek határain belül a másik két közös gazdaságnál mindig többet törődtek a nyugdijasok és a járadékosok anyagi gondjainak megoldásával. Igy 1960-ban a tsz gabonát és pénzt tartalékolt számukra, ingyen müvelte a háztáji földjüket és az azon termelt terményeket dijtalanul szállitotta a lakásukra; időnként kifizette az SZTK-dijat. A fenti tényeket támasztja alá összefoglalóan a községi tanács VB 88/1960.számu határozata: "A VB megállapitja, hogy a tsz-vezetősége, de különösen Vereb István tsz-elnök, mindent megtett annak érdekében, hogy a tsz-be belépett idős, illetve a tsz tagjai között levő nyugdijasoknak a helyzetét a legmesszebbmenőkig támogassa." A három tsz közül a következő években is a Buzakalász Tsz vezetősége forditott legnagyobb figyelmet a nyugdijasok és járadékosok anyagi problémáinak megoldására. Ezt támasztja alá az is, hogy 1969-ben a járásban elsőként egészitette ki 500 forintra a nyugdijasok nyugdiját, és a járadékosok háztáji földjét 800 □ ölről 1200 □ ölre emelte. Ugy véljük, hogy az intézkedések megtételében a vezetők általános humanizmusa mellett az is szerepet játszott, hogy itt volt a legidősebb a tsz-elnök, aki érthető módon emberileg jobban átérezte, megértette az öregek gondjait. Ugyanakkor a dolgozó tsz-tagok humanizmusát is hangsulyozni kell, mert a fenti juttatások közvetlenül érintették - csökkentették - személyes jövedelmüket.

A Zöldmező Tsz is segitette megoldani a nyugdijasok és járadékosok anyagi problémáit: mindegyik megkapta a háztáji földjét, időnként segélyben részesitette őket, a legrászorulóbbaknak már 1964-től rendszeresen adott járadék-kiegészitést (igy 1964-ben négynek havi 100 forintot juttatott). 1970-től a nyugdijasoknak ingyen adott kukorica vetőmagot a háztáji számára. Annak oka, hogy ez a tsz is hozzájárult a nyugdijasok anyagi gondjainak megoldásához a tsz vezetők humanizmusa mellett abban is keresendő, hogy itt volt a legkisebb számu és arányu nyugdijas, ezért a gazdaságilag legerősebb tsz-nek kisebb nehézséget okozott az idősek anyagi támogatása, mint az előbbi szövetkezetnek.

A legtöbb nyugdijas és járadékos a Zalka Máté Tsz-ben volt. Ennek ellenére és éppen ezért, mert abszolut és relativ értelemben legnagyobb megterhelést jelentette a tsz-nek anyagi támogatásuk, a másik két tsz-nél később és kisebb mértékben járultak hozzá szociális gondjaik megoldásához. A források nagyobb része az 1960-as évek közepéig e problémákat mint megvalósitatlanokat emlegeti. Erre utal például a községi tanács 38/1959. számu határozata, ami szerint eddig a Zalka Máté Tsz "az öregek helyzetével nem ugy foglalkozott, mint ahogy a rendelkezés és a felsőbb szervek határozatai azt előirják ... A tanácsülés felhivja a tsz vezetőségének figyelmét, hogy az öregek helyzetével ... a rendeletnek megfelelően foglalkozzanak."[55]

Lényeges változás a következő években sem volt. Az 1960-ban lezajlott elnök- és elnökhelyettes csere után - ha nem is a nyugdijas és a járadékos tsz-tagok jogos igényeinek megfelelően - de a korábbiaknál valamivel jobban hozzájárultak az arra leginkább rászorulók anyagi gondjainak megoldásához. 1965 májusában az üzemi párt-végrehajtóbizottság azzal a javaslattal fordult a pártbizottsághoz, illetve a tsz közgyüléséhez, hogy a tsz 500 forintra egészitse ki azoknak a nyugdiját, akik tizenöt évet dolgoztak a tsz-ben. Ez a javaslat részben meg is valósult, "A tsz vezetősége több mint 130 tsz nyugdijas dolgozónak egészitette ki a nyugdiját."[56] Sok 15-20-25 éves tsz-tagságra visszatekintő nyugdijas azonban még 1969-ben is csak négyszáz forint nyugdijat kapott. Ez természetesen elégedetlenséget szült közöttük, annak ellenére, hogy életszinvonaluk jóval magasabb, mint korábban a hasonló koru agrárproletároké, szegényparasztoké. Mégis jogosan értetlenül álltak szemben azzal a jelenséggel, hogy a kedvező objektiv feltételek között müködő tsz csak ilyen kismértékben segiti anyagi gondjaik megoldását. Elégedetlenségüket az is fokozta, hogy a különböző állami szektorokba átkerült egykori gazdagparasztok a tsz-tagoknál öt évvel korábban mehettek nyugdijba legalább 800-1000 forintos nyugdijjal.[57] (A tsz tagoknak abban valóban igazuk van, hogy a bérből és a fizetésből élők nyugdija magasabb az övékénél, arról azonban legtöbben elfedekeztek, hogy a háztáji földből származó jövedelemmel együtt a nyugdijasok havi jövedelme átlagosan elérte, legtöbb esetben meghaladta az 1000 forintot. Ugyanakkor az is igaz, hogy ellentétben a nem tsz-nyugdijasokkal e jövedelem egy részéért a háztáji gazdaságban dolgozni is kell.)

Az 1960-as évek végétől a tsz a legnehezebb anyagi körülmények között élő nyugdijasainak és járadékosainak bérmentesen müvelte és takaritott be háztáji földjét, és végzett különböző egyéb szállitásokat. Ez a segitség azonban kisebb jelentőségü volt mint a másik két tsz-ben. Mire vezethető vissza, hogy a Zalka Máté Tsz-ben törődtek a legkevesebbet a nyugdijasok és a járadékosok anyagi helyzetével? Ennek okai a következők: a tsz gazdasági fejlettség szempontjából a község közös gazdaságai között második, harmadik helyen állt, ezért anyagi lehetőségei mindkét gazdaságénál - különösen a Zöldmező Tsz-nél - korlátozottab-

bak voltak; a legnagyobb számu és arányu nyugdijas és járadékos a Zalka Máté Tsz-ben volt, ezért a tsz-ek gazdasági erejéhez mért hasonló arányu szociális alapból egy-egy személyre itt eleve kevesebb juthatott, ha pedig egy-egy nyugdijasnak, járadékosnak ugyanannyit akartak volna adni, mint például a Buzakalász Tsz-ben, ez nagyobb megterhelést jelentett volna az aktiv kereső tsz-tagoknak; végül az is hozzájárulhatott ehhez, hogy a tsz gazdasági és pártvezetősége még messze volt a nyugdijkorhatártól, ezért kevésbé érzékelte a nyugdijasok és a járadékosok anyagi gondjait, mint különösen a Buzakalász Tsz-ben.

A parasztság szociális strukturájára ható, azt meghatározó objektiv tényezők mellett lényeges az olyan szubjektiv jelenségek vizsgálata is, mint a dolgozók elégedettsége a tsz-ben. Problémafelvetésünket indokolja, hogy az elégedettség szinvonala nagy mértékben befolyásolja a dolgozók kapcsolatait, azok gyakoriságát, milyenségét, a munkahelyi közösségek kialakulását. Mindezek elősegithetik a termelési eredmények növekedését, a dolgozók gondolkodásmódjának, müveltségének, életmódjának fejlődését, az egyre jobb életkörülmények között élő, szocialista módon gondolkodó emberek számának emelkedését.

A tsz-tagok elégedettségét három kérdés segitségével mértük fel. "Ha ujból választhatna, milyen minőségben dolgozna legszivesebben?" kérdéssel a tsz-tagsági viszonnyal való azonosulást vizsgáltuk meg. "A tsz-ben melyik munkakörben dolgozna legszivesebben?" kérdéssel a tsz-tagság munkájának jellegével, a termelési ágazatban elfoglalt helyével - a továbbiakban munkakörével - való elégedettségének megállapitása volt a célunk. Végül "Az utóbbi 10 év tapasztalatai alapján a tsz-ben megvalósulnak-e az alábbi igényei?" kérdéssel arra kerestünk választ, hogy milyennek tartják a tsz-t, mint munkahelyet, hogyan érzik magukat munkatársaik között, mennyire elégedettek a közös és a háztáji gazdaságban szerzett jövedelemmel. (Vizsgálatunk során csak a dolgozók véleményét vettük figyelembe, mert az inaktiv keresők a feltett kérdéseinkre vagy nem adhattak semmilyen választ - munkahely, munkakör, munkatárs, tsz-ből származó jövedelem - vagy életkoruk, esetleg betegségük miatt nem adhattak reális feleletet - tsz-tagsági viszony. Ezért elemzésünket 272 aktiv kereső válaszai és személyes tapasztalataink alapján végeztük el.)

Tanulmányunknak ez a része korábban már megjelent az MSZMP Budapesti Bizottságának kiadványában, az Elméleti és Módszertani közlemények 18/1977. számában (106-113). Ezért az olvasó elnézését kérjük, hogy itt csak röviden foglalkozunk ezzel a kérdéssel mintegy összegezve azt, amit a fent emlitett irásunkban kifejtettünk.

A kérdőivre adott válaszok e részéből megállapithatjuk, hogy a megkérdezettek többsége elégedett, 86 százaléka a tsz-t választotta. Ez azonban távolról sem jelenti, hogy mindennel elégedett volna, ami a szövetkezetben történik. Ugy is fogalmazhatnánk, hogy a tagok tulnyomó többsége igent mond a kollektiv gazdaságra, de nem mindig elégedett azzal a munkakörrel, amelyet a munkahelyén betölt, lát változtatni valót a tsz gazdálkodásában, s talál javitani valót a tagok egymás közötti viszonyában is.

Ami például a tagok egymás közötti viszonyát illeti, ebben szövetkezetenként megvan a különbség. A Buzakalász Tsz számottevően (12 %-kal) elmarad az átlagtól. Ennek az az oka, hogy az 1960-as években mind a szellemi, mind a fizikai dolgozók, mind a párttagok, mind a pártonkivüliek között gyakoriak voltak a különböző érdekcsoportok. 1970-1973 között ugyan az ebből fakadó ellentétek csökkentek, de akkor sem oldódtak meg teljesen. A Zöldmező Tsz dolgozói az átlagnál 11 százalékkal elégedettebbek, mert a legkisebb létszámu tsz-ben, ahol mindenki mindenkit ismer, nagy szerepet játszanak az emberi kapcsolatok befolyásolásában a szomszédsági, rokonsági viszonyok. A tsz-tagság oldalági rokonság utján néhány nagyobb rokoni közösségre tagolódik. Mindezek hatására sokféle emberi kapcsolat alakul ki közöttük, ami nagymértékben befolyásolja - legtöbbször kedvezően - a munkatársi kapcsolatok szinvonalat is. Ehhez járult különösen az 1970-es években a gazdaságvezetés tudatos és egyben eredményes törekvése a munka jobb megszervezésére, megfelelőbb elosztására, jobb munkafeltételek, munkakörülmények megteremtésére.

A két forrásból - a tsz-ből és a háztáji gazdaságból - származó jövedelmet szoros kapcsolatuk miatt együtt vizsgáltuk. Összefüggnek egymással részben azért, mert a közösben végzett munka nélkül egyetlen dolgozó sem kap háztáji földet; részben azért, mert a közösben végzett munkáért járó legtöbb terményt legtöbb esetben a háztáji állatállomány fogyasztja el; igy a két forrásból származó jövedelem az állatok értékesitése utján összefonódik. Ezért a legtöbb esetben nem lehet azokat elhatárolni egymástól.

A személyes jövedelemmel való elégedettséget a jövedelem tényleges nagysága mellett az elosztás formái, a dolgozók anyagi igényei, a gazdasági és főleg a politikai vezetők tömegpolitikai munkája határozzák meg.

A szövetkezetek dolgozóinak közel kétharmada fejezte ki elégedettségét jövedelmének nagyságával. Több éves személyes tapasztalataink arra engednek következtetni, hogy ez az elégedettség fejlődés eredménye. A viszonylag nagy - de reális - arány alapja az, hogy a kunszentmártoniak

jövedelme legtöbb esetben az országos átlag felett volt. A dolgozók ítéleteinek legfontosabb meghatározója a munkaköri megosztás, mert egyrészt ettől függ legjobban jövedelmük nagysága, másrészt pedig a különböző munkakörök különböző iskolai végzettséget tesznek szükségessé. A legmagasabb jövedelmü és iskolai végzettségü szellemi dolgozók elégedettsége a legnagyobb: négyötöd részük (82 %) tekintette megfelelőnek személyes jövedelme nagyságát. Velük szemben a legelégedetlenebbek (50 %) a legalacsonyabb jövedelmü növénytermelők. A két csoport közötti 32 százalékos különbség jelentős, de egyben reális is, amennyiben az 1967-, 1970- és 1973-as adatok szerint jövedelmük közötti eltérés is 30-40 százalék között volt.

A föntieknél ugyan kisebb, de emlitésre méltó különbség van a termelőszövetkezetek között is. A Zalka Máté Tsz-ben a dolgozók fele (52 %), a Zöldmező Tsz-ben kétharmada (67 %), a Buzakalász Tsz-ben háromnegyede (74 %) fejezte ki elégedettségét. A tsz-ek közötti eltérés több tényezőre vezethető vissza. A Zalka Máté Tsz dolgozóinak legkisebb mértékü elégedettsége azzal függ össze, hogy jövedelmük legtöbbször elmarad a községi átlagtól. A Buzakalász Tsz-ben kialakult állásfoglalást mindenekelőtt az befolyásolja, hogy legrosszabb talaja ellenére is többet biztosit tagjainak, mint a Zalka Máté Tsz. A Zöldmező Tsz-ben kinyilvánitott elégedettség a legmagasabb jövedelem ellenére csak néhány százalékkal hagyja el a községi átlagot, mert dolgozóinak ideológiai müveltsége alacsonyabb, mint a másik két gazdaságban. Ezért a reális és "jogos" igények mellett irreális és "jogtalan" követeléseket is megfogalmaznak és elégedetlenségüknek adnak hangot, amikor azok nem valósulnak meg. Ez azzal van összefüggésben, hogy többségük szétszórtan, tanyákon él, ami objektiv feltételét adja a befelé fordulásnak, az egyéni érdek előtérbe kerülésének. Nem tudta ezt a pártszervezet, a pártvezetőség sem ellensulyozni, mert a társadalom-politikai jelenségekkel kapcsolatos ideológiai és tömegpolitikai tevékenysége elmarad a másik két termelőszövetkezetétől.

5.

KÖVETKEZTETÉSEK

A kapitalizmus idején a tulajdonviszonyok elsődleges szerepe a társadalom, igy a parasztság differenciálásában adható meg. A mezőgazdaság szocialista átszervezése óta a paraszti tulajdonviszonyok és szerepük lényegesen módosult. Jelenleg két formáját különböztetjük meg: az egyénileg dolgozó parasztok kismagántulajdonát és a szövetkezeti parasztok csoporttulajdonát. Átmeneti jelenségnek tekinthető a birtokos tsz-tagok földmagántulajdona és a háztáji gazdaság. Az utóbbi müködhet mind társadalmi, mind magántulajdonban levő földön. A szocializmus, mint alapvető viszony lényegesen befolyásolja a háztáji gazdaságot is, motiválja annak célját, mozgását, fejlődését, de tulajdonviszonyok szempontjából a lényege a kisárutermelői magántulajdon.

A paraszti tulajdonviszonyok differenciáló szerepe a fejlett szocializmus épitése idején elsősorban az elenyészően kisszámu egyénileg dolgozó paraszt, illetve az agrárnépesség döntő többségét kitevő szövetkezeti parasztság vonatkozásában mutatható ki. Ennél elvileg kisebb jelentőségü a két szocialista - szövetkezeti és állami -tulajdonnak - az agrárnépességet szövetkezeti parasztságra, illetve állami mezőgazdasági üzemek dolgozóira elkülönitő szerepe. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy az állami, illetve a szövetkezeti tulajdonhoz kapcsolódó munkásosztály, illetve a szövetkezeti parasztság közötti konfliktus lehetősége gyakorlatilag nagyobb gondot okoz a társadalmi élet irányitóinak, mint a kisárutermelő és a tsz-parasztság közötti egyébként elvileg jelentősebb érdekkülönbség.

Nem hagyhatjuk figyelmen kivül a szövetkezeti parasztság tulajdonviszonyaiból - a szövetkezeti tulajdon és a birtokos tsz-tagok földmagántulajdona - adódó differenciáltságát, de ennek jelentősége folyamatosan csökken. Kunszentmártonban az ország más területeihez hasonlóan lényeges tényező a tulajdonviszonyok differenciáló szerepének csökkenésében az, hogy az agrárproletariátus és általában a szegényparasztság a középparasztságnál nagyobb arányban vállalta a tsz-tagsági viszonyt. Még jobban erősiti ezt a tendenciát az, hogy Magyarországon a gazdagparasztságnak csak kis hányada lépett be a tsz-ekbe, Kunszentmártonban pedig csak néhányan. Ezek eredményeként a mezőgazdaság szocialista átszervezésének végén a tsz-tagság döntő többsége egykori agrárproletár és szegényparaszt volt. A közép- és gazdagparasztság száma és tsz-tagságon belüli aránya az előbbieké mögött eltörpül. A kifejlődő szövetkezeti demokrácia biztositja, hogy a többségben levő egykori agrárproletár, szegényparaszt érdekek megvalósulhassanak, ugyanakkor a tsz-ek politikai és gazdasági irányitó szervei biztosithatják azt, hogy az egykori paraszti rétegek között kialakuló érdekkonfliktusok megoldódjanak és az össztagság érdekei együttesen valósuljanak meg.

A tsz-ek közös használatában levő földek nagy része (Kunszentmártonban közel kétharmada, az országban közel fele) és minden egyéb termelőeszköz (például gépek, felszerelések, a gazdasági épületek, az állatállomány stb.) szövetkezeti tulajdonban van. Ezek közvetlenül, vagy közvetve kifejezik a tsz minden tagjának, minden dolgozójának érdekeit: könnyitik a munka- és életkörülményeket, növelik a személyes jövedelmet, és közelebb hozzák őket egymáshoz. A tsz-ekben a fő megélhetési és jö-

vedelmi forrás a közös területeken a közös termelőeszközökkel és az azokkal összefüggő háztáji gazdaságban végzett termelő munka, függetlenül attól, hogy a tsz-be lépés előtt ki melyik paraszti rétegbe tartozott. A földtulajdon alapján kapott földjáradék jelentősége az előző jövedelmi forrásokhoz viszonyitva visszaesett. Az összes jövedelmen belüli aránya a tsz-ek gazdasági fejlődésétől, a tsz-dolgozók személyes jövedelme növekedésétől függően a jövőben méginkább csökken.

A tulajdonviszonyok differenciáló szerepe a kunszentmártoni tsz-ekben - az ország más területihez hasonlóan - a mezőgazdaság szocialista átszervezése óta folyamatosan csökken, de a tsz-tagság tudatában az első években még elevenen éltek és mindennapos tevékenységüket is befolyásolták. Igy az 1960-as évek elején Kunszentmártonban is gyakran felszinre kerültek az ellentétek, főleg a Buzakalász Tsz-ben, kisebb mértékben a Zalka Máté Tsz-ben egyik oldalról a volt agrárproletárok és szegényparasztok, a másik oldalról az egykori jómódu közép-, illetve gazdagparasztok között. Ennek a korábbi érdekellentéteik mellett az is az oka, hogy az 1956-os ellenforradalom előtt mesterségesen is szitották azokat. Igy a Rákóczi Tsz-ben 1954-1956 között a községi tanács és a pártbizottság állandóan sürgette az "osztályidegenek" (egy részük gazdag-, más részük jómódu középparaszt) kizárását a szövetkezetből. A tsz-tagság egy része azonban ezt helytelenitette, mert az igy is kevés rendszeresen dolgozó tsz-tagok száma "kulákok" kizárásával tovább csökkent volna. A mezőgazdaság szocialista átszervezése után az egykori agrárproletárok, szegényparasztok, illetve a jómódu középparasztok ellentéteinek közvetlen kiváltója egyrészt az volt, hogy ki melyik termelési ágazatban, munkakörben, munkacsoportban dolgozzon - az agrárproletár csak agrárproletárral, középparaszt csak középparaszttal akart együtt dolgozni - másrészt pedig az, hogy ki kerüljön be a tsz gazdasági irányitói közé. A tsz-eket létrehozó, a mezőgazdaság szocialista átszervezésében érdemeket szerzett agrárproletárokkal, szegényparasztokkal szemben a középparasztság nagyobb termelési tapasztalataira hivatkozva kért helyet a vezetésben.[58] Az egykori agrárproletariátusnak és a szegényparasztságnak a gazdag- és részben a középparasztsággal kapcsolatos állásfoglalására lehet következtetni a Zalka Máté Tsz 1962. szeptember 29-i párttaggyülés egyik hozzászólása alapján: "... élnek még azok, akiket mi szolgáltunk és még nem is olyan öregek. Utána ... elvettünk tőlük mindent, félek, a sarjaik a fejünkre nőnek. Azok még mindig tudással felettünk állnak ... Ugy érzem ezután az ő gyermekeik fognak tovább tanulni ..."[59] Csak több éves közös tevékenység és politikai nevelőmunka eredményezte azt, hogy a tsz-ekben közelebb kerültek egymáshoz az egykori paraszti rétegek, különösen azok gyermekei.

A tulajdonformák differenciáló szerepének csökkenését támasztják alá az 1974-es kunszentmártoni kérdőives felmérésünk eredményei is. Néhány alapvető objektiv jelenséget - a tsz-tagok iskolai végzettségét, a tsz-tagok házastársainak és gyermekeinek társadalmi mobilitását, a könyvek, az ujságok számát, lakásviszonyaikat, tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot - megvizsgáltuk a kérdezettek földjének nagysága alapján is. A válaszok azt tanusitják, hogy néhány eset kivételével nincs lényeges eltérés a földdel és föld nélkül belépők között a vizsgált objektiv ismérvekben. E kivételek közé tartozik az, hogy a termelőszövetkezetbe földet bevivő tsz-tagok feleségei és gyermekei közül több mint háromszor olyan arányban létesitettek állandó munkaviszonyt, mint az egykori földteleneké. Ugyancsak közvetlenül a földtulajdonnal függ össze az is, hogy a birtokos tsz-tagok gyermekei közül többen hagyták ott a mezőgazdaságot és többen váltak szellemi dolgozóvá. Mindkét problémával kapcsolatosan azonban meg kell jegyezni, hogy elsősorban nem a jelenben, hanem a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtt, illetve az 1960-as évek közepéig, legföljebb végéig éreztette hatását.

A fenti objektiv jelenségek mellett megvizsgáltuk a tsz-tagság néhány problémával kapcsolatos itéleteit is - igy a tsz-be lépés okait, a csoporttulajdon megkárositásának megitélését, a tsz-tagsági és alkalmazott viszonnyal, a tsz-szel mint munkahellyel, a munkatársakkal, a közös és a háztáji gazdaságból származó jövedelemmel való elégedettségét - és a földdel való ellátottság azokra gyakorolt hatását. Az elemzések eredményeként itt is a föntiekhez hasonló konkluzióhoz jutunk: néhány eset kivételével nincs nagyobb különbség a korábbi földtulajdonviszonyok szerint a tsz-tagok véleményében. E kivételek közé tartoznak a tsz-be lépés okait és részben a tsz-tagsági és alkalmazotti viszonnyal való elégedettséget felmérő kérdésekre adott válaszok. Csak a földdel rendelkezők tekinthették a tsz-be lépést determináló tényezőnek azt, hogy mint földhözjuttatottak nem rendelkeztek elég termelőeszközökkel, 1956 előtt nem tudták teljesiteni az adót és a beszolgáltatást. Az előbbiekkel szemben a korlátozott munkalehetőség nem a földdel rendelkezőket, hanem a földnélkülieket ösztönözte a tsz-be lépésre. A tsz-tagsági, illetve alkalmazotti viszonnyal a dolgozók többsége elégedett. Az egyéni paraszti gazdálkodást kérdésünkre adott válaszok szerint csak néhányan választanák. Nem véletlen, hogy egy kivételével földdel léptek be, akiknek van élményük a paraszti gazdálkodásról. Ugyancsak a földdel rendelkezés, vagy nem rendelkezés következménye az is, hogy az utóbbiak nagyobb számban és arányban választanák a mezőgazdaságon kivüli népgazdasági ágak valamelyikét. A fenti itéletek értékelésénél nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a tsz-be lépés okaira adott válaszok egy része a multat idézi, csak a tsz-tagsági és alkalmazotti viszonnyal való elégedettséggel kapcsolatosak vonatkoznak egyértelműen a jelenre.

Az előbbi megállapitások nem jelentik azt, hogy a csoporttulajdonnak nincs szerepe a szövetkezeti parasztság szociális struktúrájának meghatározásában. Ez azonban elsősorban a tsz-parasztság integrálásában mutatható ki és nem differenciálásában. A tsz tulajdon mennyiségi és minőségi növekedése biztositják a munkatermelékenység, a termelési eredmények emelkedését, a munkaidő csökkentését, a humanizáltabb munka és életkörülményeket, a tsz-ek aktiv, közvetve inaktiv keresői személyes jövedelmének, anyagi és kulturális életszinvonalának növekedését. Ezek eredményeként mind közelebb kerültek és kerülnek egymáshoz a tsz-ek tagjai és dolgozói. Ez az integrálódási folyamat a tsz-ek megalakulásával, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével megindult, de megvalósitása ma még sok vonatkozásban inkább feladat, mint tény, mert e folyamatnak nemcsak objektiv, hanem szubjektiv akadályai is vannak.

A paraszti integrálódási folyamat szintjét mutatja a tsz-ek által termelt, felhalmozott, elfogyasztott értékek és jövedelmek mindenkori nagysága és fejlődési üteme is. Vizsgálataink azt bizonyitják, hogy Kunszentmártonban, az ország más területeihez hasonlóan, de annál nagyobb mértékben, ezek az értékek és jövedelmek az elmult két és fél, másfél évtized alatt legtöbb esetben többszörösére emelkedtek. Ez azt jelenti, hogy a paraszti integrálódást biztositó gazdasági fejlődés jelentős, de a mai szinten a parasztság különböző rétegei, illetve a munkásosztály és a tsz-parasztság további közeledésének még csak alapjait képezi.

Az 1945 előtti magyar falvak jellemzője a munkamegosztás alacsony foka. Ez két vonatkozásban nyilvánult meg: egyrészt a falusi népesség nagyobb hányada a mezőgazdaságban dolgozott; másrészt az egyénileg dolgozó agrárkeresők többsége a mezőgazdasági munka specializációjának alacsony szintje miatt differenciálatlanul foglalkozott ennek legtöbb ágával: a szántóföldi, az elsősorban csak saját szükségletet kielégitő konyhakerti növények termesztésével és állattenyésztéssel. Egy-két vonatkozásban azonban már ekkor megkezdődött a mezőgazdasági munka specializációja: a hagyományos mezőgazdasági munkából különvált a gyümölcs, szőlő, konyhakerti növények termelése, a közép- és nagybirtokokon különvált a földmüveléstől a dohánykertészet az állat (sertés, juh, szarvasmarha, ló) tenyésztés, a gépesités következtében megjelent a gépjármüvezetők, a gépkezelők, ipari szakmunkások - kovács, bognár stb. - kisszámu rétege, a gazdaságok irányitására pedig néhány szellemi dolgozó. Az 1945-ös földosztás eredményeként visszalépés történt: az agrárnépesség - benne a közép- és nagybirtokok egykori dolgozói is - ujból

specializálatlanul foglalkozott szántóföldi, konyhakerti növények termesztésével, állattenyésztéssel stb.

Az egyéni kisüzem felváltása szocialista nagyüzemi gazdálkodással módositotta a tradicionális mezőgazdasági munkát, lehetővé és szükségessé tette annak heterogenizálódását. A nagyüzemi termelés szervezése és irányitása szükségessé tette a szellemi dolgozók - a gazdaságvezetői és az adminisztrativ ügyintézői réteg - ujjáalakulását és a korábbiakhoz viszonyitott megnövekedését. A termelőeszközök fejlődése következtében jött létre az öntöző, növényvédő, gépjármüvezetői, gépkezelői munkakör, a modern szocialista mezőgazdaságban nélkülözhetetlen segéd- és melléküzemi dolgozók rétege. A kunszentmártoni tapasztalatok is azt mutatják, hogy a dolgozók növekvő részének van szakképesitése, bár ma még inkább az a jellemző, hogy a fizikai dolgozók szakismerete jobbára csak a betanitott munkás szinvonalát közeliti meg, vagy éri el, a szakmunkás képesitésüek egy részének is messze elmarad szakképzettsége az ipari munkásoké mögött.

A munkamegosztásban elfoglalt hely egy-egy dolgozó esetében ma még gyakran nem állandósult. Ezt elsősorban az határozza meg, hogy az adott munkakör szakképzettséghez kötött-e már a tsz-ekben, vagy nem. Mivel az 1974-es felmérésünk szerint a kunszentmártoni tsz dolgozók 85 százaléka szakképzetlen, ezért nem ritka jelenség az, hogy egyesek hol az állattenyésztésben, hol a növénytermelésben stb. dolgoznak. Különösen gyakori az, hogy a különböző okok miatt csökkentett munkaképességüek állandó munkát jelentő termelési ágazatokból a szántóföldi növénytermelők kategóriájába mennek át. Ezzel ellentétben főleg a fiatalok egy része törekszik az állandó tevékenységet igénylő - különösen gépjármüvezetői, gépkezelői - munkakörbe jutni. A mai szinten azonban ez sem jelent olyan állandóságot, mint például a segéd és melléküzemekben dolgozó ipari munkások esetében.

Az irányitók és az irányitottak státusa sem tekinthető még teljesen állandósultnak. Az ugyan igaz, hogy az 1950-es évekhez viszonyitva a mezőgazdaság szocialista átszervezése óta egyre ritkább, de még ma is előforduló jelenség egy-egy fizikai dolgozónak szellemi munkakörbe kerülése. Különösen azért válik ez egyedivé, mert a vezetés, az irányitás szakképzettséget, vezetői készséget igénylő szakmává válik. A tsz irányitó és irányitott dolgozói közötti viszony különösen az első években, de napjainkban sem ellentmondás mentes. Ez visszavezethető arra, hogy a gazdaságvezetők irányitói munkájának szinvonala a jogos igényektől elmarad; a természeti csapások miatt többször csökkent a tsz-tagság személyes jövedelme, ezért többen egyedül a vezetőket teszik felelőssé; a tsz-tagok mun-

kafegyelme még ma sem minden esetben elég magas szinvonalu; végül szerepet játszik abban a vezetőellenes intrika is.

Az 1974-es kunszentmártoni kérdőíves felmérésünk alapján a tsz-tagok munkamegosztásában elfoglalt helye szerint is összegeztük a földtulajdonviszonyoknál már elemzett objektiv jelenségeket. Az adatok elemzésekor - néhány eset kivételével - hasonló eredményt kapunk, mint a tulajdonviszony szerinti vizsgálatnál. A hasonlóság oka egyrészt az, hogy a munkamegosztás a társadalmi - elsősorban termelő - tevékenységgel, a tulajdon pedig annak termékeivel kapcsolatos viszonyok kifejezője. Másrészt arra vezethető vissza, hogy a községi szövetkezeti parasztság eredeti földmagántulajdon szerinti rétegződése kismértékü. Döntő többsége egykori agrárproletár, szegényparaszt, 1945-ös földhözjuttatott, vagy azok gyermekei, akik a kisszámu eredeti középparasztságra több vonatkozásban rányomják bélyegüket. A különbség oka pedig az, hogy a munkamegosztásban elfoglalt hely szerepe és jelentősége nő, ami nem a mult maradványa, hanem a jelen és a jövő. A tulajdon és a munkamegosztási viszonyok szerepe között különbség van azonban olyan értelemben, hogy az utóbbiak meghatározó szerepe, - ha nem is mindig, bár gyakran primer, - minden vizsgált jelenség esetében nagyobb az előbbieknél. A mintánkba kerültek száma nem teszi lehetővé a részletezést, ezért legtöbb esetben csak azt a különbséget vizsgáljuk, ami az aktiv kereső szellemi és a fizikai dolgozók között van a szemléletük, anyagi és kulturális igényeik és anyagi lehetőségeik közötti eltérés következtében. Az előbbiek figyelembe vétele ad választ arra, hogy miért van kevesebb háztartásbeli feleség a szellemi dolgozók, az ipari és gépjárművezetők között, mint a fizikai dolgozók, különösen a növénytermelők és az állattenyésztők között, miért van több szellemi dolgozó házastárs és gyermek a gazdaságvezetők és az adminisztrativ ügyintézők, mint a fizikai dolgozók között. Miért van több modern tartós fogyasztási cikkük, könyvük? miért járatnak több ujságot a szellemi, esetleg ipari és gépjárművezetői munkakörben dolgozók, mint a fizikaiak, különösen a növénytermelők és az állattenyésztők.

A tulajdonviszonyhoz hasonlóan a munkamegosztásban elfoglalt hely szerint is megvizsgáltuk az 1974-es kérdőíves felmérés alkalmával a tsz-tagok itéleteit - lásd a tsz-be lépés okait, elégedettségüket stb. Elemzéseink során arra a következtetésre juthatunk, hogy egyes esetekben a munkamegosztásban elfoglalt hely kevésbé determináló, mint az előbbi objektiv jelenségeknél, illetve az eredeti tulajdonviszonynál kevésbé játszik meghatározó szerepet. Igy a tsz-be lépés okainál csak egy- a közös gazdálkodás jelentőségének megértése válaszlehetőségnél van lényeges különbség a szellemi és a fizikai dolgozók között az előbbiek javára. Ezzel szemben mig a tulajdonviszony szerinti megoszlás nem befolyásolja a tsz dolgozók tsz-szel

mint munkahellyel, a munkatársaikkal, a közös és a háztáji gazdaságból származó jövedelemmel való elégedettségét, addig a munkamegosztásnak minden más tényezőnél fontosabb szerepe van; a szellemi dolgozók a fizikai dolgozóknál jóval elégedettebbek.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével a munkamegosztásban elfoglalt helynek a parasztság szociális strukturájára gyakorolt hatása - kölcsönös összefüggésben a szövetkezeti tulajdonban levő modern termelőeszközök alkalmazásával - egyre jelentősebbé válik. Ez elsősorban abban nyilvánul meg, hogy létrejönnek a szövetkezeti parasztság fönt elemzett rétegei. Ez egyben azt is jelenti, hogy a tulajdonviszonyok differenciáló szerepét egyre inkább a munkamegosztási viszonyok veszik át. Megjegyzendő azonban, hogy mig a kapitalizmusban a tulajdonviszonyok által determinált paraszti differenciáltság antagonisztikus ellentéteket eredményezett, addig a szocializmusban a munkamegosztási viszonyok következtében keletkezett érdekellentétek ritkán növekszenek, hanem általában csökkennek, esetleg stagnálnak és sohasem antagonisztikusak. Igaz ez a megállapitás a vezetők és a vezetettek, a különböző munkakörüek közötti érdekellentét esetében is legyen szó a termelést elősegitő, az emberi munkát megkönnyitő, egy-egy csoport személyes jövedelmét növelő termelési beruházásokról, a jövedelem elosztási formákról, a jövedelem nagyságáról stb. Ezért ezek az ellentmondások az adott tulajdon és munkamegosztási viszonyok fennmaradása mellett az érdekek kölcsönös figyelembevétele és egyeztetése utján megoldhatók. A munkamegosztási viszonyok elsődleges hatása a paraszti rétegek kialakulása, de nemcsak differenciáló, hanem integráló szerepet is betöltenek, amennyiben e rétegek létrejötte egybeesik a munka specializációjával. Igy a szakmailag specializált szövetkezeti parasztok egyre többet termelnek biztositva ezzel a szövetkezet gazdasági fejlődését, az életszinvonal növekedését, minden paraszti réteg anyagi és szellemi szükségletei kielégitésének feltételeit. Ezzel a különböző paraszti rétegek egyre magasabb szinten kerülnek közel egymáshoz mind anyagi helyzetüket, mind szocialista tudati szintjüket tekintve.

A kapitalizmus idején az agrárproletariátus, félproletariátus elsősorban munkaerejének eladásából: munkabérből, a kis- és középparasztság saját, vagy bérelt földjén végzett munkából (alsó része alkalmanként munkaereje eladásából, legfelsőbb része alkalomszerüen, vagy rendszeresen idegen munkaerő alkalmazásából is), a gazdagparasztság elsősorban bérmunkások kizsákmányolásából élt. Az elosztás fenti módjai és a jövedelem mindenkori nagysága lényeges befolyásolói voltak a paraszti rétegek kialakulásának. Az 1945-ös agrárforradalom eredményeként csökkent a munkaerejét eladó agrárproletariátus és félproletariátus száma és az agrárkeresőkön belüli aránya, korlátozódott a gazdagparasztság lehető-

sége az idegen munkaerő alkalmazására. Az agrárnépesség tulnyomó többsége saját földjén, saját munkájából élő dolgozó paraszttá vált. A kizsákmányoló és főleg a kizsákmányolt parasztság száma és aránya számottevően csökkent. Az 1945-ös változások hatására a korábbiakhoz viszonyitva a parasztság a jövedelem elosztási mód és nagyság tekintetében integráltabb szociális csoporttá vált.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével megkezdődött az elosztási mód minőségi átalakulása. Csökkent a szocializmus előtti viszonyok maradványait jelentő, illetve azok egyes elemeit magukon viselő elosztási formák szerepe. Különösen érvényes ez a megállapitás a bevitt föld után fizetett földjáradékra, a családi részesművelésre és a munkaegység-rendszerre. A háztáji gazdaságból és a közös munkából származó személyes jövedelem növekedési üteme között nagy különbség van az utóbbi javára, ezért a háztájiból biztositott jövedelem aránya csökken, jóllehet, hogy szerepe ma is fontos és feltételezhetőleg tartósan az is marad. A fenti változások természetszerűleg azzal jártak együtt, hogy mindinkább előtérbe kerülnek a szocialista elosztási viszonyok elemei.

Az 1959-től mindenhol rendszeresen fizetett földjáradék kettős funkcióju volt: segitette a birtokos parasztokkal megértetni, elfogadtatni a szövetkezeti gazdálkodás gondolatát és ebben a vonatkozásban a paraszti integráció segitője. Ugyanakkor az első években konfliktusforrás is részben a szövetkezeti parasztságon, részben az össztársadalmon belül. Sokan nehezen értették meg a földjáradék funkcióit az egykori agrárproletárok közül. Néhány év eltelte után azonban minden tsz-tag megértette, legalábbis szótlanul tudomásul vette annak fizetését, mert részben nagyságának növekedése elmarad a munkával szerzett jövedelem emelkedése mellett (1961-ben országosan egy-egy család 573, 1972-ben 759 forintot kapott földjáradék cimén, azaz az összjövedelmen belüli aránya 2,5 százalékról 1,5 százalékra csökkent), részben pedig nagymértékben visszaesett - különösen a jelenlegi aktiv keresők között - a birtokos tsz-tagok száma és aránya. Segitette a földjáradék gondolatának elfogadását a párt- és a gazdaságvezetés politikai nevelőmunkája is. A földjáradék fizetése össztársadalmi probléma is volt, amennyiben minden földtulajdonos számára folyósitani kellett, akkor is, ha soha nem dolgozott a termelőszövetkezetben. Igy az utóbbiak olyan jövedelemre tettek szert, amelynek előállításában közvetve sem vettek részt, ami a tsz-tagok egyet nem értését váltotta ki. Ezt az ellentmondást oldotta, illetve oldja meg az 1967-es földtörvény, amely kötelezte a kivülálló földtulajdonosokat vagy a tsz-be lépésre, vagy földjük eladására. Végeredményben azonban a földjáradék betöltötte, illetve betölti funkcióját: közelebb hozta egymáshoz a hajdani birtokos, illetve földnélküli tsz-tagokat.

A családi részesművelés mint a jövedelemszerzés egyik formája jelentős szerepet játszott és játszik még ma is az anyagi ösztönzés elvének megvalósitásában, mert segitségével a tsz-tagok és segítő családtagjaik a korábbiaknál közvetlenebbül váltak érdekeltté a termelés mennyiségi és minőségi növelésében. Különösen kedvelt forma volt a termékrészes dijazás, mert az igy kapott kukoricát és szálas takarmányt a háztáji gazdaságban értékesitették. A pénzrészes dijazás - cukorrépa, dohány, zöldségfélék termelése esetén - jelentősége a föntinél kisebb volt. Ez az elosztási forma azonban egyben konfliktusforrás is volt a tsz-ekben, mert "... a napi keresetek ... elérik, de inkább meghaladják a más munkadijazási formák mellett elért napi keresetet." Ellentmondást eredményez az is, hogy a részesművelés akadályozza a modern termelőeszközök és agrotechnikai eljárások alkalmazását.[60] Ezért ha ma még alkalmazzák is ezt az elosztási formát, szerepe az 1970-es években csökkenni kezdett és a jövőben "A technika, a technológia fejlődése és a generációváltás következtében ... fokozatosan visszaszorul."[61]

A fentiek összhatásaként azonban a részesművelés a munka minőségének javulását, a termelési eredmények emelkedését, a termelőszövetkezet és a tsz-tagság egésze - különös tekintettel a részesművelőkre - jövedelmének növekedését és a különböző rétegek személyes jövedelmében levő indokolatlan különbségek csökkenését és egyben ujabb - a korábbiaktól kisebb jelentőségü differenciák kialakulását eredményezte. Végeredményben a részesművelés a paraszti rétegek közötti objektiv különbségek megszünésének irányában hatott, azaz elősegitette a szövetkezeti parasztság integrációját; a differenciálódó szerepe az előbbi hatásához viszonyitva másodlagos.

A háztáji gazdaság mindig fontos szerepet töltött be a szövetkezeti parasztság életében, szociális strukturájának meghatározásában. Erre enged következtetni az abból származó jövedelem nagysága és az összeshez viszonyitott aránya is. Az országos adatok szerint nagysága 1959-1973 között megnőtt, ha 1962-től különösen 1970-től növekedési üteme el is maradt a közösben végzett munka utáni jövedelemé mögött. 1959-, 1961-ben 9200 - 9300, 1967-ben 12 800, 1970-, 1973-ban 13-14 000 forint jutott családonként a háztáji gazdaságból. A fenti összegek jelentőségét különösen az érzékelteti, hogy a tsz-tagság jövedelmén belüli aránya 45-54 százalék között volt (1961-ben 54,4 %), de az 1970-es években sem süllyedt 40, illetve 35 százalék alá.[62] A kunszentmártoni tsz-tagság háztáji gazdaságból származó jövedelmének nagyságát nem ismerjük, a tsz-elnökök az egy kat.hold háztáji földről betakaritott kukorica ára alapján 4000 (Buzakalász és Zalka Máté Tsz-ek), illetve 5000 (Zöldmező Tsz) forintra becsülték az 1970-es évekre vonatkozóan. A valóságban azonban

ennél jóval több, feltételezhetőleg eléri az országos átlagot, amire abból is következtethetünk, hogy a községi tsz-ek legtöbb gazdasági mutató vonatkozásában elérték, sok esetben elhagyták az országos átlagot.

A háztáji gazdaságnak kettős funkciója van. Egyrészt szerepet játszik a családi élelmiszer szükségletek, másrészt a piaci igények kielégitésében. Mig az 1950-es években az első funkciója volt előtérben, addig a mezőgazdaság szocialista átszervezése óta a naturális jelleg mellett egyre nagyobb jelentőségüvé vált az árutermelő oldal is. A szövetkezeti parasztság életére gyakorolt hatása több vonatkozásban is kimutatható. Konzerválja a kisárutermelő életmód egyes elemeit. A háztáji gazdaságban végzett munka családi keretek között történik, jórészt kisüzemi eszközökkel és agrotechnikai eljárásokkal. Folyamatosan foglalkoztatja azokat az aktiv kereső tsz-tagokat, akiknek a gazdaság nem tud állandó munkát biztositani. Ugyanakkor esetenként hosszabb-rövidebb időre el is vonja a tsz-tagokat a szövetkezeti munkától. Hasznositja a szabad idejüket, bár gyakran a pihenés, a szórakozás, a kulturálódás, a társadalmi-közéleti tevékenység rovására is. Leköti az egész napot végig dolgozni nem tudó asszonyok, anyák, a csökkentett munkaképességü családtagok munkaerejét. Szerepe kimutatható az individualizmus megőrzésében is, amennyiben elsősorban a közvetlen egyéni érdekek megvalósitója. Ugyanakkor a kollektivizmus ihletője is, amennyiben az egyre növekvő össztársadalmi igények nem elégithetők ki a háztáji gazdaság termékei nélkül, melyek előállitásában résztvesznek a szövetkezeti munkaszervezetbe bekapcsolódni nem tudó családtagok is. A fentiek össz-hatásaként a háztáji gazdaság pozitiv szerepet töltött és tölt be hosszabb távon is, mert hidat képez a kisárutermelő parasztі és a nagyüzemi szövetkezeti gazdaság között; az egyik objektiv feltételét adja a szövetkezeti parasztság életszinvonala emelésének, humanizáltabb életkörülményei kialakulásának; végeredményben elősegiti a szövetkezeti parasztság integrálódását is.

A termelőszövetkezetekben legáltalánosabban, leghuzamosabb ideig alkalmazott elosztási forma volt a szocializmus előtti és a szocialista elemeket tartalmazó munkaegység-rendszer. Ez azzal hozható összefüggésbe, hogy a termelőszövetkezetek megalakulása előtt mezőgazdaságunkat az üzemi dekoncentráltság (paraszti gazdaság), a termelőerők, a munka termelékenység, a termelési eredmények alacsony szinvonala jellemezte. A szocializmus előtti viszonyok maradványainak tekinthető az, hogy elsősorban a munka mennyiségét méri. A munka eredményességének, minőségének mérésére kevésbé alkalmas, az 1960-as évek tapasztalatai nem igazolták az ezzel kapcsolatos hipotéziseket. A munkaegység szerinti elosztás - ha az 1960-as években egyre csökkenő mértékben is - naturális jellegü volt és 1968-ig mindenkori nagyságát a "maradvány-elv" határozta meg. A fentiek ellenére szerepe mégis pozitiv, mert : 1. az

elosztás alapjává a közösben végzett munkát tette - szocialista elem; 2. segitette a parasztság korábbi szociális strukturájának fokozatos felszámolását, a szövetkezeti parasztság szocialista elemeinek kialakulását, integrálódásának megvalósulását; 3. előkészitője volt a hatékonyabb, a munka eredményességének és minőségének követelményeit egyre jobban figyelembe vevő, megvalósitó garantált, rendszeresen - általában havonta - folyósitott pénzbeni munkadijazási forma megteremtésének. Nálunk is elkerülhetetlen volt a munkaegység szerinti elosztás, mert ekkor még a tsz-ekben a "személyi fogyasztási alap főleg természetbeniekből tevődik össze, ... nincs egységes mezőgazdasági árrendszer, s a végzett munkát tulnyomóan természetben és a gazdasági év végén tudják dijazni ..."[63] A pénzbeni munkadijazás ugyan jobban elősegiti a szövetkezeti parasztság szocialista elemeinek megteremtését, a paraszti integrációt, de a tsz-ek megalakulása utáni azonnali általánossá tételét a termelőerők fejlettségi szintje nem tette lehetővé.

A szövetkezeti parasztság strukturális változásainak elemzésekor nem hagyhatjuk figyelmen kivül az 1960-as évek közepétől, különösen a végétől jelentőssé vált tsz-alkalmazottak rétegének multját, jelenét és jövőjét. Számuk és az aktiv keresőkön belüli arányuk 1970-ig az országban is és a községben is gyors növekedésről tanuskodnak, 1970-1973 között azonban az országban a növekedési ütemük nagymértékben csökken, a községben pedig kevesebb mint felére esik vissza számuk és az aktiv keresőkön belüli arányuk.

Az alkalmazotti viszony választását egy sor tényező ma is és a jövőben is ösztönözni fogja. Ezek közül a legfontosabb a tsz-tagra, mint tulajdonosra háruló szövetkezeti gazdálkodás kockázatáért vállalt tulajdonosi felelősség. Ezzel függ össze, hogy a tsz-tag tervezett jövedelme csak 80 százalékban garantált, a tsz-alkalmazotté 100 százalékban. Ma még a tsz nem tud mindenkinek állandó munkát biztositani, a dolgozó érdeke pedig az állandó foglalkoztatás, a rendszeresen biztositott jövedelem, ezért sokan - főleg a szakképzett fiatalok közül - csak alkalmazottként vállaltak, illetve vállalnak munkát a tsz-ben. Az alkalmazottak évi jövedelmének nagysága az 1960-as években szintén a tsz-tagsági viszony ellen szólt. A tsz-tagság magasabb nyugdijkorhatára, alacsonyabb nyugdija, a társadalombiztositási, munkajogi különbségek stb. ugyszintén az alkalmazotti viszony választását serkentik.

A fentiekkel szemben egy sor tényező már ma is és később méginkább a tsz-tagsági viszony továbbfejlesztése és tartós fennmaradása, az alkalmazotti viszony szerepének, jelentőségének csökkenése mellett szól. A jövőben "... várhatóan a szövetkezeti tagsági viszony és az al-

kalmaztatás munkajogi feltételei között is még nagyobb mértékben el fognak mosódni a különbségek, kivéve ... a szövetkezeti gazdálkodás kockázatáért vállalt tulajdonosi felelősséget."64 A tsz-ek gazdasági fejlődése, a jelentősebb nagyságu tartalékok jövőbeni felhalmozása nagyrészt - ha nem is teljesen - ellensulyozni tudja a szövetkezeti gazdálkodás kockázatáért vállalt tulajdonosi felelősség negativ következményeit. Már ma is sok gazdaságban, de a jövőben még több helyen válik rendszeressé a tervezett jövedelem 100 százalékos kifizetése, a tsz-tagság közös munka alapján szerzett személyes jövedelme 1974-re megközelitette az állandó alkalmazottakét,65 - nem beszélve arról, hogy a tsz-tagság háztáji gazdaságból származó jövedelme nagyobb mint az alkalmazottak esetében - a társadalombiztositásban, a nyugdijkorhatárban levő különbségek terv szerinti megszüntetése 1976-1980 között, a nyugdij nagyságában levő differenciák fokozatos csökkenése, majd megszüntetése azt eredményezték, illetve eredményezik, hogy csökken, majd megszünik a tagsági viszony hátránya az alkalmazotti viszonyhoz képest. Mindezek eredményeként: a tsz tulajdonviszonyok fenntartása és továbbfejlesztése mellett gyakorlatilag megszünnek a tag- és az alkalmazotti munkavállalók közötti mai különbségek és "... a tagsági viszony már eddig is jelentősen lecsökkentett hátrányos elemei."66

A tagsági és alkalmazotti viszonyból fakadó eltérések gyakran váltak konfliktusforrássá a tsz-ekben, ezért a tagok - mint tulajdonosok - nagy része az alkalmazotti viszony tagsági viszonnyá változása mellett foglal állást. A tagok törekvései, az alkalmazottak érdekei részben már ma sem, de a jövőben még kevésbé indokolják a két réteg közötti különbségek tartós fennmaradását.

A tagsági és alkalmazotti viszony jövőjére következtethetünk a szövetkezeti tulajdon jellegének és perspektivájának ismeretében is. A fejlett szocializmus épitésének tapasztalatai Magyarországon azt bizonyitják, hogy "Az állami és a szövetkezeti tulajdon egy tipusu szocialista tulajdon..."67 Az utóbbi létjogosultsága azzal függ össze, hogy a mezőgazdaság termelőerői az iparénál dekoncentráltabbak, termelőeszközeinek fejlettsége alacsonyabb. Ezért a mezőgazdaságban a szövetkezeti tulajdonforma biztositja a legjobban a szocialista társadalom előtt álló főfeladatok megvalósulását. Ezek ismeretében állapithatjuk meg, hogy a fejlett szocializmus épitése idején a szövetkezeti tulajdon fontos szerepet tölt be. Erre engednek következtetni nemcsak a magyar, a szovjet, hanem a többi szocialista ország korábbi és jelenlegi tapasztalatai is.68

Az eddigi történelmi tapasztalatok alapján arra következtethetünk, hogy a közeljövőben mind a tagsági, mind az alkalmazotti viszony lényeges tényező marad. A két réteg jövőjével kapcsolatban azonban figyelembe kell venni azt, hogy a közöttük levő társadalmi különbségek az utóbbi években nagy mértékben csökkentek. A termelőerők jelenlegi fejlődési üteme és annak jövőbeni lehetőségei, a társadalmi életünk továbbfejlesztésére vonatkozó terveink, a tsz-tagság törekvései objektiv és szubjektiv feltételeit adják a két viszony lényeges továbbfejlődésének, a közöttük levő eltérések háttérbe kerülésének. Mindezek biztosithatják azt, hogy a termelőszövetkezetekben perspektivikusan is a tsz-tagsági viszony továbbfejlesztett formája maradjon a domináns tényező.

A fentiekben elemzett jelenségek alátámasztják azt a hipotézisünket, hogy a fejlett szocializmus épitése idején a tulajdon, a munkamegosztási és elosztási viszonyok egymással kölcsönös összefüggésben, egymás hatását erősitve, vagy gyengitve komoly szerepet játszanak a szövetkezeti parasztság szociális strukturájának meghatározásában. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy amig a szocialista viszonyok jelentősége növekszik, addig a kapitalizmus egyes elemeit magukon viselőké vagy stagnál (lásd a háztáji gazdaságot!), vagy csökken (lásd a birtokos tsz-tagok földtulajdonviszonyait!) Különösen nagymértékü a tulajdonviszonyok differenciáló szerepének a háttérbe szorulása, szemben a munkamegosztási és elosztási viszonyokénak a növekedésével. A szocialista alapon létrejött uj rétegződés azonban jellegét és nagyságát tekintve nem azonositható a szocializmus előtti tulajdonviszonyok eredményeként kialakult differenciálódással. Jelentősége a kapitalista jellegüekéhez viszonyitva részben kisebb, mert nem antagonisztikus, részben nagyobb, mert annak tudatos irányitásától függ az, hogy megfelelő nagyságu és összetételü rétegek jönnek-e létre a termelőszövetkezetekben? A rétegek közötti érdekellentétek ismeretétől és azok megoldásától függ a tsz-en belüli érdekegység szintje, a szövetkezeti parasztság integrálódása.

A szövetkezeti parasztság perspektivájának megrajzolásakor abból kell kiindulni, hogy a tulajdon-, a munkamegosztási és az elosztási viszonyok kettős hatást gyakorolnak strukturájára. Egyrészt differenciálódást eredményeznek, amelynek kialakitásában csökken a különböző csoportok és rétegek közötti érdekkülönbségek szerepe. Másrészt biztositják a szövetkezeti parasztság integrálódását, amelynek létrejöttében egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a különböző csoportok, rétegek érdekazonossága. A modern termelőeszközök széleskörü elterjedésének és általában a termelőerők nagymértékü, bár huzamos ideig tartó fejlődésének eredményeként a paraszti rétegek közelednek egymáshoz, szociálisan egyre inkább homogenizálódnak és mindezek feltételét adják az egységes szövetkezeti parasztság létrejöttének. Az eddigi tapasztalataink azt bizonyitják,

hogy ezzel a folyamattal párhuzamosan megindult egy össztársadalmi homogenizálódás is, ami valószinü, hogy a jövőben is folytatódik (lásd az MSZMP XI. kongresszusán elfogadott programnyilatkozatát!) A szövetkezeti parasztság és a munkásosztály közötti szociális különbségek legtöbb vonatkozásban csökkennek. De rövid időn belül sem szüntethetők meg, mert gazdasági fejlődésünk mai szintjén a mezőgazdaság és az ipar termelőeszközeinek általában, termelőerőinek szinvonala közötti különbségek, a két népgazdasági ág kooperációjának mai és a közeljövőbeni mértéke még nem teszi lehetővé az össztársadalmi méretü teljes szociális homogenizálódást.

JEGYZETEK

1. 438 megkérdezett közül 418, a tsz-tagság 33 %-a adott értékelhető választ.

2. Részletesebben lásd ifj. Dósa József: Kunszentmárton története (1936) c. könyvet és a Szolnok megyei Néplap 1945. jul. 15., 1969. május 23-24. számait.

3. Szolnok megyei Néplap, 1958. aug. 12, nov. 20, 1969. máj. 25, jul. 24; MSZMP Szolnok megyei Bizottsága Archivuma - a továbbiakban SZMB Arch. - 46. fond. 1946-48. év. MKP Kunszentmártoni Járási Bizottságának - továbbiakban: KJB - iratai. 1946. okt. 30; 33/903. 1956. febr. 16. MDP Kunszentmárton községi - továbbiakban: KK - pártértekezlete; Jubileumi ülés a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének félévszázados évfordulóján. 174, 183-185, 189. old; Állami Levéltár, Szolnok - továbbiakban: ÁL.Sz. - Kunszentmárton község iratai. 2717/1945. szám, 2942/1947. szám: Az országgyülési választások eredményei Kunszentmártonban.

4. 1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. 3. old; 1970. évi népszámlálás. 1. Előzetes adatok. 23. old; 19. Szolnok megye adatai. 460-463. old.

5. Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint 7^x, 317. old; 1949. évi népszámlálás. 9. köt. Demográfiai eredmények. 14^x, 245, 247. old; 1960. évi népszámlálás. 3. p. Szolnok megye személyi és családi adatai. 51, 53. old.; 1970. évi népszámlálás. 19. Szolnok megye adatai. 486-487. old; 23. Demográfiai adatok. I. 51, 57. old.

6. Magyar Statisztikai Közlemények, 86. köt. Az 1930. évi népszámlálás. II. rész, 178-179, 182-183, 242-243. old.

7. U.o. 99. köt. 1935. 166-167, 170-171, 262-263. old.

8. ÁL.Sz. Kunszentmárton község iratai. 751/1945. sz.

9. Ifju Dósa József: id. mü. 117-118 old; A Magyar korona országainak gazdacimtára. 1897. Budapest 204-205. old; Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacimtár 1937. Budapest 151. old.

10. J.T.L, a kunszentmártoni KFB titkárának közlése

11. Husz esztendő. Szolnok 1969. 26. old; Husz év. Kossuth 1964. 110. old.

12. ÁL.Sz. Kunszentmárton községi iratai. 22/1949. sz; (1947. máj. 27.)

13. J.T.J. tsz-nyugdijas - egykori felesbérlő - közlése.

14. Magyar Statisztikai Közlemények, 99. köt. 1935. 168-169, 172-173, 264-265. old.

15. ÁL.Sz. Kunszentmárton KFB iratai. A földigénylők összesitése ive. 2/1945. sz.

16. U.o. 483/1946. sz.

17. U.o. 3920/1946. sz.

18. U.o. JNK Szolnok vm-i Magyar Áll. Gazd-i Felügyelőség iratai. Közigazgatási iratok. ad. 1184/1947 (634). Kunszentmárton 4. csomag.

19. U.o. Kunszentmárton községi képviselői közgyülési jegyzőkönyv. 1945. aug. 14; Szolnok megyei Néplap, 1970. máj. 15; BS - Zöldmező Tsz párttitkára - 1973-as közlése.

20. MSZMP SZMB Arch. 39. fond. 1949. év. 43. ö.e. szám. 1949. jan. 5: Jelentés a kunszentmártoni tsz-ekről.

21. ÁL.Sz. Kunszentmárton község iratai. 1182/1949. sz.; Szolnok megyei Néplap, 1951. aug. 18.

22. ÁL.Sz.J.N.K. Szolnok vm-i Magyar Állami Gazdasági Felügyelőség iratai. Közigazgatási iratok. ad. 1184/1947. (634) Kunszentmárton 4. csomag.

23. U.o. Kunszentmárton község iratai. 1182/1949.sz.

24. MSzMP SzMB. Arch. 33/903. 1954. aug.11: MDD KK aktiva ülése; 33/1073. 1954. okt.11: Az 1945-1946-os párttagok tanácskozása Kunszentmártonban; ÁL.Sz.Kunszentmárton községi tanács jegyzőkönyvei. 1955. máj.21, 1959. jan.23; a Körösmenti Mg.Tsz PB titkárának közlése.

25. MSZMP SZMB Arch. 8/a. fond. 1956-1960. év. 25. ö.e. szám. 1959. dec.9: MSZMP KKVB ülése.

26. ÁL.Sz.Kunszentmárton község iratai. 22/1949. sz. 228/1949. sz. 1753/1949.sz.

27. U.o. Kunszentmárton község iratai. 1182/1949, 2080/1949. sz; MSZMP SZMB Arch. 39. fond. 1951. év. 15. ö.e. szám.1951.nov. 21; MDP KJB jelentése.

28. KSH Kunszentmártoni Járási Felügyelőség - továbbiakban: KJF - adatai.

29. ÁL.Sz.Kunszentmárton Községi Tanács jegyzőkönyvei. 1958. szept. 12.

30. MSZMP SZMB Arch. 39.fond.1953. év. 16. ö.e. szám. 1953. aug.5: MDP KJB jelentése; Rendezetlen. 1953. nov. 11: MDP KKVB ülés; Szolnok megyei Néplap, 1953. aug. 9, 16, 1954. máj.14.

31. KSH KJF adatai.

32. KSH KFJ adatai; a Körösmenti Mg. Tsz PB titkárának közlése.

33. ÁL.Sz. Kunszentmárton Községi Tanács jegyzőkönyve. 1952. okt. 12.

34. ÁL.Sz.Kunszentmárton Községi Tanács jegyzőkönyve. 1959. jan.29; MSZMP SZMB Arch. 8/a. fond. 1956-60. év. 25. ö.e. szám. 1959. jan. 31: MSZMP KKVB ülés.

35. ÁL.Sz.Kunszentmárton Községi Tanács Jegyzőkönyvei. 1959. febr. 16.

36. Szolnok megyei Néplap, 1959. febr.25.

37. MSZMP SZMB Arch. 8/a. fond. 1956-1960. év. 25. ö.e. szám. 1959. dec. 9.: MSZMP KKVB ülése.

38. ÁL.Sz. Kunszentmárton Községi Tanács VB ülések jegyzőkönyvei. 1959. aug. 3, szept. 18, 1960. márc.7.

39. MSZMP SZMB Arch. 8. fond. 1961. év. 44. ö.e. szám. 1961.jul. 28: Zöldmező Tsz párttaggyülése.

40. Orbán Sándor: id.mű. 112, 131-132, 162. old.

41. Általános mezőgazdasági összeirás. 1972. 8. köt. A kisüzemi gazdaságok földterülete ... 8, 307. old.

42. Körösmenti Mg. Tsz PB Irattár. 1970. okt.2: Pártértekezlet.

43. 1950-1953 között 863 kat.hold földről lemondott 225 félproletár és kisparaszt (0-7 kat.holdas), 2053 kat.hold földről 162 középparaszt (7-25 kat.holdas) és 3605 kat.hold földről 86 gazdagparaszt (25 kat.hold fölötti). Az 1967-es földtörvény megvalósitása előtti felmérés tanusága szerint ennél azonban többen lemondtak földjükről. 1968-ban tsz-ek összes földje 15 651 kat.hold volt. Ebből tsz-tagok és velük azonos jogállású személyek tulajdonát képezte az összes terület 35 százaléka, a többi föld megszűnt szervezeteké (3 %), tsz-en kivülieké (9 %), és több mint fele (53 %, 8 290 kat. hold) állami tulajdonban volt. - Kunszentmártoni Járási Földhivatal Irattára; MSZMP KJB Irattár. 1968. szept.5: MSZMP KJVB ülés; Orbán Sándor: id.mű: 94, 106. old.

44. MSZMP SZMB Arch. 39. fond. 1954. év. 20. ö.e. szám. 1954. márc. 9.: MDP KJB jelentése.

45. Megjegyzendő, hogy a tsz-tagok között kisebb arányban vannak az egyedülállók, mint 1970-ben a községben (33 %), a megyében (30 %) és kisebb mértékben elmarad az országos átlagtól is (26 %) - 1970. évi népszámlálás. 19. köt. Szolnok megyei adatok. 52-55, 480, 482. old; 23. köt. 113. old.

46. MSZMP KJB Irattár. 1970. okt.8: MSZMP KK pártértekezlete.

47. MSZMP SZMB Arch. MDP Mg.Oszt. 1955. évi rendezetlen iratai. 1955. febr.12: Jelentés a kunszentmártoni Rákóczi Tsz-ről.

48. MSZMP SZMB Arch. 8. fond. 1960. év. 4. ö.e. szám, 1960. szept. 2: MSZMP KJVB rendkivüli ülése: 1965. év. 23. ö.e. szám. 1965. máj. 26: Jelentés a Zalka Máté Tsz gazdasági és politikai helyzetéről.

49. U.o. 1961. év. 44. ö.e. szám. 1961. febr.6, 1964. év. 19. ö.e. szám. 1964. nov. 24: Zöldmező Tsz párttaggyülései; MSZMP KJB Irattár. 1967. nov. 29: Káder és személyzeti munka a Zöldmező Tsz-ben; 1969. nov. 24, 1970. dec. 21: MSZMP KKB információs jelentése; 1969. jul.31, aug. 22 : MSZMP KKVB ülése.

50. MSZMP KJB Irattár. 1967. ápr. 11 : MSZMP KJVB ülés.

51. A Körösmenti Mg.Tsz Irattára; az 1974-es kunszentmártoni felmérés adatai; Statisztikai Évkönyv. 1972. 273. old; 1973. 272. old.

52. Szőnyi Imre: A jövedelem részesedés és a munkadijazás kérdései a termelőszövetkezetekben. Agrárgazdasági Kutató Intézet közlései. Budapest 1972. 31. old.

53. Magyar Közlöny, 1959. márc. 19: NET. 1959. évi 7. számu trv. a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről és termelőszövetkezeti csoportokról. - Körösmenti Mg.Tsz Irattára, a KSH KJF adatai.

54. Csizmadia Ernőné: A megoldás utja a termelőszövetkezeti munka dijazásában. KJK. Budapest 1966. 25. old; Kalocsay Ferenc: A munkadijazási formák a termelőszövetkezetekben. Agrárgazdasági Kutató Intézet közlései. Budapest 1970. 17.old.

55. ÁL.Sz. Kunszentmártoni Községi Tanács jegyzőkönyvei. 1959. szept. 28.

56. MSZMP KJB Irattár. 1966. okt.11: Zalka Máté Tsz pártértekezlete.

57. MSZMP KJB Irattár. 1969. okt. 13: Zalka Máté Tsz PB havi információs jelentése.

58. ÁL.Sz. Kunszentmárton Községi Tanácsülések jegyzőkönyvei. 1954. okt. 16; VB ülések jegyzőkönyvei. 1955. márc. 18, jun.20, okt. 24; MSZMP SZMB Arch. 8/a. fond. 1956-1960. év. 26. ö.e. szám. 1960. jun. 20.: MSZMP KKVB intézkedési terve; 8. fond. 1960. év. 3. ö.e. szám. 1960. jul.5.: Jelentés a Buzakalász Tsz gazdasági és politikai vezetéséről; 1962. év. 19. ö.e. szám. 1962. jul. 14.: MSZMP KKVB ülése.

59. MSZMP SZMB Arch. 8. fond. 1962. év. 24. ö.e. szám. 1962. szept. 29: Zalka Máté Tsz párttaggyülése.

60. Kalocsay Ferenc: id.mü: 32. old.

61. Közgazdasági Szemle, 1972/5. sz. 253. old.

62. Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyv. 1964. 272., 1968. 236., 1970. 224. old.; A termelőszövetkezetek gazdálkodása a számok tükrében. 1973. 30, 1974. 39. old.

63. Közgazdasági Szemle 1961/5. sz., 561-562. old.

64. Dr.Fekete György: A paraszti foglalkoztatás rendszerének átalakulása és a szövetkezeti modell. Szövetkezeti Kutató Intézet. Közlemények. Budapest 1974. 95. szám. 62. old.

65. Ennek bizonyitására lásd az aktiv kereső tsz-tagok állandó alkalmazottakhoz viszonyitott közös munka utáni jövedelmének arányait! Havi átlagkereset aránya: 1971: 77,6; 1972: 81,0; 1973: 84,8; 1974: 86,2 %. (A termelőszövetkezetek gazdálkodása a számok tükrében. 1975. 68. old.) A tagok és segitő családtagjaik egy munkanapjára jutó jövedelem aránya: 1967: 86,8; 1970: 92,5; 1972: 95,2% (Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyv. 1971. 237. old; 1973. 195. old.) A tagok átlagos órakeresetének aránya: 1965: 72,1; 1967: 84,6; 1970: 86,0; 1973: 92,5%. (U.o.: 1970. 222. old.; 1974. 166. old.)

66. Dr.Fekete György: id.mü: 246. old.

67. A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa. Kossuth 1975. 157.old.

68. Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth 1962. 776. old; Béke és Szocializmus, 1970. 12. szám. 88. old.

1.sz.táblázat

A kunszentmártoni községi földigénylő bizottság javaslata 1945-ben

Birtoknagyság kat.hold	A felosztandó földbirtokok száma	ebből az elkobzandók száma	%-a	összes területe kat.h.	összes területe öl	az elkobzandók területe kat.h.	az elkobzandók területe -öl	az elkobzandók területe %-a
1-50	24	17	70,7	491	1529	309	580	62,8
50-100	10	9	90,0	718	306	579	1293	64,1
100-200	8	3	37,5	922	1459	449	1188	48,7
200-500	7	1	14,3	1655	389	212	618	12,7
500-1000	1	-	-	958	781	-	-	-
1000 fölött	1	-	-	2189	271	-	-	-
Összes:	51	30	58,8	6935	1535	1551	795	22,3

ÁL.Sz. Kunszentmártoni KFB iratai. 3/1945. sz. Birtokösszeirási iv. A 2/1945. sz. birtokösszeirási iv szerint kiosztható 7286 kat.hold föld.

Megjegyzések:

1. Az elkobzandók közül négyen 4-7 (21 hold), heten 11-25 (109 hold) kat.hold földdel rendelkeztek. 2. 1945. junius végéig felosztottak összesen 51 birtokot: 6873 kat. hold 1260 öl földet. Ebből az elkobzott birtokok száma 31, területe 1627 kat.hold 375 □ öl, a felosztott területek 23,7 %-a. A terv és a valóság között nem nagy a különbség. Igy a tervezettnél 62 kat. hold 275 □ öllel kevesebbet osztottak fel, de ezen belül 75 kat.hold 1180 □ öllel többet koboztak el. (ÁL Sz.Kunszentmárton község iratai. 881/1945, 1290/1945. és 3891/1946.sz.) 3. Az országban elkobozták 43245 birtokos (az összes igénybevétel 57,2 %-a) 539 171 kat.hold (az összes 9,6 %-a) földjét. (Mezőgazdasági Adattár. I. köt. 45. old.) A földosztás előzetes eredményei szerint ide sorolható Szonok megyében az igénybevett birtokok 37, a területük 18 százaléka. Az ország akkori 25 megyéje közül tizben (Baranya, Fejér, Győr-Moson, Komárom, Sopron, Tolna, Veszprém, Bács-Bodrog, Csanád, Pest) 12-38 százalékkal nagyobb volt az elkobzott birtokok aránya, de a területük aránya csak négyben (Baranya: 28, Bács-Bodrog: 29, Csanád: 33, Hajdu: 35 %) volt magasabb a kunszentmártoninál. (ÁL.Sz.Megyei Földhivatal iratai. Idézi Pozsonyi Tivadar: A párt és a szegényparasztság harca... 520/a old.)

2. sz. táblázat

A földhözjuttatottak korábbi rétegződése és a kiosztott föld átlaga

A korábbi rétegek	A földhözjutottak (%)		A juttatás területi átlaga (hold)	
	Község	Ország	Község	Ország
gazdasági cseléd	18,8	17,1	12,0	8,4
mg. munkás	60,8	40,6	6,6	4,9
félproletár	14,4	33,3	10,4	3,9
kisparaszt	4,5	5,1	16,6	4,4
szegődményes iparos és kisiparos	1,1	3,5	5,0	2,4
okleveles gazda és erdészeti alk.	0,4	0,4	15,0	8,9
	100,0	100,0	8,9	5,1

ÁL.Sz. Kunszentmárton község iratai. 1290/1945. sz. Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Akadémiai Kiadó Bp. 1972. 42. old.

Megjegyzések:

1. A községi adatok az 1945. juliusi, az országos adatok az 1947-es helyzetet tükrözik. 2. A községben kapott még a református egyház 12, a községi legeltetési társulat 137 kat.holdat. 3. A községi földigénylők száma: 1054, igényjogosult: 971, földet kapott 761 személy, és 2 intézmény. 4. A 761 fő megoszlása: cseléd: 143 (kapott föld: 1725 kat.hold); mg.munkás: 463 (3084 hold); félproletár: 110 (1144 hold); kisparaszt: 34 (567 hold); egyéb: 11 (85 hold). 5. A földigénylők közül 151-nek előzetesen is volt földje: 23-nak 1 kat. hold alatti, 93-nak 1-5 kat.holdas, 19-nek 5-10 kat.holdas szántója és rétje, 14-nek 1 kat.hold alatti, 2-nek 2 kat. hold alatti szőlője. (ÁL.Sz.Kunszentmárton KFB. A földigénylők összeirási ive. 2/1945. sz.) 6. A hadifoglyok számára tartalékolt föld mennyisége: 120 kat.hold. (u.o. 1290/1945.sz.)

Rezümé

Egy falu parasztsága társadalmi strukturájának változásai 1945 - 1973

A társadalmi fejlődés elemzésének egyik legfontosabb kérdése annak vizsgálata, hogy melyek azok a társadalmi osztályok és rétegek, amelyek meghatározzák a változások fő tendenciáit; melyek azok az alapvető kritériumok, amelyek a társadalmi strukturát determinálják. Az osztály- és a rétegstruktura ismerete nélkül nem érthetjük meg a különböző szociális csoportok egymáshoz való viszonyát, érdekeik egységét, ellentételeit, célkitűzéseiket, részvételüket a politikai életben. A reálisabb kép megrajzolásához az országos folyamatok kutatása, megrajzolása mellett szükséges egy-egy kisebb területi egység tendenciáinak feltárása is, különösen ha ilyen rövid idő alatt két minőségi változás - két agrárforradalom - valósult meg. Ez tette indokolttá, hogy a szerző a parasztság szociális strukturájának három évtizedes változásait egy nagyközség - Kunszentmárton - tapasztalatai alapján mutassa be. A vizsgált jelenségek feltárásánál és elemzésénél támaszkodott gazdaság- és politikatörténeti forrásokra, alkalmazta a történészek és a szociológusok módszereit és kisérletet tett a községi változásoknak a megyei és az országos folyamatokba való beágyazására.

A dolgozat öt részből áll. Az első a kunszentmártoni agrárnépesség felszabadulás előtti szociális összetételével, az 1945-ös demokratikus agrárforradalom megvalósulásával foglalkozik, elemzi azokat a változásokat, amelyek a parasztság strukturájában végbementek.

A második rész a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a parasztság szociális strukturájára gyakorolt hatását mutatja be. A tsz-be lépés inspiráló tényezőinek elemzése után megvizsgálja a közös gazdaságok megalakulását, a tsz-tagság egykori szociális összetételét, a parasztság társadalmi mobilitását. A harmadik rész a tsz-parasztság életkori és nemek szerinti megoszlását, iskolai végzettségét, a munka jelleg és a termelési ágazatok szerinti rétegződését kiséri figyelemmel. A negyedik rész elemzi a szövetkezeti parasztság életviszonyainak változásait különös tekintettel az elosztási formák módosulásaira, a dolgozók személyes jövedelmének emelkedésére, a nyugdijasok és a járadékosok szociális helyzetére, a dolgozók tsz-szel mint munkahellyel, a munka jelleg és a termelési ágazatok szerinti rétegződésével, a munkatársakkal, a személyes jövedelemmel való elégedettségre.

Az ismertetett jelenségek elemzése alapján az ötödik részben a szerző arra a következtetésre jut, hogy a tulajdonviszonyok a fejlett szocializmus építése idején is jelentős szerepet töltenek be a paraszti szociális struktura meghatározásában, de nem egyedül, hanem a munkamegosztási és az elosztási viszonyokkal együttesen, amelyek egymásra kölcsönösen hatva, egymás hatását erősitve, vagy gyengitve determinálják a parasztság szociális strukturáját. Bár a tulajdonviszonyok még ma is szerepet töltenek be a parasztság differenciálásában, de minkább az integráló hatásuk kerül előtérbe. Ugyanakkor nő a munkamegosztási és az elosztási viszonyok differenciáló szerepe, melynek jellemzője, hogy nem szül antagonizmust és tudatos irányitása befolyásolja a megfelelő nagyságu és összetételü paraszti rétegek kialakulását, a közöttük levő kapcsolatok formáját és tartalmát. Végsősoron a tulajdon-, a munkamegosztási és elosztási viszonyok együttes hatása nem az érdekellentétekből adódó differenciálás, hanem a tsz-dolgozók érdekegysége által determinált szocialista jellegü paraszti integrálódás.

Р Е З Ю М Е

Изменения социальной структуры крестьянства одного села за I945-I973

Одним из важнейших вопросов анализа общественного развития является рассмотрение того, какие общественные классы и слои определяют основные тенденции изменений, какие критерии детерминируют социальную структуру. Без знания структуры класс и слоев не возможно понимать взаимосвязь между различными социальными группами, единство их интересов, их противоречия, цели и участие в политической жизни. Для получения более реального представления кроме исследований общегосударственных процессов важно выявить и тенденции меньшей территориальной единицы, особенно потому, что за так короткое время осуществлялись два качественных изменений - две аграрной революции. Все это обусловлило, что автор показывает изменения за три десятилетия социальной структуры крестьянства на основании села Кунсентмартона. При открытии и анализе рассмотренных явлений автор опирался на историко-экономические и историко-политические источники, применял методы историков и социологов и попытался уложить сельских изменений в комитатские и всевенгерские процессы.

Статья состоит из пяти частей. Первая часть занимается со социальным составом аграрного населения села Кунсентмартона до освобождения и с осуществлением демократической аграрной революции в I945 г., а также анализирует те изменения, которые произошли в структуре крестьянства.

Вторая часть показывает влияние социалистического преобразования сельского хозяйства на социальную структуру крестьянства. После анализа стимулирующих факторов вступления в сельскохозяйственный кооператив автор рассматривает образование совместных хозяйств, социальный состав членства кооперативов, общественную мобильность крестьянства. Третья часть рассматривает разделение по возрасту и по полам, образование, а также дифференциацию по характеру и производственным отраслям крестьянства. Четвертая часть анализирует изменения условий жизни кооперативного крестьянства, принимая во внимание особенно видоизменение форм распределения, повышение личного дохода работников, социальное положение пенсионеров и получающих пособие лиц, а также удовлетворенность работников с условиями кооперативного членства, с кооперативом как рабочим местом, дифференциацией работы по характеру и производственным отраслям и личным доходом.

На основании изложенных явлений в пятой части автор приходит к выводу, что отношения собственности выполняют значительную роль в определении социальной структуры крестьянства и во время построения развитого социализма; что отношения собственности вместе с отношениями разделения труда и распределения взаимосвязано, укрепляя или ослабляя друг друга детерминируют социальную структуру крестьянства. Хотя отношения собственности играют важную роль в дифференциации еще в наши дни, все-таки все более выступает на передний план их интегрирующее влияние. Вместе с тем усиливается дифференцирующая роль отношений разделения труда и распределения, характерная черта ее, что она не вызывает антагонизм и ее сознательное управление выгодно влияет на образование в соответствующем размере и составе крестьянских слоев, на форму и содержание связей между этими слоями. В конечном счете совместное влияние отношений собственности, распределения и разделения труда является дифференциацией, полученной не из противоположности интересов, а крестьянской интеграцией социалистического характера, детерминированной единством интересов кооперативных работников.

J. TÓTH DEZSŐ

Egy falu parasztsága társadalmi struktúrájának változásai 1945–1973

46

AZ OKTATÁSI MINISZTÉRIUM
MARXIZMUS-LENINIZMUS OKTATÁSI FŐOSZTÁLYA

1977